

§ 22. [Süütuse presumptsioon]

Kedagi ei tohi käsitada kuriteos süüdi olevana enne, kui tema kohta on jõustunud süüdimõistev kohtuotsus.

Keegi ei ole kriminaalmenetluses kohustatud oma süütust tõendama.

Kedagi ei tohi sundida tunnistama iseenda või oma lähedaste vastu.

Autorid: *Anneli Soo* (komm.-d 1, 3–7, 9–37); *Allan Plekksepp* (komm.-d 2, 8, 38–75) ja *Vahur-Peeter Liin* (komm. 76)

Olulised kohtulahendid

Euroopa Kohus 18.10.1989, C-374/87 – *Orkem vs. Euroopa Komisjon*; 22.11.2012, C-89/11 P – *E.ON Energie AG vs. Euroopa Komisjon*; 16.02.2017, C-90/15 P – *Hansen & Rosenthal KG ja H&R Wax Company Vertrieb GmbH vs. Euroopa Komisjon*; 05.09.2019, C-377/18 – *AH jt*; 02.02.2021, C-481/19 – *Consob*

Euroopa Inimõiguste Kohus 27.02.1980 – *Deweer vs. Belgia*; 26.03.1982 – *Adolf vs. Austria*; 25.03.1983 – *Minelli vs. Šveits*; 07.10.1988 – *Salabiaku vs. Prantsusmaa*; 06.12.1988 – *Barberà, Messegué ja Jabardo vs. Hispaania*; 25.09.1992 – *Pham Hoang vs. Prantsusmaa*; 25.02.1993 – *Funke vs. Prantsusmaa*; 25.08.1993 – *Sekanina vs. Austria*; 10.02.1995 – *Allenet de Ribemont vs. Prantsusmaa*; 17.12.1996 – *Saunders vs. Ühendkuningriik*; (SK) 08.02.1996 – *John Murray vs. Ühendkuningriik*; 29.08.1997 – *A.P., M.P. ja T.P. vs. Šveits*; 21.12.2000 – *Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa*; 20.03.2001 – *Telfner vs. Austria*; 03.05.2001 – *J.B. vs. Šveits*; 05.07.2001 – *Phillips vs. Ühendkuningriik*; 05.11.2002 – *Allan vs. Ühendkuningriik*; 28.11.2002 – *Lavents vs. Läti*; 30.03.2004 – *Radio France jt vs. Prantsusmaa*; 11.07.2006 – *Jalloh vs. Saksamaa*; 19.09.2006 – *Matijašević vs. Serbia*; 24.04.2008 – *Ismoilov jt vs. Venemaa*; (SK) 27.11.2008 – *Salduz vs. Türgi*; 11.12.2008 – *Panovits vs. Küpros*; 10.03.2009 – *Bykov vs. Venemaa*; 09.04.2009 – *A. vs. Norra*; 20.12.2011 – *G.C.P. vs. Rumeenia*; 29.05.2012 – *Šuvalov vs. Eesti*; 12.07.2013 – *Allen vs. Ühendkuningriik*; 23.10.2014 – *Melo Tadeu vs. Portugal*; 07.04.2015 – *O'Donnell vs. Ühendkuningriik*; 21.06.2016 – *Lähteenmäki vs. Eesti*; EIKomisjon 11.12.1981 – *Lingens ja Leitgeb vs. Austria*; EIK otsus vastuvõetavuse kohta 19.02.2002 – *Akay vs. Türgi*

RKÜKo 17.02.2004, 3-1-1-120-03; RKPJKm 12.03.2021, 5-20-11; RKKKo 15.10.1996, 3-1-1-109-96; 17.06.1997, 3-1-1-70-97; 22.10.2007, 3-1-1-57-07; 28.01.2008, 3-1-1-47-07; 07.05.2009, 3-1-1-15-09; 21.10.2011, 3-1-1-74-11; RKHKo 12.06.2012, 3-3-1-3-12; RKKKo 08.11.2017, 4-16-6037

USA ülemkohus 13.06.1966, 384 U.S. 436 – *Miranda vs. Arizona osariik*; USA ülemkohus 04.03.1895, 156 U.S. 432 (433) – *Coffin vs. Ameerika Ühendriigid*

BVerfG 29.05.1990, 2 BvR 254/88 (BVerfGE 82, 106); BVerfG 13.01.1981, 1 BvR 116/77

Valikkirjandus

Andrew Ashworth. Four threats to the presumption of innocence. – The International Journal of Evidence & Proof 10/2006/4, lk 247–248.

Anthony Duff. Presuming innocence. – L. Zedner, J. Roberts (koost.). Principles and Values in Criminal Law and Criminal Justice: Essays in Honour of Andrew Ashworth. Oxford University Press 2012, lk 51–66.

Anthony Duff. Who must presume whom to be innocent of what? – Netherlands Journal of Legal Philosophy 42/2013/3, lk 170–192.

Anthony Duff. Presumptions of innocence. – C. Flanders, Z. Hoskins (koost.). The New Philosophy of Criminal Law. London: Rowman and Littlefield 2015, lk 193–209.

Eerik Kergandberg. KrMS § 7 ja § 64 kommentaarid. – E. Kergandberg, P. Pikamäe. (toim.). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012.

Markus Kärner, Kaie Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2016/343. – Juridica 2018/7, lk 497–511.

Uno Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 3. trükk. Tallinn: Juura 2019, lk 106–147.

Uno Lõhmus. Kas kokkuleppemenetlus on kooskõlas karistusõiguse süüühimõttega? – Juridica 2014/7, lk 545.

Gregori Palm. Enese mittesüüstamise privileeg ja Touch-ID: kas enese mittesüüstamise privileeg laieneb sõrmejäljelugeriga kaitstud telefonile? – Juridica 2018/4, lk 289.

Klaus Rogall. Der Beschuldigte als Beweismittel gegen sich selbst. Berlin: Duncker & Humblot 1977.

Juhan Sarv. Mõningatest haldus(kohtu)menetluse ja süüteomenetluse paralleelsusega seotud probleemidest. – Juridica 2005/5, lk 308.

Anneli Soo, Alexander Lott, Andreas Kangur. Võimalused Euroopa Liidu halduskaristuste ülevõtmiseks Eestis. – Juridica 2020/4, lk 242.

Jaan Sootak. Süüdimõistmine koosseisu valiktuvastamise alusel. Konkureerivad põhiõmõtted *in dubio pro reo* ja *iura novit curia*. – Juridica 2009/2, lk 108.

Andrew Stumer. The Presumption of Innocence. Oxford: Hart Publishing 2010.

Victor Tadros. Rethinking the presumption of innocence. – Criminal Law and Philosophy 1/2007/2, lk 193–213.

Victor Tadros. The ideal of the presumption of innocence. – Criminal Law and Philosophy 8/2014/2, lk 449–467.

Sisukord

- I. Sissejuhatus
 - A. Ajalooline taust ja kujunemislugu
 - B. Rahvusvahelised allikad
 - C. Süütuse presumptsioon teiste õigussüsteemide konstitutsiooniõiguses
 - D. Üldised põhimõtted ja süütuse presumptsiooni tähendused
- II. Süütuse presumptsioon kitsas tähenduses (kohtlemispõhimõte, PS § 22 lg 1)
 - A. Süütuse presumptsiooni mõiste
 - B. Kaitseala
 - C. Piirangud ja riived
- III. Tõendamiskoormis, tõendamisstandard ja in *dubio pro reo* süüteomenetluses (lg 2)
 - A. Mõisted ja põhimõtted
 - B. Tõendamiskoormis süüteomenetluses – kaitseala
 - C. Tõendatuslävi süüteomenetluses ja kohtuniku siseveendumus
 - D. In *dubio pro reo* reegel
 - E. Piirangud ja riived
- IV. Enese mittesüüstamise privileeg ja vaikimisõigus (lg 3)
 - A. Määratlus ja kaitseala
 - B. Erandid, piirangud ja riived

I. Sissejuhatus

A. Ajalooline taust ja kujunemislugu

- 1 Kommenteeritav paragrahv käsitleb süütuse presumptsiooni. Kuigi õiguspõhimõttena sai süütuse presumptsioon üldises õiguses tuntuks juba 13. sajandil inglise juristi Henry de Bractoni ajal ja Mandri-Euroopas umbes kolm sajandit hiljem, on see alles suhteliselt hiljuti omandanud olulise põhiseadusliku staatuse¹, leides esmalt 1789. aastal tee Prantsuse kodaniku õiguste deklaratsiooni (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*). Järgnevad sajandid märgivadki süütuse presumptsiooni üleüldist omaksvõttu, mistõttu 1993. aastaks raporteeriti, et süütuse presumptsioon sisaldub vähemalt 67 Mandri-Euroopa ja üldise õiguse riigi konstitutsioonis.² Samuti sisaldub süütuse presumptsioon rahvusvahelistes ja riigiülestes õigusaktides, sh ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis, kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelises paktis, Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonis ning Euroopa Liidu põhiõiguste hartas (vastavalt art 11 lg 1, art 14 lg 2, art 6 lg 2 ja art 48 lg 1).
- 2 Eesti Vabariigi 1920. ega 1937. a PS ei sisaldanud otsesõnu süütuse presumptsiooni. Küll aga oli süütuse presumptsioon koos süüdistatava vaikimisõiguse ja *in-dubio-pro-reo*-reegliga igati tunnustatud põhimõte kriminaalmenetlusõiguses.³ Kehtiva PSi koostamisel oli Jüri Adamsi töögrupi **eelnõu**⁴ § 12 lg-s 2 sätestatud tõendamiskoormise põhimõte, lg-s 3 *nemo-tenetur*-põhimõte ja § 13 lg-s 1 süütuse presumptsiooni⁵ üldpõhimõte, olles jaotatud laiali erinevate õigusinstituutide (määratletuse põhimõte ning julma ja

¹ J. D. Jackson, S. J. Summers. *The Internationalisation of Criminal Evidence. Beyond the Common Law and Civil Law Systems.* Cambridge University Press 2012, lk 199.

² M. C. Bassiouni. *Human rights in the context of criminal justice: Identifying international procedural protections and equivalent protections in national constitutions.* – *Duke Journal of Comparative & International Law* 3/1993/2, lk 266.

³ R. Rägo. *Kriminaalprotsessi loeng.* Koost A. Pettai. Tartu 1932, lk 9.

⁴ V. Peep (toim.). *Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos.* Tallinn: Juura 1997, lk 1171.

⁵ Eesti keeles oleks paslik kõnelda „süütuse eeldamisest“ või „süütuse eeldamise põhimõttest“, kuivõrd mõistega „süütuse eeldus“ (vt T. Annus. RÕ, lk 403) pööratakse mõiste tähendus sisuliselt ümber, kuna siis peaks süütuse sedastamiseks olema vajalik veel millegi tõendamine või esitamine elik eelduse täitmine.

inimväärikust alandava karistuse keeld) kontekstis. Jüri Raidla töögrupi eelnõu⁶ § 15 tekst vastas enamjaolt praeguse PS § 22 sõnastusele, olles koondanud kõik kolm põhimõtet (süütuse eeldamine, tõendamiskoormis süüdistusel ja *nemo tenetur*) süütuse presumptsiooni ühisnimetaja alla. Nii Adamsi kui Raidla töögrupi eelnõu põhines süütuse presumptsiooni sõnastamisel peaausjalikult KPÕRP art 14 lg 2 ja lg 3 p „g“ sõnastustele, kuivõrd EIÕK art 6 *nemo-tenetur*-põhimõtet otsesõnu ei sisalda. Samuti väärrib märkimist, et enese ja lähedaste mittesüüstamise privileegi kinnistumisel praegusel kujul PS § 22 lg-s 3 oli oluline roll Rein Taageperal, kes tuginedes Ameerika Ühendriikide konstitutsiooni 5. täiendusele leidis, et PSi eelnõust vahepeal menetlemise käigus kadunud *nemo-tenetur*-põhimõte tuleb kindlasti taastada.⁷

B. Rahvusvahelised allikad

- 3 Süütuse presumptsioon sisaldub mitmetes **rahvusvahelistes ja riigiülestes õigusaktides**, sh ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis, kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelises paktis, Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonis ning Euroopa Liidu põhiõiguste hartas (vastavalt art 11 lg 1, art 14 lg 2, art 6 lg 2 ja art 48 lg 1).
- 4 **EIÕK art 6 lg 2** sätestab süütuse presumptsiooni järgmiselt: „Igaüht, keda süüdistatakse kuriteos, peetakse süütaks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud.“ Kuigi EIÕKis on süütuse presumptsioon sätestatud eraldi art 6 lg-s 2, kuulub see siiski oma olemuselt kokku art 6 lg-s 1 ette nähtud igaihe õigusega ausale ja õiglasele menetlusele.⁸ Seega, kui EIK tuvastab oma praktikas juba art 6 lg 1 nõuete rikkumise, siis üldjuhul art 6 lg 2 nõuete võimalikku rikkumist edasi ei uurita.⁹ Art 6 lg 2 rikkumise kontrollimata jätmist õigustab eelkõige asjaolu, et see hõlmaks samu fakte ja tagajärgi, mida juba tuvastatud art 6 lg 1 (või lg 3) rikkumine.¹⁰ Samas, kuivõrd art 6 lg 2 on teistest art 6 õigustest eraldiseisev, tuleb selle rikkumine kõne alla isegi juhtumitel, kui muid konventsiooni art-s 6 nimetatud õigusi on menetluses järgitud.¹¹ Igal juhul tuleb art 6 lg 2 alati tõlgendada selle põhimõtte valguses, et konventsioon peab isikutele tagama praktilised ja efektiivsed, mitte teoreetilised ja illusoorised õigused.¹²
- 5 **ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis** leiab süütuse presumptsiooni art 11 lg-st 1, mis ütleb: „Igal süüteos süüdistataval inimesel on õigus sellele, et teda peetakse süütaks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud avalikul kohtulikult arutamisel, kus talle on tagatud kõik võimalused kaitseks.“ **Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti** art 14 lg 2 näeb sarnaselt EIÕK art 6 lg-ga 2 ette, et „igal kuriteos süüdistataval inimesel on õigus sellele, et teda loetakse süütaks, kuni tema süü pole seaduse kohaselt tõestatud“. Seega EIÕKi, kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti ja inimõiguste ülddeklaratsiooni süütuse presumptsiooni defineerivad sõnastused suuresti kattuvad, kuigi on väidetud, et ülddeklaratsiooni kohaldatavusala on laiem, hõlmates süütegusid üldiselt, samas kui konventsioon sarnaselt paktiga viitab vaid neist raskemaile ehk kuritegudele (seda ka inglisis-, mitte üksi eestikeelses tõlkes).¹³ Siinjuures tuleb siiski

⁶ V. Peep (toim.). Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee, lk 1143.

⁷ Samas, lk 471 jj.

⁸ Nt EIK 17.02.2014 – Karaman *vs.* Saksamaa, p 41; EIK 27.02.1980 – Deweer *vs.* Belgia, p 56; EIK 10.02.1995 – Allenet de Ribemont *vs.* Prantsusmaa, p 25; EIK 20.12.2011 – G.C.P. *vs.* Rumeenia, p 54.

⁹ EIK 27.02.1980 – Deweer *vs.* Belgia, p 56.

¹⁰ EIK 19.12.1990 – Delta *vs.* Prantsusmaa, p 38.

¹¹ EIK 12.07.1984 – I. ja C. *vs.* Šveits.

¹² EIK 10.02.1995 – Allenet de Ribemont *vs.* Prantsusmaa, p 35.

¹³ W. A. Schabas. The European Convention on Human Rights. A Commentary. Oxford University Press 2015, lk 298.

arvestada, et EIK kohtupraktikas kujundatud nn *Engeli* kriteeriumide kohaselt kohalduvad kriminaalmenetluse garantiid ka nendele süütegudele, mis ei ole formaalselt kuriteod, kuid sisaldavad põnaalset mateeriat.¹⁴ Nii on EIK jaatanud EIÕK art 6 lg 2 kohaldatavust lisaks kriminaalmenetlusele ka nt distsiplinaarmenetluses¹⁵ ja haldusmenetluses.¹⁶ Seega võib asuda seisukohale, et ka konventsiooni järgi laieneb süütuse presumptsioon väljapoole kriminaalmenetlust ning sõnastuslikud erinevused ei mõjuta erinevate rahvusvaheliste instrumentidega tagatud süütuse presumptsiooni kaitseala ulatust.

- 6 **Euroopa Liidu õiguses** on süütuse presumptsioon sätestatud põhiõiguste harta art 48 lg 1 järgmiselt: „Iga süüdistatavat peetakse süütuks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud.“ Art 48 lg 1 kohaldatavusala on juba grammatilises tõlgenduses laiem kui üksnes kriminaalmenetlus: viidet kuriteole ei ole tehtud nt ka ingliskeelses tõlkes (*Everyone who has been charged...*). Harta seletuskiri märgib, et harta art 48 lg-s 1 sätestatud õigusele tuleb anda sama tähendus ja ulatus nagu EIÕK art 6 lg-s 2 sätestatud õigusel.¹⁷ Harta art 52 lg 3 kohaselt ei ole EIÕK liidu jaoks siiski mitte lagi, vaid vundament ning EL on nüüdseks vastu võtnud nn süütuse presumptsiooni rakendamist puudutava direktiivi (2016/343)¹⁸, mis on oma sõnastuselt küll kohati ebaõnnestunud, kuid nii mõneski aspektis potentsiaalselt EIKi praktikaga väljatöötatud süütuse presumptsiooni standardit tõstev.¹⁹ Direktiiv (EL) 2016/343 art 3 sätestab süütuse presumptsiooni järgimise liikmesriikide kohustusena: „Liikmesriigid tagavad, et kahtlustatavat ja süüdistatavat peetakse süütuks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud.“
- 7 Vastupidiselt EIKi praktikale, kus süütuse presumptsiooni käsitletakse kõige enam kriminaalasjade kontekstis, on see **EK praktikas** käsitlemist leidnud eelkõige konkurentsi jm haldussanktsioonide kohaldamise asjades.²⁰ Teistest harta põhiõigustest on art 48 lg 1 seotud eelkõige art-tega 41, 47 ja 49, kuna kuulub õigusriigile omaste ausat ja õiglast kohtumenetlust tagavate fundamentaalsete garantiide hulka.²¹ Kaudselt omab art 48 lg 1 puutumust ka art-ga 4, kuivõrd enese mittesüüstamise privileegi ülesanne on kaitsta menetlusele allutatud isikut talle pealesunnituid ülestunnistuste andmise eest. Lisaks aitab süütuse presumptsioon tagada ka isikute au ja väarikust.²² EK seostab süütuse presumptsiooni vahetevahel ka ELTL art 339 tunnustatud professionaalse saladuse põhimõttega, mis on kaitstud ka harta art 41 lg 2 p-ga b.²³

C. Süütuse presumptsioon teiste õigussüsteemide konstitutsiooniõiguses

- 8 Eesti põhiõigussüsteemile eeskujuks olnud riikide põhiseadustest on süütuse presumptsiooni otsesõnu mainitud üksnes **Šveitsi Konföderatsiooni konstitutsiooni**²⁴ art 32 lg-s 1 ja Prantsusmaa **1789. a inim- ja kodanikuõiguste deklaratsiooni** art-s 9

¹⁴ EIK 08.06.1976 – Engel jt vs. Holland.

¹⁵ Nt EIK 10.02.1983 – Albert ja Le Compte vs. Belgia, p 38–42.

¹⁶ Nt EIK 29.08.1997 – A.P., M.P. ja T.P. vs. Šveits, p 37–43, EIK 29.08.1997 – E.L., R.L. ja J.O.-L. vs. Šveits, p 42–48.

¹⁷ Selgitused ELPH kohta: 2007/C 303/02.

¹⁸ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv (EL) 2016/343, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikult arutelul, ELT L 65, 11.3.2016, lk 1–11.

¹⁹ M. Kärner, K. Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2016/343. – *Juridica* 2018/7, lk 497–511.

²⁰ S. Peers jt (toim.). *The EU Charter of Fundamental Rights. A Commentary*. Hart/Peck 2014, 48.02A.

²¹ Samas, 48.05A.

²² Samas, viitega EIK 24.05.2011 – Konsta vs. Greece, p 32.

²³ Nt EÜK 16.06.2011, T-235/07 – Bavaria vs. Commission, p 225–231; S. Peers jt (toim.). *The EU Charter of Fundamental Rights. A Commentary*, 48.05A.

²⁴ <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de>.

(*Tout homme étant présumé innocent jusqu'à ce qu'il ait été déclaré coupable*). **Ameerika Ühendriikide konstitutsiooni** 5. täienduses on sätestatud mh *nemo-tenetur*-põhimõte (*nor shall be compelled in any criminal case to be a witness against himself*) ning ausa ja õiglase kriminaalmenetluse põhimõte (*due process*), millest kogumis on Ühendriikide õiguskord alates Ülemkohtu otsusest *Coffin vs. Ameerika Ühendriigid* koos põhiseaduse 6. ja 14. täiendusega tuletanud süütuse presumptsiooni kui konstitutsioonilise põhimõtte.²⁵ Inglismaal ja Walesis on süütuse presumptsioon lisaks pretseendiõigusele²⁶ leidnud konstitutsiooniõigusega võrdsel tasemel tagamise Human Rights Act 1998 kehtestamisega 2000. aastal.²⁷ **Saksamaa põhiseaduses** ei ole samuti otsesõnu sätestatud süütuse presumptsiooni ega sellega seonduvaid õigusi või põhimõtteid. Küll aga on see printsip tuletatud inimväärikuse ja õigusriigi põhimõtetest ning kohtupraktikas antud sellele põhiseaduslik garantii.²⁸ Lähiriikidest võib ainult **Läti konstitutsiooni**²⁹ art 92 teisest lausest ja **Leedu konstitutsiooni**³⁰ art 31 lg-st 1 leida süütuse presumptsiooni äärmärkimist. See on peamiselt seletatav Läti ja Leedu Eestiga sarnase ajaloolise kogemuse ja taustaga.

D. Üldised põhimõtted ja süütuse presumptsiooni tähendused

- 9 Süütuse presumptsiooni käsitletakse õiguskirjanduses sageli kolmes tähenduses. Kõige kitsamas tähenduses seondub süütuse presumptsioon tõendamisreeglitega, nõudes, et riik eeskätt prokuratuuri näol tõendaks isiku süü kriminaalmenetluses kõrgeastandardist lähtudes ning et otsuse langetaja oleks tõendeid hinnates avatud meelega. Seda aspekti süütuse presumptsioonist (**kohtlemispõhimõte** – komm. 15 jj) kajastab PS § 22 lg 2. Selles tähenduses teenib süütuse presumptsioon peamiselt ebaõige süüditunnistamise riski vähendamise eesmärki. Selle käsitlusega seonduvad eelkõige küsimused, mida tähendab süü tõendamine, milliseid aspekte süüst tuleb tõendada ja milline on tõendamise standard.³¹ Lisaks on selle käsitluse kohaselt süütuse presumptsiooniga väga tihedalt seotud PS § 22 lg-s 3 sätestatud enese mittesüüstamise privileeg, mida võib pidada süütuse presumptsiooni alla kuuluvaks³², kuid mida õiguslases kirjanduses käsitletakse mõnikord siiski ka eraldiseisva õigusena.³³
- 10 Märksa laiemat käsitluse järgi kuulub süütuse presumptsioon kokku **õigusega ausale ja õiglasele kohtumenetlusele**. Kui süü on midagi sellist, mille peab prokuratuur tõendama kõrget tõendamistandardit järgides, näib loogiline, et isikut peab süütuna kohtlema seni, kuni prokuratuur on oma ülesande täitnud.³⁴ Süütuse presumptsioon selles tähenduses kannab endas laiemat mõõdet kui ainult ebaõige süüditunnistamise riski vähendamine, kaitstes ka kahtlustatava ja süüdistatava süütut mainet ehk tema reputatsiooni.³⁵ Nimetatud käsitlust süütuse presumptsioonist sisaldab PS § 22 lg 1. Loomulikult tekib küsimus, kui kaugele süütuse presumptsioon sellises tähenduses ulatub, kuna praktikas viitavad kõik

²⁵ USA ülemkohus 04.03.1895, 156 U.S. 432 (433) – *Coffin vs. Ameerika Ühendriigid*.

²⁶ *R. v. White* (1865) 4 F & F 383; House of Lords (1935) AC 462 (HL) – *Woolmington vs. DPP*. Lähemalt: A. Stumer. – *The Presumption of Innocence*. Oxford: Hart Publishing 2010, lk 1 jj.

²⁷ A. Stumer. *The Presumption of Innocence*, lk 22 jj.

²⁸ BVerfG 29.05.1990, 2 BvR 254/88 (BVerfGE 82, 106); BVerfG 13.01.1981, 1 BvR 116/77, p 41 jj.

²⁹ <https://likumi.lv/ta/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia>.

³⁰ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21892>.

³¹ J. D. Jackson, S. J. Summers. *The Internationalisation of Criminal Evidence. Beyond the Common Law and Civil Law Systems*, lk 200–204.

³² Nt EIK 17.12.1996 – *Saunders vs. Ühendkuningriik*, p 68; EIK 21.12.2000 – *Heaney and McGuinness vs. Iirimaa*, p 40.

³³ Nt J. D. Jackson, S. J. Summers. *The Internationalisation of Criminal Evidence. Beyond the Common Law and Civil Law Systems*, lk 199 jj.

³⁴ P. J. Schwikkard. *The Presumption of Innocence*. Juta 1999, lk 36.

³⁵ S. Trechsel. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford University Press 2005, lk 164, 178.

kahtlustatava või süüdistatava suhtes astunud lõpliku otsuse langetamisele eelnevad menetluslikud sammud alustades ülekuulamisest kuni isiku vahistamiseni vähemalt mingil määral tema võimalikule süüdiolekule.³⁶ Selge on see, et maksimaalses ulatuses isikute mainet kaitsev süütuse presumptsiooni tõlgendus viiks võimatuseni kriminaalmenetlust tõhusalt läbi viia, mistõttu kirjanduses on leitud, et isiku võimalikule süüle vihjavad meetmed on süütuse presumptsiooniga kooskõlas seni, kuni need on igal konkreetsel juhul põhjendatud.³⁷ Selliste meetmete rakendamine eeldab nii teatud tõendamisstandardi omaksvõttu kui ka kohtulikku (eel)kontrolli teatud sammude astumise üle.³⁸ Nõnda argumenteerides hõlmab teine, laiem süütuse presumptsiooni käsitus mitte üksnes vajadust kaitsta isiku reputatsiooni, vaid ka tema kaitset muude kahjulike tagajärgede eest. Võib ju menetluse kestel kohaldatud meede (nt vahistamine) omada isiku jaoks veelgi raskemaid tagajärgi kui lõplik otsus, samuti nagu selline meede võib viia ebaõige süüditunnistamiseni (nt vahistatud isiku ülekuulamine viisidel, mis kasutab ära isiku haavatavust selles olukorras ja päädib valeülestunnistusega).³⁹

- 11 Süütuse presumptsiooni kolmas, kõige laiem käsitus omab seevastu tihedat seotust kriminaalpoliitiliste ja materiaalõiguslike küsimustega, nõudes riigilt **süüditunnistamisest ja sunnimeetmete kohaldamisest hoidumist** kõigis nendes olukordades, kus isikut tuleb käsitleda n-ö moraalselt süütuna.⁴⁰ Selles valdkonnas on silmapaistvad nt Suurbritannia õigusteadlaste Antony Duffi ja Victor Tadrose teosed.⁴¹
- 12 Süütuse presumptsiooni **kehtivust üksnes kriminaalmenetluses** saab põhjendada selle menetluse olemusega. Isiku kriminaalkorras süüditunnistamine tähendab eeskätt tema avalikku hukkamõistu, mis päädib kriminaalkaristuse kohaldamisega, võimalike muude tagajärgedega (nt vara konfiskeerimine, piirangud edaspidi teatud ametikohal töötada) ning süüdlase stigmatiseerimisega. Raskeimal juhul piiratakse kriminaalmenetluse tulemina isiku ühte olulisemat põhiõigust – õigust vabadusele.⁴² Seega peab riik kriminaalmenetlust toimetama erilise hoolega, hoidudes alati isikule kui süüdlasele viitama seni, kuni isiku süü on riigisisest reeglistikku järgivas ja põhiõigustega kooskõlas olevas menetluses tõendamist leidnud. Seejuures on süütuse presumptsioon õiguslik, mitte faktiline presumptsioon, kuivõrd empiiriline andmestik seda valdavalt ei toeta – enamik kriminaalkohtuasju lõpeb isiku süüdi-, mitte õigeksmõistmisega. Süütuse presumptsioon moodustab seega moraalse ja õiguspoliitilise printsiibi, mis põhineb nägemusel, kuidas peaks riik vabas ühiskonnas oma karistusvõimu teostama. Viimast iseloomustab põhimõte, mille kohaselt süütuid ei tohi süüdi tunnistada, ning tõdemus, et riigi ja süüdistatavate käsutuses olevad võrreldavad ressursid on määratult erinevad, mistõttu riigi ülesanne on süüdistust tõendada, mitte nõuda isikult oma süütuse tõendamist.⁴³

³⁶ Samas, lk 179.

³⁷ A. Ashworth. Four threats to the presumption of innocence. – *The International Journal of Evidence & Proof* 10/2006/4, lk 249.

³⁸ J. D. Jackson, S. J. Summers. *The Internationalisation of Criminal Evidence. Beyond the Common Law and Civil Law Systems*, lk 206.

³⁹ Samas, lk 206.

⁴⁰ Samas, lk 208–211.

⁴¹ A. Duff, L. Farmer, S. Marshall, V. Tadros. *The Trial on Trial. Kd I–III*. Oxford: Hart Publishing 2004, 2006, 2007; A. Duff. Presuming innocence. – L. Zedner, J. Roberts (toim.). *Principles and Values in Criminal Law and Criminal Justice: Essays in Honour of Andrew Ashworth*. Oxford University Press 2012, lk 51–66; R. A. Duff. Who must presume whom to be innocent of what? – *Netherlands Journal of Legal Philosophy* 42/2013/3, lk 170–192; A. Duff. Presumptions of innocence. – C. Flanders, Z. Hoskins (toim.). *The New Philosophy of Criminal Law*. London: Rowman and Littlefield 2015, lk 193–209; V. Tadros. Rethinking the presumption of innocence. – *Criminal Law and Philosophy* 1/2007/2, lk 193–213; V. Tadros. The ideal of the presumption of innocence. – *Criminal Law and Philosophy* 8/2014/2, lk 449–467.

⁴² A. Ashworth. Four Threats to the Presumption of Innocence, lk 247–248.

⁴³ Samas, lk 249–250.

- 13 Lühidalt on süütuse presumptsiooni **keskne idee**, et süüdistatava süü üle otsustaja (kohus) ei tohi olla asja n-õ ette ära otsustanud. Kohus peab eeldama isiku süütust ja võib ta süüdi tunnistada üksnes kohtu ette toodud vastava riigi õiguse järgi seaduslikuks peetavate tõendite alusel.⁴⁴ Nii ei tohi kohus asja arutamist alustada veendumusega, et süüdistatav on teo toime pannud: süüdistatav ei pea tõendama oma süütust, vaid süüdistaja tema süüd ning kõik kahtlused tuleb tõlgendada süüdistatava kasuks.⁴⁵ Süütuse presumptsiooni on rikutud, kui kohtu otsustus või teatud juhtudel ka mistahes muu avaliku võimu kandja väljaütlemine laseb arvata, et isik on süüdi enne, kui isiku süü on seaduse kohaselt tõendatud.⁴⁶ Kindlasti on süütuse presumptsioon midagi palju enam kui tõendamisreeglistik.⁴⁷ Kahtlustusel ja kriminaalmenetlusel on kahtlustatavale dragooniline mõju, mistõttu süütuse presumptsiooni võivad rikkuda nii süü üle otsustamisele eelnevad kui ka järgnevad isiku reputatsiooni kahjustavad teod.⁴⁸
- 14 **ÜRO inimõiguste komitee** on 2007. aasta üldistes kommentaarides ausa ja õiglaste kohtumenetlusega seotud õiguste kontekstis öelnud süütuse presumptsiooni kohta järgmist: „Süütuse presumptsioon, olles inimõiguste aluskaitse, asetab süüdistusele koormise tõendada süüdistust, tagab, et süüd ei eeldata, kuni süüdistus on tõendatud väljaspool mõistlikku kahtlust, ja et kõik kahtlused tõlgendatakse süüdistatava kasuks ning nõuab, et kõiki kuritegudes süüdistatavaid tuleb selle põhimõtte järgi kohelda. Kõigil avaliku võimu esindajatel on kohustus hoiduda avaldamast eelarvamust kohtumenetluse tulemi kohta, sh hoiduda süüdistatavate süüd kinnitavate avalike avalduste tegemisest. Tavaliselt ei tohiks süüdistatavaid kohtuistungil aheldada ega puuris hoida ega neid kohtule muul viisil esitada viisil, mis näitab, et nad võivad olla ohtlikud kurjategijad. Meedia peaks vältima selliste uudiste kajastamist, mis õõnestavad süütuse presumptsiooni. Lisaks ei tohiks kohtueelse kinnipidamise kestust kunagi pidada süü ja selle ulatuse kinnituseks. Kautsjoni kohaldamisest keeldumine või vastutuse tuvastamine tsiviilkohtumenetluses ei mõjuta süütuse presumptsiooni.“⁴⁹ Seega rõhutab ÜRO inimõiguste komitee kommentaar süütuse presumptsiooni kaht aspekti:
- 1) tõendamiskoormise ja -standardi nõue⁵⁰ ning seoses sellega süüdistatava õigus olla asjast informeeritud ja ära kuulatud⁵¹;
 - 2) keeld esitada negatiivseid kommentaare, sh kohtueelseid meediakajastusi⁵² ja kohtunike⁵³ või teiste avaliku võimu esindajate⁵⁴ enneaegseid väljaütlemisi süüdistatava süü kohta.⁵⁵

⁴⁴ P. van Dijk, F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak (toim.). Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. 5th edition. Intersentia 2018, lk 615.

⁴⁵ EIK 06.12.1988 – Barberà, Messegué ja Jabardo vs. Hispaania, p 77.

⁴⁶ EIK 10.02.1995 – Allenet de Ribemont vs. Prantsusmaa, p 35.

⁴⁷ Vt ka EIK 24.05.2011 – Konstas vs. Kreeka, p 32.

⁴⁸ S. Peers jt (toim.). The EU Charter of Fundamental Rights. A Commentary, 48.68B.

⁴⁹ General Comment No. 32 Article 14: *Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial*, UN. Doc CCPR/C/GC/32.

⁵⁰ Nt EIK 20.03.2001 – Telfner vs. Austria, p 15. Fakti ja õiguse presumptsiooni lubatavusest: EIK 07.10.1998 – Salabiaku vs. Prantsusmaa, p 28; EIK 30.03.2004 – Radio France jt vs. Prantsusmaa, p 24.

⁵¹ EIK 06.12.1988 – Barberà, Messegué ja Jabardo vs. Hispaania, p 77.

⁵² Nt EIK 19.02.2002 – Akay vs. Türgi, p 1 jj (vastuvõetamatuse otsus).

⁵³ Nt EIK 31.01.2017 – Vakhitov jt vs. Venemaa, p 70.

⁵⁴ EIK 09.06.2016 – Popovi vs. Bulgaaria, p 85.

⁵⁵ Süütuse presumptsiooni kohaldamise praktika ülevaade kohtupraktikas endas: EIK 12.07.2013 – Allen vs. Ühendkuningriik, p 93.

II. Süütuse presumptsioon kitsas tähenduses (kohtlemispõhimõte, PS § 22 lg 1)

A. Süütuse presumptsiooni mõiste

- 15 Kommenteeritava lõike kohaselt ei tohi kedagi käsitada kuriteos süüdi olevana enne, kui tema kohta on jõustunud süüdimõistev kohtuotsus. Süütuse presumptsiooni tõenduslik külg ehk tõendamiskoormise adressaat on määratud kindlaks kommenteeritava paragrahvi 2. lõikes. Lg 1 kohaselt on süütuse presumptsioon õiguslik kategooria, mis nõuab, et kogu **kriminaalmenetluse vältel eeldaksid riigivõimud süüdistatava süütust ja kohtleksid teda vastavalt**. Seejuures ei keela süütuse presumptsioon püstitada hüpoteesi, et isik on talle etteheidetavas kuriteos süüdi, vaid keelab isikut süüdi olevana kohelda enne selle hüpoteesi tõendamist. Ilma sellise hüpoteesita oleks kriminaalmenetlus sisuliselt võimatu.⁵⁶ Kuna Riigikohtu praktika on süütuse presumptsiooni kommenteeritava lõike kohta äärmiselt napp, tuleb selles küsimuses pöörduda EIKi lahendite poole. Dikteerides seda, kuidas tuleb kohelda isikut, keda ei ole veel süüdi mõistetud, aitab süütuse presumptsioon EIKi kohtupraktika kohaselt tagada kohtumenetluse ausust ja õiglust ning kaitsta süüdistatava mainet järgmiselt:

- 1) Kohtud ei tohi süüdistatava süüle ennetavalt viidata kohtumenetluses ega ka väljaspool seda, kuna ühelt poolt viitaksid sellised väljaütlemised kohtu erapoolikusele, teiselt poolt kahjustaksid aga süüdistatava mainet.
- 2) Süütuse presumptsiooni toime ei lõpe isiku õigeksmõistmise või menetluse lõpetamisega. See on vajalik nii isiku õigeksmõistmise või menetluse lõpetamise järgses menetluses õigluse tagamiseks (sh tsiviilkohtumenetlus või ükskõik milline muu menetlus, mida pärast kriminaalmenetluse lõpptulemuse jõustumist toimetatakse) kui ka, jällegi, isiku maine kaitsmiseks.
- 3) Isiku mainet aitab tagada ka teiste avaliku võimu kandjate kohustus ennatlikke isiku süüd puudutavaid väljaütlemisi vältida. Kaudselt on see keeld seotud ka ausa ja õiglase kohtumenetluse ning kohtu erapooletuse nõudega – kui prokurör või mõni muu asjaga seotud avaliku võimu esindaja esineb avalikkuse ees väljaütlemisega, et isik on süüdi, võib avalikkusele jääda mulje, et asi kas ongi ette ära otsustatud või on konkreetse väljaütleja (nt mõjuka poliitiku) võimuses kohut mõjutada. See mulje ei pruugi teatud juhtudel olla üksnes näiv, vaid see, mis avalikkusele paistab, võibki tõsi olla. Mis puudutab teiste avaliku võimu kandjate väljaütlemisi peale kohtu, siis nende puhul on eriti oluline arvestada konteksti. EIKi praktika viitab sellele, et (kohtu)menetluses võib prokurör kui kohtuliku arutamise süüdistav pool teha julgemaid isiku süüle viitavaid avaldusi kui väljaspool seda pressile esinedes.⁵⁷ Seega, teiste avaliku võimu kandjate avaldused kohtumenetluses sõltuvad paljuski sellest, milline on väljaütleja roll kriminaalmenetluse kui terviku kontekstis. Prokurör või ekspert võibki oma rollist lähtudes olla (veidi) kallutatud. Siiski ei tohi kohus sellise kallutatusega enne süüdimõistva otsuse kuulutamist kaasa minna.⁵⁸

⁵⁶ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 3. trükk. Tallinn: Juura 2019, lk 108; P. Pikamäe. Süüdistus kui hüpotees. – Sirp 09.10.2015.

⁵⁷ Vrdl nt EIK 10.10.2000 – Daktaras *vs.* Leedu, p 39 jj ja EIK 28.11.2002 – Lavents *vs.* Läti, p 122 jj.

⁵⁸ EIK 23.04.1998 – Bernard *vs.* Prantsusmaa, p 37–41.

B. Kaitseala

- 16 Süütuse presumptsioon on **igaihe põhiõigus**.⁵⁹ See kohaldub nii füüsilistele kui ka PS § 9 lg 2 alusel juriidilistele isikutele. Sellest tulenevalt ei leia ka kriminaalmenetluse seadustikust erisusi füüsilisest ja juriidilisest isikust kahtlustatavale ja süüdistatavale süütuse presumptsiooni osas. KrMS § 7 kohaldub kõigi kahtlustatavate ja süüdistatavate suhtes ühetaoliselt. Erinevalt teistest ELi n-ö teekaardidirektiividest ei kohaldu direktiiv (EL) 2016/343 selle art 2 lg 1 kohaselt juriidilistele isikutele. Direktiivi preambuli punktides 13–14 sisalduva põhjenduse kohaselt on juriidilised isikud selle direktiivi kaitsealast välja jäetud, kuna EIKi praktika käsitleb süütuse presumptsiooni üksnes seoses füüsiliste isikutega, v.a mõni üksik erand. Kuna EK seevastu on aga süütuse presumptsiooni teatud aspektide kohaldatavust juriidilistele isikutele võrreldes füüsiliste isikutega hoopis kitsendanud (komm. 63 jj), on ELi seadusandja hinnangul juriidilisele isikule suunatud süütuse presumptsiooni käsitleva õigusakti väljatöötamine liidu tasandil enneaegne. Kuigi direktiiv 2016/343 juriidilistele isikutele ei laiene, ei piira see siiski süütuse presumptsiooni kohaldamist juriidilistele isikutele vastavalt PSis, kriminaalmenetluse seadustikus ja EIÕKis sätestatud standartide kohaselt nii, nagu neid on sisustanud EIKi ja EK praktika.
- 17 EIKi praktika järgi järgitakse süütuse presumptsiooni kõigi kriminaalmenetluses **kahtlustatavate või süüdistatavate** puhul alates kahtlustuse esitamisest EIÕK art 6 tähenduses kuni nende süü tõendamiseni seaduses sätestatud korras.⁶⁰ Kahtlustus loetakse isikule esitatuks alates hetkest, kui pädev asutus teatab talle ametlikult kahtlustusest või hetkest, mil ametiasutuste kahtlustusest lähtuvad tegevused mõjutavad isiku olukorda oluliselt sõltumata sellest, kumb alustest ilmneb varem.⁶¹ Konventsiooni art 6 lg 2 tähenduses loeb EIK kahtlustuse esitatuks, kui ametivõimude tegevus isiku olukorda oluliselt mõjutab isegi juhul, kui isik saab kahtlustusest teada alles tagantjärele pärast kriminaalmenetluse lõpetamist, nt tema vastu esitatud tsiviilhagi kaudu.⁶² Eelnevat arvestades laieneb süütuse presumptsioon igal juhul ka kohtueelsele menetlusele.⁶³ Eesti kehtivas kriminaalmenetlusõiguses kohaldub süütuse presumptsioon kriminaalmenetluses juba kohtueelse menetluse staadiumis hetkest, kui isik omandab kahtlustatava staatuse KrMS § 33 lg 1 mõttes. Süütuse presumptsioon kehtib kriminaalmenetluses olenemata sellest, milline on menetluse tulemus.⁶⁴ Seega, ka hilisem süüdimõistmine ei nulli asjaolu, et menetluse käigus kehtis isiku süütuse eeldus.⁶⁵ Sealjuures kohaldub süütuse presumptsioon ka süüdimõistmisele järgnevale apellatsioonimenetlusele, st ajale, mil isiku süü ei ole veel leidnud lõplikku tuvastamist jõustunud kohtulahendiga. Avaliku võimu esindajad võivad sellisel n-ö vahepealsel ajal küll süüditunnistamise faktile viidata, kuid peavad hoiduma väljaütlemistest, mis kiidavad süüditunnistamist heaks, ennustavad ette apellatsioonikohtu otsust või julgustavad apellatsioonikohtu süüditunnistamist kinnitama.⁶⁶ Juhul kui isikut ei mõisteta süüdi, laieneb süütuse presumptsioon ka kohtu otsusele: õigeksmõistev kohtuotsus ei tohi viidata isiku süüle.⁶⁷
- 18 **Direktiivi (EL) 2016/343** kohaldatavusala eelnevalt kirjeldatud ajaraamiga – kahtlustatava staatuse omandamisest kuni lõpliku süüditunnistamiseni – piirdubki. Nimelt sätestab direktiivi art 2 teine lause, et direktiivi kohaldatakse kõigis kriminaalmenetluse staadiumites alates hetkest, kui isikut kahtlustatakse või süüdistatakse kuriteo või väidetava

⁵⁹ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₃, PS § 22 komm. 20.

⁶⁰ EIK 26.03.1982 – Adolf *vs.* Austria, p 30, 34.

⁶¹ EIK 28.05.2020 – Farzaliyev *vs.* Aserbaidžaan, p 45.

⁶² EIK 28.05.2020 – Farzaliyev *vs.* Aserbaidžaan, p 48.

⁶³ EIK 03.10.1978 – Krause *vs.* Šveits.

⁶⁴ EIK 25.03.1983 – Minelli *vs.* Šveits, p 30.

⁶⁵ EIK 19.09.2006 – Matijašević *vs.* Serbia, p 49.

⁶⁶ EIK 24.05.2011 – Konstas *vs.* Kreeka, p 32–45.

⁶⁷ EIK 15.01.2015 – Cleve *vs.* Saksamaa, p 40–41.

kuriteo toimepanemises, kuni otsuse tegemiseni selle kohta, kas isik on asjaomase kuriteo toime pannud, ja see otsus on muutunud lõplikuks. Kuivõrd järgnevast käsitlest nähtub, et EIKi praktika kohaselt laieneb süütuse presumptsioon teatud tingimustel ka kriminaalmenetluse järgsesse – ja teatud juhtudel isegi selle eelsesse – aega, tuleb asuda seisukohale, et direktiivi (EL) 2016/343 kohaldamisala on EIKi praktikast kitsam. Seda saab põhjendada asjaoluga, et direktiiv ei kaitse puhtalt mainekahju eest, vaid nagu kõik nn teekaardidirektiivid, tagab kahtlustatavatele ja süüdistatavatele nende miinimumõigused kriminaalmenetluses.⁶⁸ Loomulikult ei tähenda direktiivi kitsas kohaldamisala seda, et ELi liikmesriikides oleks välistatud kaebeõigus kriminaalmenetluse lõppemise või õigeksmõistmise järel süütuse presumptsiooni rikkumisega tehtud kahju eest. Siin aitab isikul oma õigusi maksma panna EIKi praktika.

- 19 Üldjuhul võib öelda, et süütuse presumptsioon **lõpeb** isiku süüditunnistamisega. Samas ei ole kommenteeritava lõike tähenduses kindel, mida ikkagi isiku süüditunnistamiseks pidada. Nimelt, EIÕK § 6 lg 2 nõuete kohaselt kehtib süütuse presumptsioon kuni isiku süü seadusekohase tõendamiseni – just see moment lõpetab viidatud sätte kohaselt süütuse presumptsiooni kohaldumise. Kommenteeritav lõige näeb süütuse presumptsiooni toimimise lõpumomendina aga seda, kui isiku kohta on jõustunud süüdimõistev otsus. Sama sätestab KrMS § 7 lg 1. Erinevalt EIÕKist viitab PSi sõnastus traditsioonilisele kohtumenetlusele, millega valdav osa menetlusi tänapäeval enam ei ammendu. Nii näib PS mitte arvestavat asjaoluga, et osas menetlustes kinnitab kohus süüdistaja ja süüdistatava vahel sõlmitud kokkuleppe (kuigi, tõsi, Eestis on seegi vormistatud kohtuotsusena vastavalt KrMS § 248 lg 1 p-le 5, mida võib samuti pidada kohtuotsuseks kommenteeritava lõike tähenduses), osa menetlusi lõpetatakse aga otstarbekuse vms kaalutlustel (KrMS § 202–205²).⁶⁹ Seega, EIÕK art 6 lg 2 (ja ka harta art 48 lg 1) sõnastus on paindlikum ja arvestab kriminaalpoliitiliste suundumustega, võimaldades süütuse presumptsiooni toimealal lõppeda ka muudel juhtudel kui isiku süüditunnistamisel traditsioonilises kohtumenetluses tehtava kohtuotsusega.⁷⁰ Seetõttu on põhjust küsida, kas süütuse presumptsiooni toimeala saab PSi kommenteeritava sätte mõistes EIÕKi eeskujul kitsendavalt tõlgendada. Selleks tuleb arvesse võtta süütuse presumptsiooni eesmärki tagada muu hulgas aus ja õiglane kohtumenetlus ja kaitsta isiku mainet. Neid eesmärke arvestades võib nõustuda, et süütuse presumptsiooni ideega ei oleks kooskõlas, kui menetlus lõpeb lahendiga, mis eeldab süü olemasolu, kuid süütuse presumptsioon sellega ei lõpeks.⁷¹ Kuigi kokkuleppemenetlus ei eelda Riigikohtu käsitlest seda, et isik ennast talle etteheidetus süüdi tunnistas, eeldab kokkuleppe sõlmimine, et isik nõustub nii kuriteo kvalifikatsiooni kui ka selle eest kohaldatava karistusega. Sel viisil isik sisuliselt nõustub ka sellega, et pärast kokkuleppe kinnitamist kohtus viidatakse talle vastava kvalifikatsiooni kontekstis kui süüdlasele. Mis puudutab aga erinevaid otstarbekuse ja muudel sarnastel alustel lõpetatavaid menetlusi, siis nende puhul võib isiku süüle viidata ulatuses, mis on vastavuses lõpetamise alusega. Näiteks kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 202 järgi viitab, et isiku süü ei ole suur. Seega, kui isik annab nõusoleku sellel alusel menetluse lõpetamiseks, nõustub ta ka sellega, et tema süüd ei käsitleta suurena, mis aga omakorda osutab süü teatud ulatuses omaksvõtule. Sarnase arutluskäigu võib leida EIKi lahendis *Lähtenmäki vs. Eesti*.⁷² Sama arutluskäiku jätkates tuleks märksa ettevaatlikumalt suhtuda isiku süüle viitamisega (või hoiduda sellest sootuks), kui kriminaalmenetlus lõpetatakse nt seoses mõistliku aja möödumisega KrMS § 205² alusel.

⁶⁸ M. Kärner, K. Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2016/343, lk 500.

⁶⁹ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 107.

⁷⁰ Samas, lk 113.

⁷¹ Samas, lk 113.

⁷² EIK 21.06.2016 – *Lähtenmäki vs. Eesti*, p 49.

- 20 **EIÕK art 6 lg 2 kohaldatavusala** ei ole siiski piiratud kitsalt poolelioleva kriminaalasjaga, vaid see hõlmab ka kriminaalasjaga seotud otsustusi, mis on tehtud pärast seda, kui kriminaalmenetlus on lõpetatud⁷³ või isiku õigeks mõistetud⁷⁴. Samuti hõlmab süütuse presumptsioon menetluse lõpetamise või isiku õigeksmõistmise järgseid avaliku võimu esindajate väljaütlemisi.⁷⁵ Seega tuleb sellise süütuse presumptsiooni tagamiseks, mis ei ole teoreetiline ja illusoorne, vaid praktiline ja efektiivne, kaitsta isiku reputatsiooni – tema süüle viitavate avaliku võimu osutuste eest ka siis, kui kahtlustus art 6 lg 2 tähenduses on ära langenud. Sellisele põhimõttele pani EIK aluse asjas *Minelli vs. Šveits*.⁷⁶ Menetlusteks, kus süütuse presumptsioon õigeks mõistmise või menetluse lõpetamise järgselt kehtib, tuleb muu hulgas pidada kohtukulude üle otsustamise menetlust⁷⁷, vara konfiskeerimis- menetlust⁷⁸, alusetu kinnipidamise jm ebaõige süüdistuse esitamisega tekitatud kahjude kompenseerimise üle otsustamise menetlust⁷⁹ ning kannatanule kahju hüvitamise üle otsustamist tsiviilkohtupidamise korras^{80, 81}. Nendel juhtumitel on süütuse presumptsioon menetluse käigus koos kõigi garantiidega, mida see hõlmab, juba toimunud, kuid selle toime katkemine isiku suhtes menetluse lõpetamisel või tema õigeksmõistmisel suurendaks riski, et süütuse presumptsioon muutuks teoreetiliseks ja illusoorseks.⁸² Sealjuures on kriminaalmenetluse lõppemise järel kaalul isiku maine, mistõttu teatud ulatuses kattub EIÕK art 6 lg 2 kaitseala siin art 8 kaitsealaga.⁸³ Menetluse lõpetamise või isiku süüdi- tunnistamise järgses menetluses aitab süütuse presumptsioon tagada, et nendes kahtlustustes, mis tõendamist ei leidnud, käsitataks isikut jätkuvalt süütuna.⁸⁴ Süütuse presumptsiooni kohaldamiseks sellises järgnevas menetluses on oluline side varasemalt esitatud kahtlustuse ja uue menetluse vahel, st järgnev menetlus peab olema esitatud kahtlustuse n-ö otsene järg.⁸⁵ Selline side on tõenäoliselt olemas, kui järgnev menetlus nõuab eelneva kriminaalmenetluse tulemuse käsitlemist, ja eelkõige siis, kui kohtul tuleb eelmist otsustust või kriminaalmenetluses kogutud tõendeid või neile antud hinnangut analüüsida, hinnata isiku osalust mõnedes või kõigis sündmustes, mis viisid kahtlustuse esitamiseni või anda hinnang isiku võimalikule süüle.⁸⁶ Kuivõrd Eestil lasub rahvus- vaheline kohustus järgida EIÕKis sätestatud ja EIKi praktikast, tuleb asuda seisukohale, et ka kommenteeritavas paragrahvis sätestatud süütuse presumptsiooni toimeala laieneb isiku õigeksmõistmise ja kriminaalmenetluse lõpetamise järgsele perioodile. Vastasel juhul muutuks menetluse kestel tagatud süütuse presumptsioon menetluse ilma isiku süüdi- tunnistamiseta lõppemisel teoreetiliseks ja illusoorseks, nagu seda taunitakse EIKi praktikas.
- 21 **Pärast õigeksmõistmist või menetluse lõpetamist** ametivõimud isiku süüle viidata ei tohi.⁸⁷ Seejuures ei sõltu süütuse presumptsiooni kohaldatavus sellest, kas isik mõisteti õigeks seetõttu, et tema süü ei leidnud tõendamist, või seetõttu, et leidis tõendamist tema

⁷³ Ülevaade kohtupraktikas endas: EIK 23.10.2014 – *Melo Tadeu vs. Portugal*, p 46.

⁷⁴ EIK 15.01.2013 – *Capetti ja Maimut vs. Rumeenia*, p 77.

⁷⁵ EIK 12.07.2013 – *Allen vs. Ühendkuningriik*, p 94, 98.

⁷⁶ EIK 25.03.1983 – *Minelli vs. Šveits*.

⁷⁷ EIK 25.03.1983 – *Minelli vs. Šveits*, p 30–32.

⁷⁸ EIK 01.03.2007 – *Geerings vs. Holland*, p 41–51.

⁷⁹ EIK 25.08.1987 – *Englert vs. Saksamaa*, p 35.

⁸⁰ EIK 19.06.2012 – *Constantin Florea vs. Rumeenia*, p 50, 52.

⁸¹ Ülevaade kohtupraktikas endas: EIK 12.07.2013 – *Allen vs. Ühendkuningriik*, p 98.

⁸² EIK 18.10.2016 – *Alkasi vs. Türgi*, p 22–29.

⁸³ EIK 15.01.2015 – *Cleve vs. Saksamaa*, p 35; EIK 12.07.2013 – *Allen vs. Ühendkuningriik*, p 94.

⁸⁴ EIK 12.07.2013 – *Allen vs. Ühendkuningriik*, p 103.

⁸⁵ EIK 25.08.1987 – *Englert vs. Saksamaa*, p 35; EIK 25.08.1993 – *Sekanina vs. Austria*, p 22; EIK 11.02.2003 – *Hammern vs. Norra*, p 46.

⁸⁶ EIK 12.07.2013 – *Allen vs. Ühendkuningriik*, p 103.

⁸⁷ EIK 12.07.2013 – *Allen vs. Ühendkuningriik*, p 103; EIK 25.03.1983 – *Minelli vs. Šveits*, p 37; EIK 25.08.1993 – *Sekanina vs. Austria*, p 29–30; EIK 15.05.2008 – *Orr vs. Norra*, p 51.

süütus.⁸⁸ Süütuse presumptsiooni vastu ei eksita siiski juhul, kui õigeksmõistetud kahtlustuse esitamiseni viinud käitumist arvestatakse riski hindamisel, nt isiku tingimisi vabastamise või talle elamisloa andmise üle otsustamise korral.⁸⁹ Vähem rangelt toimib süütuse presumptsioon olukorras, kus menetlus on lõpetatud mingil muul alusel peale selle, et isiku suhtes menetluse jätkamiseks puudub alus. Sellisel juhul võib asjaoludest sõltuvalt seisukohavõtt kahtluse kohta, et isik on siiski kuriteo toime pannud, olla lubatud seni, kuni see ei sisalda kindlat osutust, et isik on süüdi.⁹⁰ Sama põhimõtte kehtib ka juhul, kui menetlus on lõpetatud kahtlustatava või süüdistatava surma tõttu.⁹¹

- 22 EIKi praktikast leiab ka otsuseid, milles on süütuse presumptsiooni laiendatud **kriminaalmenetluse eelsesse aega**. Nt lahendis A. *vs.* Norra⁹² võttis EIK süütuse presumptsiooni arvesse olukorras, kus õiguskaitseorganite poolt meedia vahendusel isiku kahtlustatava staatuse kohta avaldatud informatsioon ei küündinud kahtlustuseni EIÕK art 6 tähenduses, otsustamaks, kas laimamise kaebus lahendati kooskõlas EIÕK art-ga 8. EIK laiendas süütuse presumptsiooni kahtlustuse esitamise eelsele perioodile ka kohtuasjas Mulosmani *vs.* Albaania⁹³ põhjusel, et nimelt sel perioodil meedias tehtud avaldused mõjutasid hilisemat menetlust. Süütuse presumptsioon ei kehti aga avaldusele isiku süü kohta olukorras, kus ühtegi menetlust ei ole parasjagu käimas ega tulemas.⁹⁴
- 23 **Isiku lõpliku süüdimõistmise järgsele ajale** art 6 lg 2 ei laiene, kuna see oleks vastuolus süütuse presumptsiooni eesmärgiga. Kui aga süüdimõistetud isikule esitatakse uus kahtlustus EIÕK art 6 tähenduses, kehtib süütuse presumptsioon taas uue kahtlustusega hõlmatud asjaolude suhtes.⁹⁵
- 24 Süütuse presumptsioon keelab enne süüdimõistva otsuse langetamist käsitada kahtlustatavat või süüdistatavat selle menetluse esemeks olevas teos süüdlasena mõnes teises, **paralleelselt kulgevas protsessis**, nt tingimisi vangistuse täitmisele pööramise⁹⁶, samuti isiku välisriigile loovutamise või väljaandmise menetluses.⁹⁷ Paralleelses menetluses isiku süü jaatamisega ei ole EIKi praktika kohaselt tegemist ametniku avalikust teenistusest vabastamisel põhjendusega, et ta on kahtlustatavana vahistatud, kui riigisiseses õiguses on selleks alus ja kui isiku võimalikule süüdiolekule ei viidata.⁹⁸ Kui kaassüüdistatavate süü üle otsustatakse eraldi menetlustes, tuleb kohtul hoiduda ennetavate järelduste tegemisest nende kaassüüdistatavate suhtes, kelle osas ei ole kohtumõistmist toimunud.⁹⁹ Seejuures on EK leidnud, et direktiivi (EL) 2016/343 art 4 lg-ga 1 ei ole vastuolus, kui kokkuleppes, milles süüdistatav tunnustab oma süüd ja saab selle eest kergema karistuse ning mille kinnitab kohus, osutatakse sõnaselgelt kuriteo kaastäideviijatena mitte ainult sellele isikule, vaid ka teistele süüdistatavatele, kes ei ole oma süüd tunnistanud ning kelle suhtes jätkatakse kriminaalmenetlust üldkorras. Selline osutamine peab aga olema vajalik kokkuleppe sõlminud isiku õigusliku vastutuse kvalifitseerimiseks ja kokkuleppes tuleb märkida selgelt, et teiste isikute suhtes jätkatakse kriminaalmenetlust üldkorras ja nende

⁸⁸ EIK 13.07.2010 – Tendam *vs.* Hispaania, p 38–41.

⁸⁹ EIK 27.03.2014 – Müller *vs.* Saksamaa, p 53–55; samuti EIK 01.07.1998 – Murati *vs.* Šveits (vastuvõetamatuse otsus).

⁹⁰ EIK 25.08.1993 – Sekanina *vs.* Austria, p 30; EIK 28.10.2003 – Baars *vs.* Holland; EIK 19.06.2012 – Constantin Florea *vs.* Rumeenia, p 50–58.

⁹¹ EIK 10.01.2012 – Vulakh jt *vs.* Venemaa, p 32–37.

⁹² EIK 09.04.2009 – A. *vs.* Norra, p 46–47.

⁹³ EIK 08.10.2013 – Mulosmani *vs.* Albaania, p 139.

⁹⁴ EIK 27.11.2003 – Zollmann *vs.* Ühendkuningriik, p 139 (vastuvõetamatuse otsus).

⁹⁵ EIK 05.07.2001 – Phillips *vs.* Ühendkuningriik, p 35.

⁹⁶ EIK 03.10.2002 – Böhmer *vs.* Saksamaa, p 53 jj.

⁹⁷ EIK 24.04.2008 – Ismoilov jt *vs.* Venemaa, p 160–170.

⁹⁸ EIK 07.02.2012 – Tripon *vs.* Rumeenia, p 23–28 (vastuvõetamatuse otsus).

⁹⁹ EIK 27.02.2014 – Karaman *vs.* Saksamaa, p 40–44.

süü pole seaduse kohaselt tõendatud.¹⁰⁰ Eestis näeb KrMS § 366 p 9 teistmisalusena ette üldmenetluses tehtud sellise kohtuotsuse jõustumine, millega tuvastatakse kuriteosündmuse puudumine, kui teistetavas asjas on isik selles kuriteosündmuses osalemise eest süüdi mõistetud. Kõnealune teistmisalus lähtub loogikast, et kui laialdasemaid menetluslikke garantiisid kätkev üldmenetlus on päädinud õigeksmõistva kohtuotsusega, tuleb anda selliseid garantiisid tagava üldmenetluse võimalus ka eelnevalt lihtmenetluses süüdimõistetutele.¹⁰¹

- 25 EIKi käsitluse kohaselt ei välista EIÕK art 6 lg 2 isiku õigeksmõistmisele järgnevat **tsiviilõiguslikku vastutust puudutavat menetlust**, sh seetõttu, et viimases on tõendamise standard enamasti vähem range.¹⁰² Samadel põhjustel ei ole välistatud ka õigeksmõistmisele järgnev uus menetlus distsiplinaarvastutuse üle otsustamiseks.¹⁰³ Loomulikult ei tohi asja otsustav organ (kohus) nendes menetlustes avaldada arvamust, et isik võis kuriteos süüdi olla.
- 26 Kuigi EIÕK art 6 lg 2 ja PS kommenteeritava paragrahvi lg 1 viitavad kuritegudele, kehtib nendes sätestatud süütuse presumptsioon **kõigile süütegudele**, mis loetakse kuriteoks EIKi kohtupraktikas välja töötatud *Engeli* kriteeriumide kohaselt.¹⁰⁴ ELPH art 48 lg 1, mis kuritegu ei maini, on juba sõnastuslikult laiem, hõlmates ELi õigusmaastikule omased punitiivsed haldussanksioonid.¹⁰⁵ Direktiiv (EL) 2016/343 kohaldub kriminaalmenetluses, kusjuures selles osas esineb vastuolu direktiivi preambuli p 11 esimese ja teise lause vahele. Kui esimene lause kutsub üles kriminaalmenetluse mõiste tõlgendamisel järgima EIKi kohtupraktikat, siis teine täpsustab, et direktiivi „ei tuleks kohaldada tsiviil- ega haldusmenetlusele, sealhulgas sellisele haldusmenetlusele, mille tulemusel võib mõista karistuse, nagu menetlus, mis on seotud konkurentsi, kaubanduse, finantsteenuste, maanteeliikluse, maksuküsimuste või lisamaksuga, ja sellise menetlusega seoses läbiviidavale haldusasutuste uurimisele.“ Ometi võib vähemalt osa mainitud menetlustest vastata *Engeli* kriteeriumidele ehk olla vaadeldavad kriminaalmenetlusena sisulises mõttes. Arvestades ELPH art-st 53 tulenevat põhimõtet, mille kohaselt EIKi praktika on ELi õiguse jaoks põhiõiguste kaitse absoluutne miinimum, tuleb siiski asuda seisukohale, et direktiivi kohaldamisala kindlakstegemisel tuleb lähtuda sisulistest, *Engeli* kriteeriumidest.¹⁰⁶ Ja isegi kui direktiivi kohaldatavust väljaspool formaalset kriminaalmenetlust eitada, kohaldub EIKi kohtupraktikaga loodud n-ö *Engeli* kriteeriumidele vastavatele menetlustele ikkagi süütuse presumptsioon EIKi praktika kaudu harta art 52 kohaselt.

C. Piirangud ja riivid

- 27 Süütuse presumptsiooni rikub isiku süüditunnistamisele eelnev või õigeksmõistmisele järgnev kohtu otsustus või arutluskäik, mis viitab arvamusele, et isik on süüdi.¹⁰⁷ EIK on leidnud, et **lisaks kohtunikele peavad isiku süüle viitavatest väljaütlemistest hoiduma ka teised avaliku võimu kandjad**.¹⁰⁸ Seega seab süütuse presumptsioon piirangud ka sellele, kuidas teised avaliku võimu kandjad peale kohtu võivad käituda kohtus ja väljaspool

¹⁰⁰ EK 05.09.2019, C-377/18 – AH jt, p 50.

¹⁰¹ E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost.). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012, § 366 komm. 11 (E. Kergandberg).

¹⁰² EIK 12.07.2013 – Allen *vs.* Ühendkuningriik, p 126.

¹⁰³ EIK 14.01.2010 – Vanjak *vs.* Horvaatia, p 68–71.

¹⁰⁴ EIK 08.06.1976 – Engel jt *vs.* Holland, p 80 jj.

¹⁰⁵ S. Peers jt (toim.). The EU Charter of Fundamental Rights. A Commentary, 48.11A.

¹⁰⁶ M. Kärner, K. Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2016/343, lk 499.

¹⁰⁷ EIK 25.03.1983 – Minelli *vs.* Šveits, p 37–38; EIK 25.08.1993 – Sekanina *vs.* Austria, p 29.

¹⁰⁸ EIK 10.02.1995 – Allenet de Ribemont *vs.* Prantsusmaa, p 36, 41; EIK 23.10.2008 – Khuzhin jt *vs.* Venemaa, p 93–96.

kohtusaali. Seejuures on avaliku võimu kandja lai ja paindlik termin, mis laieneb ka tuntud avaliku elu tegelasele, kes tegi süüdistatava süüle viitavale avalduse ajal veidi enne seda, kui ta valiti nt kuberneriks.¹⁰⁹ Samas ei loeta avaliku võimu kandjaks nt tuntud poliitikut, kes parasjagu avalikku võimu ei teosta.¹¹⁰ Kuigi sõnu peavad valima kõik avaliku võimu kandjad, annab EIKi praktika siiski alust järeldada, et kõige rangemad piirangud on kehtestatud sellele, kuidas ennast väljendab kohus.¹¹¹

- 28 Süütuse presumptsiooni eesmärk on lisaks isiku reputatsiooni kaitsmisele ennetada ausa ja õiglase menetluse õõnestamist **avaliku võimu kandjate eelarvamuslike väljaütlemistega**.¹¹² Süütuse presumptsioon nõuab, et kohtukoosseisu kuuluvad kohtunikud oleksid avatud meelega ega siseneks kohtumenetlusse veendumusega, et isik on talle esitatud süüdistuses süüdi¹¹³, ega annaks ka signaali avalikkusele, et selline veendumus on juba olemas.

Siinjuures on EIK praktikas konventsiooniosaliste riikide kohtute süütuse presumptsiooni riivavaid avaldusi käsitlenud ka kohtute erapooletuse kontekstis¹¹⁴, kusjuures õigusala- ses kirjanduses on isegi leitud, et EIK peakski selliseid kaebusi lahendama art 6 lg 1, mitte lg 2 alusel.¹¹⁵ Kohtu ja teiste avaliku võimu kandjate kohustus hoiduda süüdistatava süüle viitavatest väljaütlemistest ei keela neid siiski avaldamast objektiivset kahtlustust puudutavat informatsiooni. Küll aga ei tohi avaliku võimu kandjad ennast väljendada viisil, mis viitab sellele, et nad peavad isikut süüdiolovaks.¹¹⁶ Näiteks rikub süütuse presumptsiooni see, kui kohus avaldab enne otsuse tegemist pressikonverentsil, et ta veel kaalub, kas isik süüdi tunnistada või osaliselt õigeks mõista.¹¹⁷ Samas, nt vara ajutise arestimise määruse tegemisel, isiku vahistamisel jm menetlust tagavate toimingute üle otsustamisel võivad asjaomased avaliku võimu kandjad (kohus, prokurör) olemasolevale kahtlustusele viidata.¹¹⁸

- 29 Ka **direktiiv (EL) 2016/343** seab **piirid** sellele, kuidas avaliku võimu kandjad võivad kriminaalmenetluse käigus ennast väljendada. Ametiasutuse avaliku avaldusena käsitab direktiivi põhjendus p 17 avaldust, mille on teinud kohus, politsei ja muu õiguskaitseasutus või muu ametiasutus või -isik, nagu nt minister. Direktiivi art 4 lg 1 esimene lause sätestab liikmesriikidele kohustuse tagada, et ametiasutuste avalikes avaldustes ega kriminaalmenetluses tehtud otsustes (välja arvatud nendes, milles otsustatakse süü küsimus) ei osutataks isikule kui süüdlasele seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud. Keeld osutada isiku süüle ei piira sama lõike teise lause kohaselt siiski süüdistaja isiku süü tõendamisele suunatud toimingud (nt süüdistuse esitamine) ega menetluslikke eelotsuseid, mille aluseks on kahtlustused või süüstavad tõendid (nt eelvangistus). Ka nende toimingute käigus ja nendes otsustustes ei tohi siiski viidata isiku süüle (põhjendus p 16). Ameti- asutustel ei ole keelatud levitada avalikult teavet kriminaalmenetluse kohta, kui see on hädavajalik kriminaaluurimisega seotud põhjustel (nt kui avalikustatakse videomaterjal ja üldsuselt palutakse abi kuriteo väidetava toimepanija tuvastamisel) või avalikes huvides ning on proportsionaalne (nt kui ohutusega seotud põhjustel teavitatakse piirkonna elanikke väidetavast keskkonnakuriteost või kui süüdistaja või muu pädev asutus annab

¹⁰⁹ EIK 18.03.2010 – Kouzmin *vs.* Venemaa, p 60–65.

¹¹⁰ EIK 08.10.2013 – Mulosmani *vs.* Albaania, p 139–142.

¹¹¹ EIK 21.09.2006 – Pandy *vs.* Belgia, p 43.

¹¹² EIK 20.12.2011 – G.C.P. *vs.* Rumeenia, p 54.

¹¹³ EIK 06.12.1988 – Barberà, Messegué ja Jabardo *vs.* Hispaania, p 77.

¹¹⁴ EIK 15.12.2005 – Kyprianou *vs.* Küpros, p 129–133.

¹¹⁵ D. J. Harris, M O'Boyle, E. P. Bates, C. M. Buckley (toim.). *Law of the European Convention on Human Rights*. 4th edition. Oxford University Press 2018, lk 465.

¹¹⁶ EIK 19.09.2006 – Matijašević *vs.* Serbia, p 48; EIK 20.12.2011 – G.C.P. *vs.* Rumeenia, p 55.

¹¹⁷ EIK 28.11.2002 – Lavents *vs.* Läti, p 126–127.

¹¹⁸ EIK 04.03.2003 – Gokceli *vs.* Türgi, p 46; EIK 27.05.2008 – Marchiani *vs.* Prantsusmaa (vastu- võetamatuse otsus).

avaliku korra rikkumise vältimiseks objektiivset teavet kriminaalmenetluse seisu kohta) (direktiivi art 4 lg 3 ja põhjendus p 18). Ka viimasel juhul ei tohi isikule viidata kui süüdlasele (põhjendus p 18).

- 30 **Avaliku võimu kandjate väljaitlemistele lubatavusele** hinnangut andes tuleb arvestada konkreetse menetluse olemust ja konteksti, mistõttu iga kahetsusväärne ja kriitika osaks saanud väljaitlemine ei pruugi viia EIÕK art 6 lg 2 nõuete rikkumiseni.¹¹⁹ Nii nt rikub süütuse presumptsiooni prokuröri menetluse lõpetamise järgne kommentaar, et pole kahtlust isiku süüs.¹²⁰ Samas, mitmes asjas, kus prokurör enne kohtuotsuse langetamist tegi süüdistajana menetlusliku otsustuse või esines väljaitlemisega, milles märkis, et isiku süü on tõendamist leidnud, EIK süütuse presumptsiooni rikkumist ei tuvastanud. Nendes asjades märkis EIK, et prokuröri väljend võib olla küll ebaõnnestunud, kuid viitas sellele, et isiku vastu on kogutud piisavalt tõendeid selleks, et asjaga saab edasi kohtusse minna.¹²¹ Kuigi avaliku võimu kandjad peavad veel otsustamata asjast rääkides oma sõnu hoolikalt valima, on EIK olnud tolereerivam poliitikute sõnavõttude osas, kuivõrd poliitilised debatid lubavad teatavaid liialdusi ja väärtushinnangute liberaalset kasutamist poliitiliste konkurentide suhtes.¹²²
- 31 Kui kõne all on kohtu või muu avaliku võimu tehtud avaldus süüdi mõistmata isiku süüdi-oleku kohta, siis seda saab EIKi praktika kohaselt teatud juhtudel **heastada** kõrgemas instantsis, st juhul, kui avalduse on teinud keegi muu kui kohus, siis kohtus, kui aga kohus, siis kõrgemas kohtus.¹²³ Nt olukorras, kus kohus lõpetas kriminaalmenetluse isikut süüdi tunnistamata, kuid esitas seejuures mõned põhjendused, mida kaebaja pidas ennast süüstavateks, leidis EIK, et kuna kõrgema kohtu täpsustuste kohaselt alama astme kohtu otsustusega isikut süüdi ei tunnistatud ja oluks parem, kui alama astme kohus oleks seda ka selgesti väljendanud, on kõrgema kohtu otsusega süütuse presumptsiooni võimalik rikkumine heastatud.¹²⁴ Järeldusele, et kõrgema kohtu seisukoht ja tarvitusele võetud asjakohased meetmed võivad süütuse presumptsiooni rikkumise heastada, jõudis EIK ka asjas Arrigo ja Vella *vs.* Malta.¹²⁵
- 32 Nii nagu kohtunike ja muude avaliku võimu kandjate avaldused, võib **vaenulik meedia-kampania** EIKi hinnangul minna vastuollu EIÕK art 6 lg 2 nõuetega. Seetõttu peab riik hoiduma selle algatamisest või sellesse panustamisest.¹²⁶ Eestis aitab süütuse presumpsiioonist kinni pidada KrMS § 214, mille kaks esimest lõiget seavad kohtueelse menetluse andmete avaldamise tingimused, ning KrMS § 12 ja 13, mis reguleerivad kohtuistungil avalikkuse ja talletamise piiramist. Olemuslik pinge on süütuse presumpsiiooni (ning ausa ja õiglase kohtumenetluse, sh kohtu erapooletuse) ning EIÕK art 10 lg-s 1 sätestatud informatsiooniõiguse vahel. Kuigi põhjendatud ei ole avalikkuse hoidmine täielikus infosulus, võib negatiivne kohtueelne meediakajastus mõjutada avalikku arvamust isiku süüst ja kohtu või vandekohtunike erapooletust.¹²⁷ Siin ei ole EIKi jaoks määravaks siiski isiku subjektiivsed kahtlused kohtu erapooletuse osas, vaid küsimus, kas konkreetsel juhul võib kahtlustatava või süüdistatava hirme pidada objektiivselt õigustatuks.¹²⁸ Kohus otsib siin n-ö vaenuliku meediakajastuse märke, mille on eelkõige algatanud avaliku võimu

¹¹⁹ EIK 12.07.2013 – Allen *vs.* Ühendkuningriik, p 126.

¹²⁰ EIK 12.10.2012 – Virabyan *vs.* Armeenia, p 185–193.

¹²¹ EIK 10.10.2000 – Daktaras *vs.* Leedu, p 44; EIK 27.06.2006 – Kuvikas *vs.* Leedu, p 55.

¹²² EIK 20.12.2011 – G.C.P. *vs.* Rumeenia, p 59.

¹²³ Kuid mitte menetluse lõpetamisega tõendite puudumise tõttu: EIK 10.02.1995 – Allenet de Ribemont *vs.* Prantsusmaa, p 39–41.

¹²⁴ EIK 26.03.1982 – Adolf *vs.* Austria, p 40.

¹²⁵ EIK 10.05.2005 – Arrigo ja Vella *vs.* Malta, p 2 (vastuvõetamatuse otsus).

¹²⁶ EIK 29.04.2014 – Natsvlshvili ja Togonidze *vs.* Gruusia, p 105; EIK 29.05.2012 – Šuvalov *vs.* Eesti, p 82.

¹²⁷ EIK 30.03.2000 – Wloch *vs.* Poola, p 5 (osaliselt vastuvõetamatuks tunnistamise otsus).

¹²⁸ EIK 20.12.2011 – G.C.P. *vs.* Rumeenia, p 47.

kandjad eesmärgiga pärssida kohtumenetluse õiglust. EIKi praktikas ei ole päris selge, kas riik võib vastutada ka sellise meediakampaania eest, milles avaliku võimu kandjad ei ole osalenud.¹²⁹ Erialakirjanduses on väljendatud seisukohta, et juhul kui süütuse presumptsiooni rikkuv avaldus ei pärine avaliku võimu kandjalt, võiks riik vastutada siis, kui ta ei võtnud tarvitusele meetmeid rikkumise ennetamiseks või rikkuja vastutusele võtmiseks.¹³⁰ Iseenesest see tõepoolest välistatud ei ole, kuivõrd EIK on mitmetes teistes valdkondades (nt õigus kaitsjale) lugenud riigi eraõigusliku isiku tegevuse(tuse) eest vastutavaks põhjendusel, et konventsiooniga tagatud õigused peavad olema praktilised ja efektiivsed, mitte teoreetilised ja illusoorid.¹³¹ Igal juhul näitab EIKi praktika, et riigi tegevusetus juhul, kui kahtlustatav on langenud agressiivse meediakampaania ohvriks, võib kaasa tuua etteheite konventsiooni art 8 nõuete rikkumises olukorras, kus art-ga 10 kaitstavad väärtused ei kaalu üles kahtlustatava õigust reputatsioonile ja süütuse presumptsiooni kaitsele.¹³² Ajakirjanike karistamist ja sellega EIÕK art 10 sätestatud informatsiooni ja sõnavabaduse õiguse riivamist olukorras, kus nad on oma väljaütlemistega süütuse presumptsiooni vastu eksinud, on EIK põhimõtteliselt lubatavaks pidanud.¹³³ Eestis võivad süütuse presumptsiooni rikkuvad ajakirjanike avaldused päädida tsiiviilvastutusega, süüteo vastutusega KarS §-s 157¹ või §-s 331⁵ sätestatud juhtudel või menetlusliku trahviga KrMS § 214 lg 3 alusel.¹³⁴ Kui aga meediakajastus ei lähe kaugemale sellest, mida võib pidada pelgalt avalikkuse teavitamiseks kriminaalmenetlusest ja selle toimingutest, siis EIKil sellele etteheiteid ei ole.¹³⁵ Faktorid, mida samuti arvesse võetakse, on negatiivse meediakajastuse ja kohtuprotsessi ajaline lähedus ning kas kriminaalasja otsustas kohus või vandekohus.¹³⁶ Viimaseid peab EIK meediakajastusest potentsiaalselt mõjutatavamaks.¹³⁷ Ka Riigikohus jagab lähenemist, et mitte iga käsitus ajakirjanduses ei vii süütuse presumptsiooni ega kohtupidamise erapooletuse rikkumiseni.¹³⁸ Juhusliku ja ebatäieliku informatsiooni alusel kujunenud arvamused kriminaalasja tõendamisesemesse kuuluvate asjaolude, eriti aga isiku süü kohta on paratamatult erapoolikud ja ebaobjektiivsed. Selliste arvamuste tiražeerimine enne kohtulahendi jõustumist, seda enam püüe anda neile mingisugustki õiguslikku tähendust, peegeldab üksnes väljaandjate arusaamu õiguskultuurist. Samas ei saa selliste arvamused avalduste ilmumist massimeedias automaatselt siduda kohtupidamise sõltumatuse ja erapooletuse printsiibi rikkumisega. Kohtu käsutuses, erinevalt arvamuse avaldajatest, on kriminaalasja uurimise käigus kogutud tõendid, mida kohus hindab mitte enda või kellegi teise subjektiivse arusaama kohaselt, vaid vastavalt seadusele ja oma siseveendumusele.¹³⁹ Seejuures peab just avalik võim olema oma väljenduses hoolas ja vältima väärtõlgendusi, sest riigi autoriteedi tõttu on tema jagataval teabel avalikkuse silmis suurem tõeväärtus.¹⁴⁰

- 33 Varasema karistatuse, st **karistusregistri andmete** toomine asja üle otsustava kohtu ette iseenesest süütuse presumptsiooni ei riku.¹⁴¹ Siiski tuleks süüdistatavale kaebuse korral

¹²⁹ D. J. Harris, M O'Boyle, E. P. Bates, C. M. Buckley (toim.). Law of the European Convention on Human Rights, lk 467.

¹³⁰ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 kom. 14.

¹³¹ Vt nt EIK 13.05.1980 – *Artico vs. Itaalia*, p 33.

¹³² EIK 18.04.2013 – *Ageyevy vs. Venemaa*, p 230–238.

¹³³ Nt EIK 29.03.2016 – *Bédat vs. Šveits*, p 48 jj.

¹³⁴ Vt ka RKKKm 31.01.2023, 1-22-1949, p 26 jj.

¹³⁵ EIK 29.04.2014 – *Natsvlishvili ja Togonidze vs. Gruusia*, p 105.

¹³⁶ EIK 20.12.2011 – *G.C.P. vs. Rumeenia*, p 47–48.

¹³⁷ EIK 20.12.2011 – *G.C.P. vs. Rumeenia*, p 48.

¹³⁸ RKKKo 15.10.1996, 3-1-1-109-96; RKKKo 21.10.2011, 3-1-1-74-11, p 8; RKKKo 17.06.1997, 3-1-1-70-97.

¹³⁹ RKKKo 21.10.2011, 3-1-1-74-11, p 8; RKKKo 17.06.1997, 3-1-1-70-97.

¹⁴⁰ RKHKm 02.11.2016, 3-3-1-33-16, p 15; RKHKo 12.06.2012, 3-3-1-3-12, p 14; RKHKo 02.11.2015, 3-3-1-22-15, p 22.

¹⁴¹ EIK 10.02.1983 – *Albert ja Le Compte vs. Belgia*, p 40.

anda võimalus näidata, et need andmed mõjutasid lubamatult kohtu erapooletust.¹⁴² Eesti kriminaalmenetluses on sellised andmed relevantseid korduvuse kui kvalifitseeriva materiaalõigusliku koosseisutunnuse tuvastamisel (nt KarS § 199 lg 2 p 4) ja karistuse mõistmisel (KarS § 56 lg 1). Küll aga ei ole süütuse presumptsiooniga kooskõlas olukord, kus kuriteo asjaolusid välja selgitama või kohtuasja arutama asudes käsitletakse kõigepealt isiku varasemat karistatust.¹⁴³ Korduvuse tuvastamisel ja karistuse mõistmisel tohib arvestada siiski üksnes selliste karistustega, mis ei ole kustunud.¹⁴⁴ Karistuse mõistmisel peab varasema karistatuse arvestamiseks esinema ka sisuline seotus eelmise teo ja uue teo vahel.¹⁴⁵

- 34 Paratamatult esineb teatud pinged ühest küljest süütuse presumptsiooni ja teiselt poolt nende kriminaalmenetlusõiguslike menetlustoimingute vahel, **mis riivavad süüdistatava vabadusi** võimalikule kriminaalvastutusele viitaval moel. Isiku kinnipidamine, kutsumine kahtlustatavana ütlusi andma, omandi läbiotsimine või muu sarnase menetlustoimingu tegemine annab avalikkusele paratamatult teada, et puudutatud isik võib milleski süüdi olla. Samuti võib konfiskeerimise otsus kanda stigmatiseerivat märki, käivitades seetõttu süütuse presumptsiooni.¹⁴⁶ Niisuguse pinge maandamiseks on äärmiselt oluline, et iga selline menetlustoiming oleks selle eesmärgist lähtuvalt põhjendatud. Nii on juba ainuüksi kahtlustuse esitamise: ühiskonna moraalsed ja poliitilised alustalad eeldavad, et isikule ei tohi esitada kahtlustust või süüdistust, kui selleks puudub piisav alus.¹⁴⁷ Samuti ei tohi isikut piisava aluseta enne süüdi mõistmist kinni pidada või vahi all hoida.¹⁴⁸ Seega on põhjendatud üksnes sellised süütuse presumptsiooni riivavad menetlustoimingud, mis on suunatud süüdlase väljaselgitamisele, mitte vastavale toimingule allutatud isiku karistamisele.¹⁴⁹ Lähtudes süütuse presumptsioonist, ei tohi süüdistatava kohtueelne ja kohtumenetlusaegne kohtlemine, sh tema vahistatuses viibimine, omada karistavat iseloomu. Siiski on EIK leidnud, et ainuüksi seetõttu ei pea kinnipidamisasutuses süüdi-mõistetuid ja vahistatuid erinevalt kohtlema.¹⁵⁰
- 35 Süütuse presumptsioon nõuab, et **süüdistatavat ei koheldaks menetluse kestel** viisil, mis jätab avalikkusele mulje, et isik on süüdi, nt paigutades süüdistatava kohtusaalis trellide taha või nõudes talt kohtusaalis vanglariietuse kandmist.¹⁵¹ Turvalisuse kaalutlustel on erivahendite (nt käeraudade) kasutamine siiski lubatud.¹⁵² EIKi praktikas on süüdistatava füüsilist vabadust piiravaid meetmeid käsitletud vaheldumisi EIÕK art 6 lg 2 ja art 3 kontekstis.¹⁵³ Seetõttu direktiivi (EL) 2016/343 algne ettepanek neid ei käsitletudki ning need lisati alles Euroopa Parlamendi soovil.¹⁵⁴ Kehtiva direktiivi art 5 lg 1 kohaselt on liikmesriikidel kohustus tagada, et kahtlustatavat ega süüdistatavat ei esitleta kohtule või avalikkusele süüdlasena talle füüsilist vabadust piiravate meetmete kohaldamisega (nt käeraud, klaaskastid, puurid ja jalarauad). Direktiivi art 5 lg 1 ei takista siiski liikmesriikidel rakendada füüsilist vabadust piiravaid meetmeid, mis on juhtumipõhiselt vajalikud seoses

¹⁴² P. van Dijk, F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak (toim.). Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, lk 620.

¹⁴³ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 18.

¹⁴⁴ Nt RKKKo 20.10.2016, 3-1-1-70-16, p 10; RKKKo 22.03.2017, 3-1-1-9-17, p 9.

¹⁴⁵ Nt RKKKo 22.03.2011, 3-1-1-13-11, p 9.1; RKKKo 22.03.2017, 3-1-1-9-17, p 9.

¹⁴⁶ S. Peers jt (toim.). The EU Charter of Fundamental Rights. A Commentary, 48.68B–48.69B.

¹⁴⁷ A. Ashworth. Four Threats to the Presumption of Innocence, lk 249.

¹⁴⁸ EIK 20.02.2014 – Ovsjannikov *vs.* Eesti, p 46 jj; samuti RKPJKo 04.04.2011, 3-4-1-9-10, p 65.

¹⁴⁹ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 19.

¹⁵⁰ EIK 19.04.2001 – Peers *vs.* Kreeka, p 78.

¹⁵¹ EIK 27.01.2009 – Ramishvili ja Kokhraidze *vs.* Gruusia, p 99–100; EIK 16.03.2010 – Jiga *vs.* Rumeenia, p 98 jj.

¹⁵² EIK 12.01.1998 – Meerbrey *vs.* Saksamaa, p 2 (vastuvõetamatuse otsus).

¹⁵³ Vt ka EIK 17.07.2014 – Svinarenko ja Slyadnev *vs.* Venemaa, p 122–139.

¹⁵⁴ M. Kärner, K. Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2016/343, lk 503.

kahtlustatava või süüdistatava enda või teiste isikute turvalisuse tagamiseks (nt eesmärgiga vältida seda, et kahtlustatav või süüdistatav vigastab iseend või teisi või kahjustab vara) või vältimaks, et kahtlustatav või süüdistatav põgeneb või suhtleb kolmandate isikutega (nt tunnistajate või ohvritega). Direktiivi art 5 on sisult kitsas ega maini muid süüdistatava esitlusviise, mis võivad tema süüle viidata (eelkõige vanglariided). Põhjenduste p-s 21 on siiski selgitatud, et kui see on teostatav, peaksid pädevad asutused ka hoiduma esitlemast kahtlustatavat või süüdistatavat kohtus või avalikkuse ees vanglariietes, vältimaks muljet, et isik on süüdi.

- 36 Süütuse presumpatsioon ei anna õigeksmõistetud isikule õigust nõuda **kompensatsiooni** vabaduse alusetu võtmise eest. Selleks on teised alused, eelkõige EIÕK art 5 lg 5, mille järgi on igal juhul, kes on vahistatud või kinni peetud vastuolus EIÕK art-iga 5, õigus nõuda hüvitist.¹⁵⁵ Siiski, kui selline kompensatsioon on riigisisises õiguses ette nähtud, keelab süütuse presumpatsioon kompensatsiooni üle otsustamise menetluses nõuda eelnevalt juba õigeksmõistetud isikult oma süütuse tõendamist.¹⁵⁶ Samuti ei tohi kohus sellises menetluses kompensatsiooni üle otsustades ükskõik millisel muul viisil viidata õigeksmõistetud isiku võimalikule süüle.¹⁵⁷ Küll aga ei riku süütuse presumptsiooni tõdemus, et vahistamise hetkel oli kahtluseks piisav alus.¹⁵⁸ Mis puudutab muid menetlusega seotud kulusid, mida õigeksmõistetul on õigus riigisisese õigusega saada, siis ka nende üle otsustamisel ei tohi kohus viidata isiku süüle.¹⁵⁹ Küll aga võib kohus keelduda kulude kompenseerimisest või neid vähendada põhjendusega, et isik tõi ise oma kahtlase käitumisega (sh vaikimisega) kaasa selle, et prokuratuur pidas kahtlustust tugevamaks, kui see tegelikult oli.¹⁶⁰
- 37 Kommenteeritava paragrahvi lg-s 1 sätestatud õigus mitte olla käsitatud kuriteos süüdiolavana enne, kui on jõustunud süüdimõistev kohtuotsus, on **reservatsioonita ehk piiriklauslita põhiõigus**. Riigikohus on leidnud, et reservatsioonita põhiõiguse piiramise õigustusena võivad arvesse tulla muud põhiõigused ning põhiseaduslikud väärtused, nt kohtusüsteemi efektiivne toimimine, kohtuotsuse seadusjärg, õiguskindlus ja õigusrahu.¹⁶¹ Erialakirjanduses on avaldatud seisukoht, et võimalust kommenteeritavas paragrahvis sätestatud süütuse presumptsiooni piirata tuleks pidada pelgalt teoreetiliseks, kuivõrd „on raske, kui mitte võimatu välja mõelda või õigustada põhjusi, millest lähtuvalt saaks kedagi käsitada kuriteos süüdiolavana enne tema suhtes süüdimõistva kohtuotsuse jõustumist“.¹⁶² Ka kriminaalmenetluse seadustiku kommenteeritud väljaanne – tõsi küll, sama autori esituses – väljendab seisukohta, et KrMS § 7 lg 1 näol on tegemist riivamatu põhiõigusega.¹⁶³ Küllap on siin küsimus selles, mida pidada süütuse presumptsiooni riiveks. Nagu juba ülal näidatud, võib süütuse presumptsiooni riive kaasnedas kriminaalmenetluses nt nende menetlustoimingute tegemisega, mis juba oma olemuselt viitavad kaudselt isiku süüle (kahtlustatavana kinnipidamine, ülekuulamine, vahistamine, läbiotsimine jne), samuti olukorras, kui menetlejad esinevad rohkem või vähem isiku süüle viitavatele avaldustega (nt prokurör esitab ajakirjandusele informatsiooni isiku vahistamise kohta vms). Seega ei ole süütuse presumpatsioon kommenteeritava paragrahvi lg 1 tähenduses absoluutne. Süütuse presumpatsiooniga kollideerivateks põhiseaduslikeks väärtusteks on

¹⁵⁵ EIK 25.08.1993 – *Sekanina vs. Austria*, p 25.

¹⁵⁶ EIK 13.01.2005 – *Capeau vs. Belgia*, p 25.

¹⁵⁷ EIK 25.08.1993 – *Sekanina vs. Austria*, p 30.

¹⁵⁸ EIK 26.01.1999 – *Hibbert vs. Holland* (vastuvõetavuse otsus); EIK 18.01.2011 – *Bok vs. Holland*, p 37.

¹⁵⁹ EIK 16.10.1996 – *Moody vs. Ühendkuningriik*, p 25 jj (vastuvõetavuse otsus); EIK 16.10.1996 – *Lochrie vs. Ühendkuningriik*, p 27 jj (vastuvõetavuse otsus).

¹⁶⁰ EIK 16.04.1998 – *Byrne vs. Ühendkuningriik* (vastuvõetavuse otsus); EIK 13.09.2011 – *Ashendon ja Jones vs. Ühendkuningriik*, p 42 jj.

¹⁶¹ Nt: RKÜKo 02.06.2008, 3-4-1-19-07, p 23.

¹⁶² H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 21.

¹⁶³ E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost.). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 7 komm. 16 (E. Kergandberg).

sellistel juhtudel muu hulgas justitissüsteemi efektiivne toimimine, õiguskindlus, õigusrahu ning põhiõigused, nt õigus informatsioonile. EIKi pikaajaline praktika on püüdnud neile õigustele ja väärtustele tasakaalustatult läheneda, samuti otsib tasakaalupunkti ELi direktiiv (EL) 2016/343 ning EK.

III. Tõendamiskoormis, tõendamisstandard ja *in dubio pro reo* süüteomenetluses (lg 2)

A. Mõisted ja põhimõtted

- 38 Kommenteeritava paragrahvi lg 2 sätestab süütuse presumptsiooni ühe elemendi, **tõendamiskoormise** asetamise süüdistuse poolele¹⁶⁴ – „keegi ei ole [...] kohustatud [...] tõendama“. Niisiis on üldine tõendamispõhimõtte sõnastatud Eesti konstitutsiooniõiguses kohtus vaidlustatava subjektiivse individuaalse õigusena, mis on maailma põhiõiguste dogmaatikas üsna unikaalne lähenemine. Oma olemuselt on see õigus sätestatud negatiivselt, tõrjeõigusena, mida võib positiivselt määratleda järgmiselt – isikul on õigus jääda passiivseks, ilma et ainuüksi tema tegevusetusest võiks talle kaasneda kahjulikke tagajärgi (süüdimõistmine, vahistamine).¹⁶⁵ Kommenteeritav säte hõlmab otsesõnu üksnes tõendamiskoormise põhimõtet, kuid koosmõjus lg-ga 1 saab sellest tuletada ka tõendamisstandardi nõude, kindlasti aga *in dubio pro reo* põhimõtte, mille kohaselt kõrvaldamata kahtlused tõlgendatakse süüdistatava kasuks.¹⁶⁶ Süüdistatava passiivseks jäämise tähenduses kattub see õigus ka vaikimisõigusega – isik võib vaikida nii süüstavate kui ka õigustavate asjaolude osas. Koos PS § 23 lg-s 1 ette nähtud *nullum crimen sine lege* põhimõttega on süütuse presumptsioonil laias tähenduses mõju ka materiaalse õiguse kujundamisele ja tõlgendamisele.¹⁶⁷

B. Tõendamiskoormis süüteomenetluses – kaitseala

- 39 Kommenteeritav lõige 2 annab kriminaalmenetluses süüdistatavale õiguse loobuda ennast õigustavate tõendite esitamisest, pannes vastupidise **tõendamiskoormise** (ld *onus*, ingl *burden of proof*, sks *Beweislast*) **süüdistajale**, kelleks riikliku süüdistus- ja karistusmonopoli põhimõtte kohaselt on reeglina riik. Seega võib kõnealust normi sisustada ka peegelpildis – isiku süü tõendamise kohustus lasub süüdistajal, st riigil.¹⁶⁸ Küll aga on vaieldav, kas kõnealusest normist tuleneb ka süüdistaja põhiseaduslik kohustus selgitada välja ja tõendada kõik süüdistatavat õigustavad, st tema süütust kinnitavad asjaolud. Vastus sellele küsimusele sõltub üldjuhul positsioonist, mis võetakse skaalal võistlev menetlus *vs.* uurimisprintsipiil põhinev menetlus. Tunnistades asjaolu, et päris puhtaid menetlusemudeleid ei esine ja PS § 22 lg 2 koosmõjus § 13 lg-ga 1 nõuab riigi aktiivset tegevust ka põhiõiguste kaitseks, ei saa sellist kohustust võistlevate elementidega kohtumenetluses põhimõtteliselt välistada. Kehtivas kriminaalmenetlusõiguses on prokuratuuri kohustus lisaks süüstavatele asjaoludele selgitada kohtueelses menetluses välja ka kahtlustatavat õigustavad asjaolud otsesõnu sätestatud KrMS § 211 lg-s 2.¹⁶⁹ Kohtupraktika

¹⁶⁴ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 2, 3; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 110.

¹⁶⁵ Vt ka EIK 06.12.1988 – Barberà, Messegué ja Jabardo *vs.* Hispaania, p 77.

¹⁶⁶ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 109; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 2, 30; Chr. Grabenwarter, K. Pabel. Europäische Menschenrechtskonvention. 6. vlj. München: C. H. Beck 2019, § 24 p 141.

¹⁶⁷ EIK 07.10.1988 – Salabiaku *vs.* Prantsusmaa, p 14, 28.

¹⁶⁸ Nii ka H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 22; EIÕKi kontekstis: Chr. Grabenwarter, K. Pabel. Europäische Menschenrechtskonvention, § 24 p 141.

¹⁶⁹ Vt ka RKKKo 04.05.2011, 3-1-1-12-11, p 25.3.

on selles küsimuses siiski vastuoksne või siis vähemalt selgelt piiritlemata.¹⁷⁰ Tsiiviilkohtumenetluses ja eraõiguses tuntakse juba Rooma õigusest saati mitmeid tõendamiskoormise jagamise viise, mis lähtuvad õigusvaidluse poolte väidetest, huvidest ja rollist selles – kes hagi või väite esitab, peab seda asjaolu reeglina ka tõendama (vt nt TsMS § 230). Süüteomenetluses ei saa aga niisugused paindlikud tõendamiskoormise jagamised olla kooskõlas õigusriigi põhimõtte ja süütuse presumptsiooniga, millele viitavad mitmed järgnevad kaalutlused. Kuna üldjuhul on riigil ülekaalukad vahendid tõendite kogumiseks, analüüsimiseks ja esitamiseks, siis ei saa eeldada isikult enda süütuse tõendamist. Samuti oleks ebaloogiline eeldada isiku süütust ja samal ajal nõuda temalt tõendite esitamist selle kinnituseks. Järelikult tuleb vastupidise – süü – kinnitamiseks esitama tõendeid süüdistaja. Süütuse presumptsioon ja sellest tulenev riikliku süüdistuse tõendamiskoormis tagab ühtlasi inimväärikust (PS § 10) ja üldist vabadusõigust (PS § 19): kuivõrd eeldatakse isiku vaba ja õiguspärasest käitumist, võetakse temalt surve seada, piirata ja jäädvustada enda käitumist vastavalt avaliku võimu ootustele või karistusahvardusele. Seega on süütuse eeldamise ja süüdistaja tõendamiskoormise näol piltlikult öeldes tegu ilmaliku vastandiga kristlikule dogmale pärispatust kui n-ö algolukorrast või eeldusest. Samas paradoksaalsel kombel pärineb reegel *in dubio pro reo* just kanoonilisest õigusest, selle maist õigusemõistmist puudutavast osast.¹⁷¹ Süüdistuse tõendamiskoormis on seatud liikmesriikidele eesmärgiks ka direktiivi (EL) 2016/343 art 6 lg-ga 1. Selle sätte teise lause teises alternatiivis on väljendatud ilmset tõdemust, mille kohaselt ei võta süüdistaja tõendamiskoormis kaitsjalt ega süüdistatavalt õigust ennast ise aktiivselt kaitsta ega tõendeid esitada.

- 40 Vaatamata PS § 22 lg 2 tekstis kasutatud mõistele „kriminaalmenetlus“, hõlmab selle põhiõiguse **esemeline kaitseala** kõiki süüteomenetlusi, st ka väärteomenetlust¹⁷², kuivõrd viimaseski lahendatakse lähtuvalt KarSi üldosa süsteemist isiku süü küsimust. Süütegude raskusastmetel ei ole tähendust kaitseala piiritlemisel, vaid ainult võimalike piirangute kohaldamisel lähtuvalt proportsionaalsuse põhimõttest.¹⁷³ Kaitseala ajalist määret on selle abstraktsuse tõttu keeruline piiritleda, kuid peaaesjalikult on silmas peetud kogu süüteomenetlust enne isiku süüküsimuse lõplikku otsustamist, mis laieneb nii tõendite kogumisele, esitamisele kui ka hindamisele, samuti tõkendite kohaldamisele, kuna vahistamise aluste ja põhjendatud kahtluse esinemist peab samuti tõendama süüdistaja. Süüdistuse tõendamiskoormis hõlmab kaebemenetlusi sel määral, kui neis menetlustes hinnatakse tõendeid.¹⁷⁴ Pärast süüküsimuse lõplikku otsustamist ja otsuse jõustumist, nt karistuse täitmisele pööramise etapis, ei ole nõnda selget tõendamiskoormise jaotust seni erialakirjanduses ega õiguspraktikas nõutud. Süüdistuse tõendamiskoormis kehtib üldjuhul ainult tõendamiseseme asjaolude suhtes süüküsimuse üle otsustamisel. PS § 22 lg 2 kaitseala ei laiene seevastu menetlusõiguse rikkumistele, mille tõendamiskohustus lasub seda väitval poolel.¹⁷⁵ **Isikulise kaitseala** osas on tegemist igapäevase põhiõigusega, mis laieneb ka juriidilistele isikutele niivõrd, kuivõrd nad saavad osaleda süüteomenetluses.

¹⁷⁰ Poolt: RKKKo 20.11.2006, 3-1-1-90-06, p 35 jj; vastu: RKKKo 03.04.2020, 1-18-2232, p 65–67.

¹⁷¹ Vt lähemalt nt L. Munski. *In dubio pro reo* põhimõtte Eesti kriminaalmenetluses. Magistritöö. Tartu Ülikool 2016, lk 8 jj; vt ka A. Soo, A. Lott, A. Kangur. Võimalused Euroopa Liidu halduskaristuste ülevõtmiseks Eestis. – *Juridica* 2020/4, lk 252 allm 65.

¹⁷² Vt ka RKKKo 07.12.2015, 3-1-1-67-15, p 19; RKKKo 27.04.2020, 4-19-447, p 15.

¹⁷³ Mida raskemad on teole järgnevad tagajärjed, st karistus, seda enam vajab süüdistatav kaitset; vt ka Chr. Grabenwarter, K. Pabel. *Europäische Menschenrechtskonvention*, § 24 p 141; A. Stumer. *The Presumption of Innocence*, lk 48 jj.

¹⁷⁴ Vrd Chr. Grabenwarter, K. Pabel. *Europäische Menschenrechtskonvention*, § 24 p 140.

¹⁷⁵ E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost.). *Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne*, § 7 komm. 24 (E. Kergandberg); H. Sepp, E. Kergandberg. – *PSKV*, PS § 22 komm. 30; C. Roxin, B. Schünemann. *Strafverfahrensrecht*. 27. vlj. München: C. H. Beck 2012, § 45 äärenr 63; lähemalt: F. Eder. *Beweisverbote und Beweislast im Strafprozess*. München: Herbert Utz Verlag 2015, lk 183 jj.

- 41 Isiku vabastamine oma süütuse tõendamise kohustusest ja tõendamiskoormise asetamine süüdistuse esindajale on **piiriklauslita põhiõigus** – seega saab seda piirata üksnes teiste põhiõiguste või põhiseaduslike väärtuste kaitseks (vt ka komm. 35). Siiski ei ole siinkohal tegemist täpse reegli, vaid mõnevõrra laiemale tõlgendamisele ja kaalumisele alluva printsiibiga. Erialakirjanduses¹⁷⁶ ja EIKi kohtupraktikas¹⁷⁷ on peetud võimalikuks süüdistuse tõendamiskoormise piiramise võimalust mh ka selle (osalise) ümberpööramise võimaluse näol. EIK on pidanud lubatavaks fakti ja seaduse eeldusi isiku süü kohta, kuid need peavad olema sätestatud seaduses, proportsionaalsed, ümberlükatavad, säilitama kaitseõiguse ning süüdistus peab esitama teisi tõendeid, mis kinnitavad süüdistuse versiooni toimunust ja annavad alust nõuda isikult kaitsevaid esitamist.¹⁷⁸ Samasuguseid piiranguid on lubatud direktiivi (EL) 2016/343 preambuli põhjenduses 22.¹⁷⁹ EIÕK art 6 lg 2 piirangute ülevõtmisel tuleb aga silmas pidada, et seal ei ole süüdistuse tõendamiskoormist otsesõnu sätestatud, mis annab EIKile ja andis EIKomile, samuti ELile laiema kaalutlusruumi selle õiguse sisustamisel ja piiramisel erinevalt kommenteeritavast sättest riigisisises õiguses.¹⁸⁰

C. Tõendatuslävi süüteomenetluses ja kohtuniku siseveendumus

- 42 Kommenteeritavast sättest on põhimõtteliselt tuletatav ka **tõendamisstandardi ehk tõendatusläve** nõue.¹⁸¹ Süütuse presumptsiooni kaitseala ja süüdistuse tõendamiskoormis ei ole piiramatud. Pärast tõendite uurimist peab kohus tegema otsuse ja sedastama, kas isiku süü on tõendatud (või ühtlasi – süütuse tõendamise võimalus läheb üle süüdistatava sfääri) või tuleb ta õigeks mõista. Niisugusel hetkel süüküsimuse üle otsustamisel võib vaja minna selget kriteeriumi ühe või teise valiku kasuks otsustamisel, eriti kui otsustajaks on vandekohus, mis koosneb õigusliku hariduseta ja õigusemõistmise kogemuseta isikutest. Tegemist on seega peaaesjalikult üldise õiguse süsteemis väljaarendatud instituudiga, mille sisu seisneb kohtuniku poolt ilma juriidilise ettevalmistuseta vandekohtule instruksioonide andmises selle kohta, millal on isiku süüditunnistamine lubatud.¹⁸² Järelikult toimib selline juhendamine tõendatusläve tagamisena *ex ante*. Selles kontekstis on standardvormeliks kujunenud „väljaspool mõistlikku kahtlust“ või „väljaspool põhjendatud kahtlust“ (ingl *beyond a reasonable doubt*), mis ühelt poolt peaks tagama õiguskindluse süüdistatava jaoks,

¹⁷⁶ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 110; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 24 jj; Chr. Grabenwarter, K. Pabel. Europäische Menschenrechtskonvention, § 24 p 141; J. D. Jackson, S. J. Summers. The Internationalisation of Criminal Evidence, lk 221.

¹⁷⁷ EIK 07.10.1988 – Salabiaku *vs.* Prantsusmaa, p 14, 28 (materiaalõiguses ebaseadusliku sisuga paki valdaja *strict liability* tolliseaduste kohaselt); EIK 25.09.1992 – Pham Hoang *vs.* Prantsusmaa (subjektiivse koosseisu eeldamine, kui isiku juurest leitakse narkootilisi aineid); EIK 08.02.1996 – Murray *vs.* Ühendkuningriik, p 45–47 (vaikimisõiguse kasutamise tõlgendamine süüdistatava kahjuks); EIK 23.07.2002 – Janosevic *vs.* Rootsi, p 101–104 (lisamaksu kohaldamine ilma karistusõiguslike tagatisteta); EIK 19.04.2011 – Kasabova *vs.* Bulgaaria, p 58 jj; EIKom 11.12.1981 – Lingsens ja Leitgeb *vs.* Austria (laimu esemeks olevate asjaolude tõendamine); EIK 19.07.1972 – X. *vs.* Ühendkuningriik (eluvähi ja sissetulekute päritolu tõendamise kohustus). Vt ka RKKKo 18.12.2007, 3-1-1-85-07, p 9.1; RKKKo 03.04.2020, 1-18-2232, p 66–67.

¹⁷⁸ EIK 20.03.2001 – Telfner *vs.* Austria, p 15–18: rikkumise tuvastamine ja eristamine Murray kaasusest; M. Kärner, K. Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses, lk 506; R. Clayton, H. Tomlinson. Fair Trial Rights. The Law of Human Rights. 2nd ed. Oxford University Press 2010, lk 11.261.

¹⁷⁹ Vt ka M. Kärner, K. Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses, lk 505 jj.

¹⁸⁰ Kriitiliselt EIKi kohtupraktika kohta üldise õiguse kontekstis: A. Stumer. The Presumption of Innocence, p 102.

¹⁸¹ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 111.

¹⁸² Vrd J. D. Jackson, S. J. Summers. The Internationalisation of Criminal Evidence, lk 237 jj. Vandekohtud leiavad kasutamist samuti Mandri-Euroopa õigussüsteemide kriminaalmenetlustes.

teisalt piirama justitssüsteemi ülemäärast koormamist absoluutse tõendatuse nõudega.¹⁸³ Kontinentaalse õiguse süsteemides, kus süüküsimuse otsustamine on rahvakohtunikke kaasamata jätmise korral akadeemilise juriidilise väljaõppega kohtuniku otsustada, lähtutakse tõendite vaba hindamise põhimõttest, seadusest ja kohtuniku siseveendumusest (vt nt KrMS § 61 ja § 60).¹⁸⁴ See aga ei tähenda, et kontinentaalses õiguses toimuks isikute süüditunnistamine meelevaldselt – tõendatusläve järgimise kontroll toimub *ex post*. Kohtuotsus, sh süüküsimuse otsustus ja tõendite hindamine peab olema ammendavalt, veenvalt ja jälgitavalt põhistatud (KrMS § 305¹, § 312).¹⁸⁵ Süüditunnistamisel ei saa kohtuotsuses tugineda ka oletustele ja *in dubio pro reo* reegli kohaselt peavad järelejäänud kahtlused olema tõlgendatud süüdistatava kasuks.¹⁸⁶ Seeläbi allub kohtuotsus avalikkuse (PS § 24 lg 4, KrMS § 315), ühtlasi kohtumenetluse poolte ja kaebeõiguse kaudu (PS § 24 lg 5, KrMS § 339 lg 1 p 7 ja lg 2) ka kõrgemalseisva kohtu kontrollile.¹⁸⁷ Järelikult on siin põhimõtteliselt olemas meetmed tõendatusläve tagamiseks. Kokkuvõtlikult võib üldisest õigusest täiendava standardi ülevõtmist pidada üleliigseks, kuid ka põhiõigust süütuse eeldamisele mitte kahjustavaks rituaaliks. Arvestades mõistete „mõistlik“ või „põhjendatud“ määratlematust Eesti dogmaatikas ja subjektiivsust, ei annaks sellise täiendava nõude sisseseadmine süüdistatavale imerelva ega maagilist vormelit võrreldes olemasolevate põhimõtetega. Ka üldises õiguses ei ole selle mõistega kõik sugugi selge.¹⁸⁸

D. *In dubio pro reo* reegel

- 43 Süütuse presumptsiooni kaitseala kommenteeritava löike mõttes hõlmab vähemalt osaliselt (nt olukorras, kui isik on ise asunud õigustavaid tõendeid esitama, või juhul, kui süüdistatav või tema kaitsja ise tõendeid ei esita, samas vaidlustades või seades kahtluse alla süüdistatava tõendeid) ka *in dubio pro reo* reeglit.¹⁸⁹ Nimetatud reegli kohaselt tõlgendatakse kriminaalmenetluses isiku süü osas tekkinud põhjendatud, kuid kõrvaldamata kahtlused süüdistatava või menetlusaluse isiku kasuks (KrMS § 7 lg 3). *In dubio pro reo* reegli kohaldamine on seatud liikmesriikidele eesmärgiks ka direktiivi (EL) 2016/343 art 6 lg-s 2.¹⁹⁰ Tegemist on Mandri-Euroopa menetlusele omase

¹⁸³ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 111; R. Maruste. Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja -vabaduste kaitse. Tallinn: Juura, 2004, lk 384; W. A. Schabas. The European Convention on Human Rights. A Commentary, lk 300.

¹⁸⁴ Vt ka U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 111; T. Fischer. KK-StPO₈. München: C. H. Beck 2019. Sissejuhatus, äärenr. 39; W. A. Schabas. The European Convention on Human Rights. A Commentary, lk 300.

¹⁸⁵ Nt RKKKo 30.06.2014, 3-1-1-14-14, p 689 jj koos näidetega kohtupraktikast; RKKKo 01.07.2011, 3-1-1-10-11, p 21; RKKKo 22.05.2009, 3-1-1-19-09, p 16; RKKKo 19.06.2008, 3-1-1-33-08, p 8; T. Fischer. KK-StPO₈. Sissejuhatus, äärenr. 39. Vandekohtu otsuse puhul seesugusest põhistamiskohustusest arusaadavatel põhjustel rääkida ei saa, vt L. Zedner, C.-F. Stuckenberg. Due process. – K. Ambos, A. Duff jt (toim.). Core Concepts in Criminal Law and Justice. Kd I. Cambridge University Press 2020, lk 323; EIK aga aktsepteerib vandekohtu otsuste puhul põhjenduste puudumist, kui seda kompenseeritakse kohtuniku üksikasjalike juhenditega vandekohtunikele: J. D. Jackson, S. J. Summers. The Internationalisation of Criminal Evidence, lk 104, 237.

¹⁸⁶ Tõsikindluse nõude kohta vt RKKKo 07.05.2009, 3-1-1-15-09, p 9; RKKKo 12.02.2021, 1-20-1301, p 12, kusjuures selles tuginetakse mh ka vormelitele „suur tõenäosus“ ja „väljaspool mõistlikku kahtlust“.

¹⁸⁷ Vt ka E. Kergandberg, P. Pikamäe. Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 60, komm. 6 jj (E. Kergandberg); J. D. Jackson, S. J. Summers. The Internationalisation of Criminal Evidence, lk 237.

¹⁸⁸ A. Stumer. The Presumption of Innocence, lk 20 jj.

¹⁸⁹ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 24, 30; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 112.

¹⁹⁰ Vt lähemalt: M. Kärner, K. Rosin. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses, lk 505.

otsustusreegliga¹⁹¹, mida saab kohaldada alles siis, kui kohus ei ole tõenditele antud üldhinnangu raames täielikult veendunud süüdistusversiooni paikapidavuses.¹⁹² Seega saab seda mõista tõendamiskoormise ja -läve komplementaarse reeglina, mis nõuab ebaselgete asjaolude või tõendikogumi puuduste tõlgendamist isikule soodsas suunas. *In dubio pro reo* reeglit kohaldatakse eelkõige süüküsimuse lahendamisel ja karistuse mõistmisel.¹⁹³ Kriminaalmenetluse alustamisel kehtib seevastu *in dubio pro duriore* reegel, st kahtluse korral tuleb üldjuhul menetlust alustada (legaliteedipõhimõte, KrMS § 6 ja § 193 lg 1).¹⁹⁴ Kui aga menetluse kestel ilmnevad tõsikindlad asjaolud, mis välistavad isiku süü või kriminaalmenetluse jätkamise (nt aegumine), tuleb mh süütuse presumptsiooni arvestades kriminaalmenetlus KrMS §-de 199 ja 200 kohaselt lõpetada.¹⁹⁵

E. Piirangud ja riived

- 44 Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtupraktikas ei ole PS § 22 lg-s 2 sätestatud põhiõiguste ja reeglite kohta täiendavaid selgitusi antud. **Seaduse** tasemel on põhiõigus süüdistaja tõendamiskoormisele ja *in dubio pro reo* reegel tagatud vastavalt KrMS § 7 lg-tes 2 ja 3, samuti süütuse presumptsiooni üldsättes VTMS §-s 4.¹⁹⁶ Riigikohus on neid sätteid kohaldades sedastanud muu hulgas järgmist. Kriminaalmenetluses on isikule menetluslike garantiidena tagatud mitmed põhiõigused, mida nt haldus- ega halduskohtumenetluses pole ette nähtud, sh PS § 22 lg-s 2 sätestatud ja süütuse presumptsiooni ühe elemendina käsitatav põhimõte, mille kohaselt ei pea isik kriminaalmenetluses tõendama oma süü puudumist.¹⁹⁷ Sellele vaatamata võib kriminaalmenetluses kasutada tõendeid, mida on kogutud haldus- või halduskohtumenetluses, kui seejuures arvestatakse kriminaalmenetluse põhimõtetega.¹⁹⁸ Nii nt on maksumenetluses erinev nii tõendamiskoormis¹⁹⁹ kui ka tõendamisstandard²⁰⁰, mis seab selliste tõendite ülevõtmisele kõrgendatud nõudmised.²⁰¹ Samuti ei oleks PS § 22 lg-ga 2 kooskõlas ELi õiguse ülevõtmisel tõenduskoormise ümberpööramine kriminaalmenetluses, eriti kui regulatsiooni ja kriminaalmenetluse esemeks olevaid tegusid lahendatakse teistes liikmesriikides ja liidus endas sageli süüteo menetluse väliselt haldusmenetluses.²⁰²

¹⁹¹ A. Stumer. The Presumption of Innocence, lk 95; J. D. Jackson, S. J. Summers. The Internationalisation of Criminal Evidence, lk 201 jj.

¹⁹² RKKKo 12.02.2021, 1-20-1301, p 11; T. Fischer. KK-StPO₈. Sissejuhatus, äärenr 50–51; C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht., § 45 äärenr 56: tõendamiskoormise reegel. Vt ka F. Eder. Beweisverbote und Beweislast im Strafprozess, lk 199; Üldiselt on *in dubio pro reo* reegel käsitatav tasakaalumechanismina uurimisprintsipi toimivale kriminaalkohtumenetlusele.

¹⁹³ C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht, § 45 äärenr 59.

¹⁹⁴ RKKKo 22.09.2010, 3-1-1-60-10, p 9–11; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, § 22 komm. 31.

¹⁹⁵ T. Fischer. KK-StPO₈. Sissejuhatus, äärenr 51; C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht, § 45 äärenr 61–62; vt ka H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 31.

¹⁹⁶ T. Ploom. – T. Ploom jt (koost.). Väärteomenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2007, § 4 komm. 2.

¹⁹⁷ RKÜKo 17.02.2004, 3-1-1-120-03, p 16.

¹⁹⁸ RKÜKo 17.02.2004, 3-1-1-120-03, p 17.

¹⁹⁹ Nt kaasaaitamiskohustus: RKKKo 28.01.2008, 3-1-1-47-07, p 21–22; RKKKo 22.10.2007, 3-1-1-57-07, p 8.

²⁰⁰ Tulude hinnanguline tuvastamine: RKKKo 22.10.2007, 3-1-1-57-07, p 8.

²⁰¹ RKKKo 22.10.2007, 3-1-1-57-07, p 10–11.

²⁰² Konkurentsiõiguse rikkumise, täpsemalt kartellikokkuleppe (KarS § 400, KonkS § 6 lg 2 ja ELTL art 101) kontekstis: RKKKo 04.05.2011, 3-1-1-12-11, p 25.3. Nimetatud asjas oleks aga nõutav olnud EK eelotsuse taotluse esitamine ELTL art 267 alusel; vastupidine seisukoht: RKKKo 30.05.2012, 3-1-1-36-12, p 19, kuigi see otsus puudutas sisuliselt pigem materiaalõiguslikku omistamisnormi, täpsemalt koosseisupärase teo õigusvastasuse eeldamist (vt komm. 46); sama ka RKKKo 10.11.2011, 3-1-1-70-11, p 18.1 jj seondvalt aktiivse kaitsetaktikaga, mis võrdub pigem põhiõigusest loobumisega (komm. 47, 50).

- 45 Ka laiemas tähenduses majanduskuritegude menetlemisel võivad tekkida küsimused tõendamiskoormise ning **teistest menetlustest sunniga saadud teabe** kasutatavusest süüteomenetlustes. Sellisteks muudeks teabe hankimise menetlusteks võivad olla nt pankrotimenetlus (vt nt PankrS §-d 85, 86 ja 89), ühingu- ja võlaõiguses sisekontrollimenetlus, vastavuskontrollimenetlus (ingl *compliance*) ning õiguslik audit (VÕS § 14 lg-d 1 ja 2), aga samuti n-ö *due diligence*'i kohustuse täitmine.²⁰³ Teiste menetluste vahendusel saadud teabe kasutamisel süüteomenetluses tuleb arvestada tõendite lubatavuse piiranguid seonduvalt süüdistuse tõendamiskoormise ja süüdistatava vaikimisõigusega. Eelnevaga haakuvalt on jätkuvalt vaidluste esemeks tõenduskoormise ümber pööramise lubatavus rahapesukuritegude puhul ehk menetlusalusele isikule endale kohustuse panemine tõendada kriminaalmenetluses raha legaalselt päritolu, mida tavapäraselt põhjendatakse tõendamiskustega.²⁰⁴
- 46 KarS § 83² lg-test 1–3 tulenev **kuriteoga saadud vara laiendatud konfiskeerimise** menetlus asetab vara õiguspärase päritolu tõendamise kohustuse süüdimõistetule.²⁰⁵ Samuti seab see säte tõendatusläve lati märksa madalamale võrreldes süüdimõistmisega, lubades vara ebaseadusliku päritolu sedastamist üksnes isiku legaalselt deklareeritud tulude ja tegeliku elatustaseme vahe põhjal oletuslikult. Teisalt on selle KarSis muu mõjutusvahendina tematiseeritud õigusjärelmi kohaldamise²⁰⁶ eelduseks isiku süüditunnistamine, mille tõendamise osas kriminaalmenetluses seadusandja järeleandmisi pole teinud. Isikul säilib lisaks õigus esitada kaitseväiteid, samuti tuleb riigil vahe menetlusaluse isiku deklareeritud sissetulekute ja elatustaseme vahel tõsikindlalt tõendada.²⁰⁷ Seega ei saa KarS § 83² lg-te 1–3 puhul nentida vähemalt *prima facie* vastuolu EIÖK art 6 lg 2 nõuetega.²⁰⁸ Küll võib tekkida küsimus KarS § 83² lg-s 2 sätestatud kolmandalt isikult vara konfiskeerimise kooskõlast PS § 22 lg-s 2 koostoimes PS §-s 32 sätestatuga. Kuivõrd sellises konfiskeerimismenetluses ei lahendata kolmanda isiku enda süüküsimust, mis eeldaks PS § 22 kaitse kohaldumist, ja riigilt nõutakse ka täiendavate asjaolude tõendamist, et tegemist on kingitusega või vara võõrandamisega alla turuhinna, tuleb selle sätte põhi-seaduspärasust pigem jaatada.²⁰⁹ Need klauslid on analoogilised nt tagasivõitmise korrale pankrotimenetluses või vara pärandi sundosa hulka arvamisele pärimisõiguses (PärS § 106 lg-d 2 ja 5), samuti tagasivõitmisele täitemenetluses (TMS § 187 jj). Kuna tegemist on peamiselt isiku omandipõhiõigust (PS § 32), mitte süütuse presumptsiooni riivava meetmega, on selline võrdlus ka asjakohane.
- 47 Kindlasti aga ei ole süütuse presumptsiooni ega kommenteeritava sätte kaitsealast hõlmatud karistusõiguses kohaldatavad koosseisupärase teo õigusvastasuse ja selle teo toime pannud isiku süü eeldamised, kuivõrd tegemist on **materiaalõiguslike omistamisnormide**, mitte protsessuaalsete **tõendamisreeglitega**. Samuti võib teatud juhtudel, nt väärtpaperituru manipulatsiooni süütegude puhul olla ka õigusvastasust välistavate asjaolude tõendamiskoormis asetatud süüdistatavale või menetlusalusele isikule, kui isik otsustab ennast ise aktiivselt kaitsta (komm. 49 ja 52). KarS § 398¹ lg 1, VPTS § 237⁴³

²⁰³ Vt ka C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht, § 25 äärenr 14.

²⁰⁴ Vt ka hoolsuskohustust kaitsja ja kliendi usaldussuhte kontekstis: U. Lõhmus. Advokaadi ja kliendi usaldussuhe ja selle piirid. – Juridica 2007/9, lk 610 jj; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 175 jj.

²⁰⁵ RKKKo 09.03.2016, 3-1-1-6-16, p 19; RKKKo 15.03.2011, 3-1-1-4-11, p 11; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 30.

²⁰⁶ Kohtupraktikas nähakse selles küll materiaalset karistust: RKÜKo 12.06.2008, 3-1-1-37-07, p 21.1 jj (kuigi konfiskeerimine ei oma alati karistuslikku mõju); RKÜKo 25.10.2004, 3-4-1-10-04, p 17–18; vrd ka EIK 23.07.2002 – Janosevic *vs.* Rootsi, p 101–104.

²⁰⁷ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 123.

²⁰⁸ Vt ka EIK 05.07.2001 – Phillips *vs.* Ühendkuningriik, p 40; EIK 05.07.2005 – van Offeren *vs.* Holland (vastuvõetamatuse otsus).

²⁰⁹ Nende asjaolude ja vara toimepanija arvel saamise tõendamise koormis lasub süüdistajal: RKKKm 03.03.2016, 3-1-1-10-16, p 35.

lg 1, VPTS § 188³ lg 4, direktiivi 2003/6/EÜ nõuete ja Euroopa Komisjoni määruse nr 2273/2003 kohaselt lasub turumanipulatsiooni tunnustele vastavate tehingute või tehingukorralduste tegemisel õigustatud põhjenduste esinemise tõendamise kohustus tehingukorraldusi või tehinguid teinud isikul. Turuosaline peab olema võimeline põhjendama iga enda tehtud tehingut ja iseäranis peab isik suutma põhjendada niisuguse tehingu majanduslikku sisu ja vastavust turu tunnustatud tavale, mille puhul esinevad turumanipulatsioonile viitavad märgid.²¹⁰ Mõnevõrra problemaatilisem võib olla Riigi-kohtu seisukoht, mille kohaselt lasub ka isiku osalise või täieliku süüvõimetuse õigeaegne postuleerimis- ja tõendamiskohustus alati süüdistataval või tema kaitsjal.²¹¹ Õiguskirjanduses on leitud, et õiguspraktikas on samuti levinud väärtekoosseisu objektiivse külje tuvastamisel subjektiivse külje, s.o vähemalt ettevaatamatuse olemasolu eeldamine.²¹² Samas nõuab Riigikohus, et kuigi kohtupraktikas on peetud tahtluse tuvastamist võimalikuks ka üksnes välise teopildi alusel, ei saa seda teha kergekäeliselt, kuna süüte objektiivne külg on subjektiivse külje tõendamisel kaudne tõend.²¹³ Materiaalõiguslik valiktuvastamine jääb üldjuhul PS § 22 lg 2 kaitsealast väljapoole, kuivõrd menetlusõiguslikud kahtlused saavad tekkida vaid juhul, kui tõendikogumist ei nähtu ühegi valiku aluseks ja süüdistuse esemeks oleva materiaaõigusliku süüte koosseisu.²¹⁴ Ka nt kannatanu eaga seonduvaid eeldusi (nt KarS § 147) seksuaalkuritegude puhul loetakse üldjuhul süütuse presumptsiooni ja tõendamiskoormise reeglina kooskõlas olevaks mõõdukaks riiveks.²¹⁵

- 48 PS §-s 22 sätestatud põhiõigusi riivab ka **kirjalik hoiatamismenetlus** väärtemenetluses. VTMS § 54¹ lg-te 1 ja 2 kohaselt määratakse hoiatustrahv isikule, kes oli mootorsõiduki registrijärgne omanik või vastutav kasutaja väärtetoimepanemise ajal, kui automaatse liiklusjärelvalve süsteemiga edastatud teabe alusel on tuvastatav konkreetne mootorsõiduk ja liiklusnõuete rikkumine, või liiklusjärelvalve ametniku tehtud teabesalvestiselt on visuaalselt tuvastatav mootorsõiduki registreerimismärk ning rikkumise aeg ja koht. Sellega eeldatakse ühelt poolt mootorsõiduki omaniku või vastutava kasutaja süüd teo eest (PS § 22 lg 1 riive), kui tegu pandi toime tema mootorsõidukiga. Teiselt poolt pannakse VTMS § 54⁵ lg-te 3 ja 4 kohaselt mootorsõiduki eest vastutavale isikule (osaline) tõendamiskoormis juhul, kui ta soovib hoiatustrahvi määramist vaidlustada (PS § 22 lg 2 riive). Samuti kaasneb trahviähvardusega surve enese või lähedaste süüstamiseks (PS § 22 lg 3 riive). Hindamaks seda, kas need riived on intensiivsed, tuleb esmalt arvestada hoiatustrahvi võrdlemisi madala määraga (kuni 300 eurot, VTMS § 54¹ lg 4) ja sellega, et tegemist ei ole formaalse karistusega, seda ei kanta karistusregistrisse ega võeta arvesse süüte korduvuse arvestamisel. Seega on negatiivsed tagajärjed isikule üsna kerged ja riiklik hukkamõist teo eest pigem tagasihoidlik. Seejuures on mootorsõiduki kasutamine kõrgendatud ohu allikas ja nt lubatud sõidukiiruse ületamine seda enam, millega võib kaasneda liiklusõnnetuse korral põhiseaduslike õiguste, nagu elu ja tervis, aga ka väärtuste, nagu nt keskkonna kahjustamine (vt ka komm. 66).²¹⁶ Massiliste liiklusrikkumiste

²¹⁰ RKKKo 10.11.2011, 3-1-1-70-11, p 18–20; RKKKo 30.05.2012, 3-1-1-36-12, p 19.

²¹¹ RKKKo 05.10.2018, 1-17-5760, p 10 jj; riigikohtunik E. Kergandbergi eriarvamus otsusele asjas 1-17-5760, p 4: kui süüdistatav on kasvõi hilinenult esitanud arstitõendi süüte ajal esinenud vaimuhaiguse kohta, millel võib olla tähendus isiku süüvõimelisuse kohta, tuleks seda kindlasti arvestada. Seda enam, et tegemist on n-õ haavatavas seisukorras süüdistatavaga ja asjas on sedastatavad kaitsja töö puudused, mis tingisid tõendi hilinenud esitamise. RKKKo 05.10.2018, 1-17-5760, p-des 17–19 tugineti märksa teistsugusele olukorrale.

²¹² A. Soo, A. Lott, A. Kangur. Võimalused Euroopa Liidu halduskaristuste ülevõtmiseks Eestis, lk 254.

²¹³ RKKKo 09.02.2017, 3-1-1-111-16, p 13.

²¹⁴ J. Sootak. Süüdimõistmine koosseisu valiktuvastamise alusel. Konkureerivad põhimõtted *in dubio pro reo* ja *iura novit curia*. – *Juridica* 2009/2, lk 108 jj; C. Roxin, B. Schünemann. *Strafverfahrensrecht*, § 45 äärenr 64.

²¹⁵ EIK 30.08.2011 – G. vs. Ühendkuningriik, p 28–30 (vastuvõetavuse otsus).

²¹⁶ Sarnane argumentatsioon: RKKKo 8.11.2017, 4-16-6037, p 23; EIK 29.06.2007 – O'Halloran ja Francis vs. Ühendkuningriik, p 56 jj.

tuvastamiseks ja liikluse rahustamiseks võivad sellised meetmed (automatiseeritud liiklusjärelevalve süsteemid jne) olla vajalikud. Samuti võimaldavad kirjeldatud tehnilised ja õiguslikud lahendused reeglina säästa vahendeid, mis kuluvad liiklusjärelevalvele ning väärtegade menetlemisele. Seega võib kirjaliku hoiatusmenetlusega kaasnevaid riiveid üldiselt pidada mõõdukateks ja proportsionaalseteks.

- 49 Riigikohtu praktikas on korduvalt nenditud, et n-ö **negatiivsete asjaolude**, s.o millegi puudumise või mitteesinemise väitmise korral võib **töendamiskoormis** jääda süüdistatava ja kaitsja kanda, lähtuvalt sellise fakti töendamise keerukusest või võimatusest süüdistuses. Selline tsiviilkohtumenetlusõigusest üle võetud²¹⁷ süüdistuse töendamiskoormise ümberpööramine võib seisneda nt süüdistatava töövõimet pärssivate haiguste ja sissetuleku suurendamisele suunatud jõupingutuste puudumise töendamises. Süüdistatav ja kaitsja peavad töendama KarS § 169 järgi töötamist häiriva haiguse olemasolu.²¹⁸ Samuti ei pea süüdistus töendama, et maksukohustuse tekkimise ajal puudusid süüdistataval varalised kohustused teiste võlausaldajate ees, mis võinuksid vähendada süüdistatava suutlikkust täita oma maksukohustust.²¹⁹ Ent samal põhjusel ei saa süüdistatavale panna kohustust töendada mingi asjaolu mitteesinemist, näiteks seda, et ta ei ole teatud rahasummat kätte saanud.²²⁰ Eelkirjeldatud arusaam on sisuliselt samaväärne aktiivse kaitse korral töendamiskoormise asetamisega süüdistatavale (komm. 52), mille puhul kõik muud asjaolud peab jätkuvalt töendama süüdistaja.²²¹ Seega võib kokkuvõtlikult nentida, et Riigikohtu praktika kohaselt ei lasu paljasõnaliste kaitsevaidete või -hüpoteeside puhul, mis välistavad teatud süüteokoosseisu tunnuste esinemise, riiklikul süüdistajal kohtus nende ümberlukkamise, vaid süüdistataval nende väidete töendamise koormis või vähemalt kohustus võimaldada konkretiseerimisega nende kontrollimist. Tsiviilõiguslikud eeldamised (§ 86 lg 3; AÕS § 112 lg 1; VÕS § 28 lg 1, § 35 lg 2, § 218 lg 2² ja § 342 lg 3; perekonnaseaduse § 1 lg 4, § 29 lg 1, § 48 lg 5 jpt, samuti hea usu põhimõte) ei ole kuriteo töendamisel üldjuhul lubatud, kuna tsiviilõiguse eesmärk on reguleerida isikutevahelisi eraõiguslikke suhteid, mitte töendamiskoormist süüteokoosseisu tunnustele vastavate asjaolude tuvastamisel. Seega jääb nende asjaolude esinemise töendamise koormis jätkuvalt süüdistajale.²²²
- 50 Nõustuda tuleb ka riigikohtunike Hannes Kirise ja Saale Laose eriarvamusega²²³, mille kohaselt pannakse Riigikohtu kriminaalkolleegiumi seisukohaga²²⁴ – et kaitse peab **KarS § 184 koosseisu** (narkootilise aine suures koguses ebaseaduslik käitlemine) lg-s 2¹ sätestatud **kvalifikatsiooni** (suure varalise kasu eesmärk) vältimiseks **töendama** enda kulusid narkootilise aine sisseostmisel ja levitamisel (netoprintsiibi kohaldamine) – süüdistatav kvalifikatsiooni kõrge karistusahvarduse (kuni eluaegne vangistus) ja enese süü sisulise ülestunnistamisega põhikoosseisu (lg 1) või kergema kvalifikatsiooni vahel (lg 2) n-ö kahvlisse. Seega on tegemist nii PS § 22 lg 2 (vabadus esitada ennast õigustavaid tõendeid) kui ka lg 3 (enese mittesüstamise privileeg) ülemäärase riivega, kuivõrd see puudutab juba enese kaitsmisvabaduse tuuma. Selle probleemi pinnalt ilmneb hästi nende kahe põhiõiguse seos vaikumisõiguses, mis peab tagama isiku tõhusa kaitse võimaluse kriminaalmenetluses.
- 51 Isiku vabadus mitte töendada enda süütust on kindlasti riivatud KrMS §-s 227 sätestatud kaitsja kohustusega esitada kohtueelse menetluse lõpuleviimises **kaitseakt**, mida tagab

²¹⁷ RKTko 21.12.2007, 3-2-1-123-07, p 15.

²¹⁸ RKKKo 06.10.2016, 3-1-1-58-16, p 43; RKKKo 06.10.2016, 3-1-1-59-16, p 28.

²¹⁹ RKKKo 16.11.2010, 3-1-1-83-10, p 35.

²²⁰ RKKKo 18.06.2010, 3-1-1-46-10, p 84.

²²¹ EIK 18.03.2010 – Krumpholz *vs.* Austria, p 38 jj; Chr. Grabenwarter, K. Pabel. Europäische Menschenrechtskonvention, § 24 p 138.

²²² RKKKo 28.11.2022, 1-21-697, p 41 jj.

²²³ Riigikohtunike H. Kirise ja S. Laose eriarvamus RKKKo 03.04.2020, 1-18-2232, p 12.

²²⁴ RKKKo 03.04.2020, 1-18-2232, p 65–67.

sanktsiooniähvardus.²²⁵ See asetab kaitsele kohustuse esitada kõik kaitse tõendid ja seisukohad süüdistuse suhtes koos preklusioonipõhimõttega, mille kohaselt ei saa kaitseaktis esitamata tõendeid ega väiteid hiljem kohtumenetluses esitada. Kuigi kaitseakti esitamise kohustus seob eelkõige kaitsjat, kes on kehtivas kriminaalmenetlusõiguses iseseisev menetlussubjekt, ja mitte süüdistatavat, võivad kaitseaktis esitatud seisukohad süüdistuse ning tõendite osas olla omistatavad ka süüdistatavale. KrMS § 227 lg 3 räägib erinevalt muudest lõigetest ja punktidest „kaitsest“ (mitte „kaitsjast“), mis hõlmab vähemalt grammatilise ja süstemaatilise tõlgenduse kohaselt ka süüdistatavat. Sellisel juhul ei saa enam rääkida süüdistatava sisulisest vabadusest (mitte) tõendada enda süütust. Kuigi viidatud sätte eesmärk on ilmselt tagada kohtumenetluse sujuvus ja vältida ebamõistlikke üllatustõendeid (ingl *ambush defence*), on kahtlemata tegemist PS § 22 lg-s 2 sätestatud põhiõiguse intensiivse riivega.²²⁶

- 52 Erialakirjanduses ega õiguspraktikas ei ole välja kujunenud selget teooriat PS § 22 lg-s 2 sätestatud õiguse piirangute ega riivete lubatavusest ja kohaldamise põhimõtetest. Üldiselt on leitud, et põhiõigus, mille kohaselt keegi ei ole kohustatud oma süütust tõendama, **ei ole absoluutne õigus**, vaid seda on võimalik teatud juhtudel piirata.²²⁷ Riigikohus tarvitab nt seoses isiku aktiivse kaitsetaktika ja alibi kasutamisega sageli järgmist vormelit: „Juhul, mil süüdistatav otsustab end kaitsta aktiivselt, peab ta kas ise esitama tõendid oma väidete õiguse kinnitamiseks või vähemalt looma menetlejale reaalse võimaluse nende väidete kontrollimiseks“.²²⁸ Esmapilgul tundub see üsna selgesõnalise tõendamiskoormise ümberpööramise juhuna, mille põhjendusi ega kaalumisi ei ole selgelt esitatud. Nii pole aru saada, kas aktiivse kaitsetaktika korral, kui isik on otsustanud oma süütust tõendada, on tegemist PS § 22 lg-s 2 sätestatud subjektiivsest põhiõigusest loobumisega või siis selle põhiõiguse kaitseala piiride sedastamisega. Kui aga on tegemist põhiõiguse riivega, siis on jätud välja toomata nõuetekohased kaalumised teiste põhiõiguste või põhi-seaduslike väärtustega, mille kohaselt seda tehakse. Võib möönda, et sellisteks põhiseaduslikeks vastandväärtusteks võivad olla õigusemõistmise huvid justitiissüsteemi toimimise tähenduses, kui süüdistajal ehk riigil ei ole enam võimalik (ilma ülemääraste pingutusteta) õigustavaid väiteid tõenduslikult kontrollida. Pigem oleks täpsem siiski nentida, et enda aktiivsele kaitsmisele asumisega loobub süüdistatav PS § 22 lg-s 2 antud põhiõigusest vähemalt osaliselt, s.o vaikimisõiguse tähenduses, muutes enda tõendi-allikaks, ja tegemist ei ole igakordselt tõendamiskoormise ümberpööramisega – süüdistatav ei pea oma süütust tõendama, aga võib seda teha. Siiski ei võta ka selline loobumine riiklikult süüdistajalt kohustust kontrollida ja hinnata kaitse esitatud konkretiseeritud ja kontrollitavaid väiteid nt alibi kohta lähtuvalt süütuse presumptsioonist (PS § 22 lg 1) ja süüdistuse tõendamiskoormise põhimõttest (PS § 22 lg 2).
- 53 Teiseks peavad kaitse väited kahtluste osas olema Riigikohtu hinnangul „**eluliselt usutavad**“. Vastupidisel juhul *in dubio pro reo* reegel ei kohaldu.²²⁹ Eelnevalt käsitletud kohtupraktika seisukohti on peetud õiguskirjanduses pigem tõendi hindamise printsiibiks, kuivõrd need puudutavad väite ja tõendi (süüdistatava ütlus) usaldusväärsust ning

²²⁵ L. Glikman. Põhjendamatu sekkumine majandustegevusse ja jälitustegevus. – *Juridica* 2011/4, lk 253, allm 15.

²²⁶ Kahtlused sellise instituudi õiguspärasuses on tõstatatud ka üldises õiguses, kust see regulatsioon algselt pärineb: A. Sanders, R. Young. *Criminal Justice*. 3rd ed. Oxford University Press 2006, lk 522 jj; J. Sprack. *A Practical Approach to Criminal Procedure*. 12th ed. Oxford University Press 2008, lk 9.18 ja 9.29; P. Darbyshire. *English Legal System in a Nutshell*. 7th ed. London: Sweet & Maxwell 2007; H. Quirk. *The Rise and Fall of the Right of Silence*. Abington, Oxon: Routledge 2017, lk 120, 176.

²²⁷ Vt U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 110 jj, 115 jj.

²²⁸ RKKKo 18.06.2010, 3-1-1-46-10, p 8.4.

²²⁹ RKKKo 09.03.2010, 3-1-1-8-10, p 8; RKKKo 12.04.2010, 3-1-1-15-10, p 8; RKKKo 08.06.2011, 3-1-1-38-11, p 18; RKKKo 27.04.2020, 4-19-447, p 9–15.

hinnatavust (sisuliselt teisisõnu järeldades, et „süüdistatava ütlused on paljasõnalised ja ebausutavad“).²³⁰ Selle seisukoha järgi peetakse kaitsevaidete kontrollitavust ja elulist usaldusväärset veidi ebaõnnestunud sõnastusega põhimõtteks tõendite hindamisel kohtupraktikas. Siiski võib sõltuvalt kaasuse asjaoludest olla tõendite hindamise põhimõtetel seos ka (ümberpööratud) tõendamiskoormisega. Kindlasti ei ole aga tegu *in dubio pro reo* reegli sisustamisega, mida kohaldatakse alles pärast tõendite hindamist kogumis.²³¹ Kui kaitsevaidete on ebausutavad ja seetõttu õigesti tõendikogumist välja arvatud, ei anna need kindlasti iseseisvalt alust *in dubio pro reo* reegli kohaldamiseks. Aktiivse kaitse korral asub süüdistatav mh tõendiallika rolli ja tema esitatud tõenditele kohalduvad üldised tõendite hindamise põhimõtted. Eluline usutavus on küll üks tõendi usaldusväärse hindamise kriteeriume, aga mitte iseseisev tõend. Samas ei tõsta kaitseversiooni eluliselt ebausutavaks kuulutamine automaatselt mingil määral süüdistusversiooni usutavust ega kaota üldist riigi tõendamiskohustust. Võistlevas kohtumenetluses ei saa kohus võtta endale süüdistaja rolli ja asuda täitma süüdistust kinnitavate tõendite vähesusest tulenevat tühimikku enda siseveendumusega.²³² Sellisel juhul on *in dubio pro reo* reegli eiramine ja tõendatusläve nõuetest irdumine kriminaalmenetlusõiguse oluline rikkumine, mis toob kaasa kohtuotsuse tühistamise ja uute tõendite kogumise võimatuse korral ka isiku õigeksmõistmise. Kui tõendite uurimisel tekivad põhjendatud kahtlused, mida ei õnnestu kõrvaldada teiste kriminaalasjas sisalduvate tõenditega, tuleb *in dubio pro reo* reeglist lähtuvalt tõlgendada süüdistatava kasuks. Süüdistatavale kahjuliku otsuse tegemine ei ole lubatud vahetult uurimata vastuoluliste või puudulike tõendite alusel.²³³ Seega ei saa süüdistatava PS § 22 lg-s 2 sätestatud õigusest loobumine, st aktiivne kaitsetaktika ega isegi õhust võetud või ebatõeste väidete esitamine võtta süüdistuselt vähemalt süüteokoosseisu esinemise tõendamiskoormist ega alandada tõendatusläve.

IV. Enese mittesüüstamise privileeg ja vaikimisõigus (lg 3)

A. Määratlus ja kaitseala

- 54 Kui isik ei pea ennast süüteomenetluses asjatult õigustama, tuleb tal seda vähem hakata enesehävituslikult iseennast või oma lähedasi süüstama. Kommenteeritava paragrahvi lg 3 sätestab keelu sundida isikut tunnistama enda või oma lähedaste vastu. Selles sättes väljendatakse *nemo tenetur se ipse accusare vel prodere* põhimõtet, mida eesti õiguskeeles tuntakse enese mittesüüstamise privileegi all.²³⁴ Samuti on sellest põhiõigusest osaliselt kaetud ka **vaikimisõigus** (ingl *right to silence*, sks *Schweigerecht*), kuivõrd viimane tugineb Eesti põhiõiguste süsteemis ka PS § 22 lg-le 2, hõlmates muu hulgas ennast või lähedast õigustavaid ütlusi (komm. 36 ja 47).²³⁵ Grammatilise tõlgendamise kohaselt tundub PS § 22 lg 3 kaitseala esmapilgul mõnevõrra kitsam kui *nemo tenetur* põhimõte, vabastades sunni alt üksnes isiku ütlused. Siiski tuleb lähtuvalt ajaloolisest (komm. 2), võrdlevast²³⁶ ja

²³⁰ Vt ka U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 112.

²³¹ Vt ka RKKKo 12.02.2021, 1-20-1301, p 11; RKKKo 07.11.2019, 1-18-86, p 57.

²³² RKKKo 04.10.2013, 3-1-1-72-13, p 14; RKKKo 01.07.2011, 3-1-1-10-11, p 26; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 33.

²³³ RKKKo 12.12.2012, 3-1-1-113-12, p 7.3; RKKKo 18.12.2006, 3-1-1-82-06, p 11; RKKKo 20.11.2006, 3-1-1-90-06, p 35 jj. Erinevate tõenduslikult puudulike olukordade kohta Riigikohtu praktikas: H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 32.

²³⁴ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 36. Selle kohmaka keelendi asemel oleks maakeeli paslikum kasutada „enese süüstamisvabadust“.

²³⁵ EIÕKi kohtupraktika kontekstis: S. Trechsel. Human Rights in Criminal Proceedings, lk 342: ütluste andmisele asumine võib isikule mõlemal juhul kaasa tuua ohte, sh tema ütluste ebausaldusväärseks tunnistamise võimaluse.

²³⁶ Nii Ameerika Ühendriikide konstitutsiooni viienda täienduse kui ka KPÕRP art 14 lg 3 p „g“ kaitseala on vaatamata sarnasele sõnastusele (vastavalt „to be a witness“ ja „testify against“) märksa laiem.

teleoloogilisest (normi eesmärk ei ole kitsendada rahvusvaheliselt tagatud inimõigust, vaid postuleerida enese mittesüüstamise privileeg põhiõigusena) tõlgendamisest lähtuvalt pigem sedastada, et kommenteeritav norm hõlmab ka teisi isiku aktiivses kaasaaitamises seisnevaid tegusid tema süü tuvastamisel (vt ka komm. 58).²³⁷ Kuigi selle põhiõiguse kohta kasutatakse nii vabaduse, privileegi kui ka põhimõtte mõistet, ei tähenda see sisulist erinevust tõlgendamisel.²³⁸

- 55 Vaikimisõiguse ja *nemo tenetur* põhimõtte läteteks võib pidada **inimväärikuse ja autonoomia kaitse põhimõtet** – keegi ei tohi olla taandatud menetluse objektiks või vahendiks – ja üldist vabadusõigust (PS § 19) koos eraelu puutumatus, teabelise enesemääramisõiguse (PS § 26 lg 1) ning sõnavabadusega (PS § 45).²³⁹ Sellisena on need õigused sätestatud vastukaaluks keskaegsete jumalike tõendite ja uusaegsete piinamisviiside abil välja uuritud „tõe“ tuvastamisele²⁴⁰, samuti lähimineviku ning kaasaegsete totalitaarsete või autokraatlike režiimide näidisprotsesside „puhtsüdamlikele ülestunnistustele“, millega püütakse legitimeerida võimu kuritarvitusi ja hävitada vastupanu sellele. Sisuliselt võib *nemo tenetur* põhimõtet mõista ka kui keeldu murda isiku tahet selleks, et saada temalt teda süüstavaid tõendeid. Kokkuvõtlikult on tegemist liberaalse õigusriigi ühe fundamentaalse põhimõttega.
- 56 Kommenteeritavas lõikes nimetatud **põhiõigusel** on **kokkupuutepunkte** PS § 18 lg-s 1 sätestatud piinamise, julma või väärikust alandava kohtlemise keeluga. Kui nimetatud säte kaitseb isikut igasuguse inimväärikust alandava kohtlemise eest, siis kommenteeritav lõige keelab isiku süü tõendamise, mida saavutatakse muu hulgas isiku väärkohtlemise abil. Kui kõnealune põhiõigus on suunatud isiku kaitsele tema muutmise eest vahendiks tema enda süüasjas, siis väärkohtlemise keeld kaitseb isiku elu, tervist, kehalist ja vaimset puutumatust kõige rängemate riivete eest, sõltumata nende eesmärgist. Lisaks on vaikimisõigusel ja *nemo tenetur* põhimõttel sageli seos eraelu puutumatus ja igäühe teabelise enesemääramisõigusega, kuivõrd ütluste andmine või muud nende saamisele suunatud menetlustoimingud võivad anda riigile teavet lisaks süüteo toimepanemise tuvastamisele isiku eluviisi, inimsuhete, tervisliku seisundi jms eraelu või privaatsfääri kuuluva kohta. Tegemist on erinormiga PS § 26 lg 1 suhtes, sätestades süüteomenetluses ütluste andmisel eraelu puutumatus rikkumise keelu, tagades kõrgema kaitse, kuivõrd tegemist on reservatsioonita põhiõigusega. Perekonnapõhiõiguse (PS § 26 lg 1 ja § 27 lg 1) kaitsest lähtub ka kõnealuse normi dispoitsiooni teine alternatiiv, mis lubab keelduda lähedaste süüstamisest. Samuti on vaikimisõiguse teostamise ja *nemo tenetur* põhimõtte järgimise kontrolli praktiliseks eelduseks PS § 21 lg-s 1 sätestatud põhiõigus olla teavitatud oma õigustest süüteomenetluses²⁴¹ ning kaitsja abile uurimistoimingu läbiviimisel kohtueelses menetluses või ülekuulamisel kohtus (vt ka § 21 komm. 14 jj ning 23 jj).²⁴² Ajalooliselt peetakse *nemo tenetur* põhimõtte väljakujunemisel otsustava tähtsusega just formaalse kaitseõiguse ja võistleva menetluse teket, milles loobuti süü ülestunnistusest kui kesksest ja moraalsest tõendiliigist.²⁴³ Õiguste selgitamine tähendab vastavate menetlusõiguse sätete suulist avaldamist ning nende sätete sisulist lahtimõtestamist menetleja poolt

²³⁷ RKKKo 08.11.2017, 4-16-6037, p 17.

²³⁸ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 124.

²³⁹ Vt ka samas, lk 125; S. Trechsel. Human Rights in Criminal Proceedings, lk 342.

²⁴⁰ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 38; C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht, § 25 äärenr 1; B. Jugl. Fair trial als Grundlage der Beweiserhebung und Beweisverwertung im Strafverfahren. Baden-Baden: Nomos 2017, lk 38.

²⁴¹ RKKKo 20.03.2002, 3-1-1-25-02, p 10 jj; U.S. Supreme Court 13.06.1966, 384 U.S. 436 – *Miranda vs. Arizona* osariik.

²⁴² EIK 08.02.1996 – *Murray vs. Ühendkuningriik*, p 66; EIK 27.11.2008 – *Salduz vs. Türgi*, p 54 jj; EIK 11.12.2008 – *Panovits vs. Küpros*, p 66; EIK 30.05.2013 – *Martin vs. Eesti*, p 79 jj.

²⁴³ F. Doege. Die Bedeutung des nemo-tenetur-Grundsatzes in nicht von Strafverfolgungsorganen geführten Befragungen. Frankfurt am Main: Peter Lang 2016, lk 50.

selliselt, et need oleksid menetlusalusele isikule arusaadavad. Õiguste selgitamiseks ei saa lugeda üksnes allkirja võtmist seaduse paragrahvide loetelule ega ülekuulatava võimalust lugeda iseseisvalt menetlusseaduse vastavaid paragrahve. Kui teavitamiskohustus on jäänud täitmata, ei saa isiku poolt antud ütlusi lugeda lubatavateks tõenditeks.²⁴⁴ Esmapilgul võib jääda mulje, et vaikimisõigus võib olla konkurentsipõhiõigusega kohtulikule ärakuulamisele (PS § 24 lg 2). Siiski ei eelda süüdistatava kohtulik ärakuulamine loobumist vaikimisõigusest aktiivse kaitse ja ütluste andmise näol, vaid võib seisneda pelgalt süüdistuste üldises eitamises ja nt süüdistuse väidete ja tõendite usaldusväärsuse kahtluse alla seadmises.

- 57 **Enese mittesüüstamise privileegil** on mitu vormi. Neist kõige olulisemaks on vaikimisõigus. Vaikimisõigus seisneb nii õiguses keelduda ütluste andmisest kui ka küsimustele vastamisest.²⁴⁵ Lisaks on isikul õigus keelduda igasugusest aktiivse abi osutamisest süüteomenetluses enda või lähedaste süü tuvastamisel. See hõlmab nii dokumentide kui ka teiste teabekandjate või tõendiallikate väljaandmist isiku enda poolt.²⁴⁶ Samatähenduslikuna tuleb käsitada ka elektrooniliste teabekandjatele ligipääsu võimaldamist salasõna sisestamise, sõrmejälje, näotuvastuse või muul meetodil krüpto eemaldamisega.²⁴⁷
- 58 PS § 22 lg 3 tõlgendamisel ei ole seni üheselt sisustatud ka selle üht olulist elementi „**tunnistus**“. Mandri-Euroopas seostatakse enese mittesüüstamise privileegi eelkõige isiku aktiivsete tahteliste käitumisaktidega (tegevuse ja pingutuse, mitte tegevusetuse ja passiivsusega).²⁴⁸ Üldises õiguses, eriti angloameerika süsteemis kaitstakse aga peamiselt üksnes ütlusi kui vaimutegevuse tulemusi kas suulisel, kirjalikul või muul taasesitataval kujul. Kehaliste võrdlusproovide võtmine ei ole üldise õiguse arusaama kohaselt „tunnistus“, küll aga isiku valduses olevad raamatupidamisdokumendid, arvuti või nutitelefoniteabeline sisu. Nt alkomeetrisse puhumine ei ole sellise lähenemise kohaselt kindlasti tunnustus.²⁴⁹ PS § 22 lg 3 tunnust „tunnistus“ tuleks aga tõlgendada kõige laiemas tähenduses, lähtudes ühelt poolt eelkõige isiku vaba tahte kaitsmise aspektist (vt ka komm. 52), teiselt poolt hõlmates ka dokumente jt vaimutegevuse tulemeid, nagu seda mõistetakse üldises õiguses. Lähtuvalt enesesüüstamise vabadusest ei ole isegi kahtlustatava, süüdistatava või menetlusaluse isiku valetamine süüteomenetluses karistatav, kui sellega ei süüstata alusetult teisi isikuid.²⁵⁰ Isikut ei saa eraldi karistada ka selle eest, et ta võtab süüstavaid tõendeid kõrvaldades uurimisorganitelt võimaluse need tema süü tuvastamiseks üles leida.²⁵¹
- 59 Kommenteeritav säte ei piira erinevalt sama paragrahvi lg-test 1 ega 2, samuti KPÕRP art 14 lg 3 p-st „g“ otsesõnu enese mittesüüstamise privileegi **esemelist kaitseala** kriminaalmenetlusega ega isegi süüteomenetlusega. Dogmaatikas peetakse *nemo tenetur* printsiibi ja vaikimisõiguse kohaldamisalaks eelkõige siiski süüteomenetlust.²⁵² Kuigi EIKI

²⁴⁴ RKKKo 20.03.2002, 3-1-1-25-02, p 10. Mõõnvalt samuti: RKKKo 10.11.2022, 1-21-2039, p 19, 25.

²⁴⁵ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 124.

²⁴⁶ EIK 17.12.1996 – Saunders vs. Ühendkuningriik, p 69; EIK 03.05.2001 – J.B. vs. Šveits; EIK 25.02.1993 – Funke vs. Prantsusmaa, p 44; J. Sarv. Mõningatest haldus(kohtu)menetluse ja süüteomenetluse paralleelsusega seotud probleemidest. – Juridica 2005/5, lk 317.

²⁴⁷ Vt lähemalt: G. Palm. Enese mittesüüstamise privileeg ja Touch-ID: kas enese mittesüüstamise privileeg laieneb sõrmejäljelugeriga kaitstud telefonile? – Juridica 2018/4, lk 289 jj; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 143.

²⁴⁸ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 42; C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht, § 33, äärenr 6: nt alkomeetrisse puhumine on enese aktiivne süüstamine, millest võib keelduda (Eesti õiguses vastavalt KorS § 38 lg 2 p 2 ja lg 4 alusel). Seevastu vereproovi võtmine on talumis-kohustus, mis ei ole hõlmatud kõnealuse põhiõiguse kaitsealast riikliku sunni kasutamise vastu.

²⁴⁹ Vt ka U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 142, 143. Sama lähenemine: EIK 15.06.1999 – Tirado Ortiz ja Lozano Martin vs. Hispaania (vastuvõetamatuse otsus).

²⁵⁰ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 48.

²⁵¹ RKKKo 01.06.2005, 3-1-1-39-05, p 15; RKKKo 08.11.2017, 4-16-6037, p 18.

²⁵² H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 39.

kohtupraktika kohaselt on sõltuvalt asjaoludest ja proportsionaalsusest enese mittesüüstamise privileegi riived pigem lubatud kergemate süütegude või sanktsioonide korral²⁵³, kohaldub kõnealune põhiõigus kindlasti ka väärteomenetluses.²⁵⁴ Seevastu EIK ja EK on süüdistuse ja karistuse materiaalsest ning autonoomsest tõlgendamisest lähtuvalt laiendanud nende põhiõiguste kaitseala ka haldusmenetlusele, kui isikule kohaldatakse seal trahve või teisi tema olukorda oluliselt mõjutavaid sanktsioone.²⁵⁵ Eelnevast tulenevalt on välistatud isiku karistamine selle eest, et ta esitab ametivõimudele ebaõigeid andmeid eesmärgiga mitte paljastada enda toime pandud kuritegu – seda küll tingimusel, et valetõendite esitamisega ei kaasne aktiivne tegevus teise isiku alusetuks süüstamiseks.²⁵⁶ Enese mittesüüstamise privileeg välistab ametiisiku vastutuse KarS § 291¹ lg 1 järgi selle eest, et ta jättis järelevalvekohustust rikkudes tegemata toimingud, mis viinuks suure tõenäosusega tema poolt varem toime pandud süüteo ilmsikstulekuni tingimusel, et ametiisik ei põhjusta järelevalvekohustuse väidetava rikkumisega täiendavat kahjulikku tagajärge lisaks sellele, mis oli juba tekkinud tema poolt toime pandud teise süüteo tõttu.²⁵⁷ Siiski ei laiene enese mittesüüstamise privileeg karistuse täitmisel tekkivate küsimuste lahendamisele (nt kriminaalhooldaja erakorralise ettekande menetluses), kuna tegemist ei ole enam isiku süü tuvastamise ega karistamise menetlusega, vaid süüdimõistva otsuse kohaldamisega.²⁵⁸ Eraldiseisev küsimus PS § 22 lg 3 kaitseala ulatusest seondub ka riigivõimu teostamise, sh tõendite kogumise ülesande koos sunni kohaldamise õiguse delegeerimisega eraõiguslikule isikule või selle talumisega kriminaalmenetluses. Siinkohal rakendub ühelt poolt isiku kaitseks riigivõimu võõrandamatu tuumikfunktsiooni põhimõte²⁵⁹, teiselt poolt aktualiseerub süü tuvastamine ja sellega seonduvad võimalikud rasked tagajärjed isikule alles eraisiku kaudu ja sunni kohaldades saadud tõendi kaasamisel või kasutamisel süüteomenetluses.

- 60 Enese mittesüüstamise privileeg keelab **sunni** (ld *tenetur*, ingl *compulsion*, *oppression*, *coercion*, sks *Zwang*) kasutamise kahtlustatavalt ütluste saamiseks ja menetluses enese süüstamisele aktiivselt kaasaaitamiseks. Sunni mõiste on võrdlemisi lai, hõlmates igasugust füüsilist ja vaimset survet isiku vaba tahte, s.o vastupanu murdmiseks.²⁶⁰ Absoluutselt keelatud on PS § 18 lg 1 kaitseala riivavad meetmed, s.o piinamine, julm või väarikust alandav kohtlemine (nt kehaline väärkohtlemine ja vägivald, väsitamine, näljutamine, janusse jätmine, psühhoaktiivsete ravimite kasutamine, eluohtlike ravimeetodite kasutamine, ähvardamine vägivaldaga jms), mis võivad kaasa tuua tõendi lubamatuse ja menetluse ebaaususe isegi siis, kui kahtlustatav ise ei ole aktiivselt sellise teabe saamisele kaasa aidanud²⁶¹ või tõendil on üksnes kõrvaline tähendus süü tuvastamisel.²⁶² Psüühiline surve võib väljenduda veel seaduses sätestatud sanktsiooniähvarduses²⁶³, samuti menetleja poolt isiku eksimusse viimises²⁶⁴ (ingl *entrapment*, sks *Täuschung*) või ebaseaduslike ja

²⁵³ Kokkuvõtvalt: U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 147.

²⁵⁴ RKKKo 18.12.2014, 3-1-1-90-14, p 52; RKKKo 20.03.2002, 3-1-1-25-02, p 9.

²⁵⁵ EIK 03.05.2001 – J.B. vs. Šveits, p 66; EIK 27.09.2011 – A. Menarini Diagnostics S.R.L. vs. Itaalia, p 38 jj.

²⁵⁶ RKKKo 28.01.2008, 3-1-1-60-07, p 29.

²⁵⁷ RKKKo 02.11.2010, 3-1-1-85-10, p 21.

²⁵⁸ RKPJKm 12.03.2021, 5-20-11, p 20.

²⁵⁹ RKÜKo 16.05.2008, 3-1-1-86-07, p 19 jj.

²⁶⁰ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 125.

²⁶¹ EIÕK art 3 kontekstis: EIK 11.07.2006 – Jalloh vs. Saksamaa, p 113; EIK 09.02.2016 – Shlychkov vs. Venemaa, p 83.

²⁶² EIK 21.04.2011 – Nechiporuk ja Yonkalo vs. Ukraina, p 260; W. A. Schabas. The European Convention on Human Rights. A Commentary, lk 321.

²⁶³ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 125; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 41.

²⁶⁴ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 125.

alusetute lubaduste andmises²⁶⁵. Inimväarikust alandava kohtlemise keeld süüteo-
menetluses isiku ütluste saamisel on nii range, et selle rikkumine on kuriteona karistatav
KarS § 290¹ kohaselt.

- 61 Lisaks enese mittesüüstamisele kaitseb PS § 22 lg 3 ka isiku suhet tema lähedastega. See võimaldab vältida isiku kohustuste kollisiooni sugulussidemete või muude lähisuhete hoidmisega (PS §-d 26 ja 27) ühelt poolt ja tunnistajana tõerääkimise kohustusega teiselt poolt. **Lähedase mõiste** on üsna laialt sisustatav ja seetõttu on KrMS § 71 loetelu võrdlemisi avar, hõlmates mh ka püsivad kehtivad ja lõppenud kooselu.²⁶⁶ Üldistavat hinnangut kooselu püsivuse kohta ei ole seni kohtupraktikas antud ja see sõltub pigem konkreetse kaasuse asjaoludest.²⁶⁷ Isikul on õigus keelduda süüstavatest ütlustest ka siis, kui lähedane ei ole veel kahtlustatavaks, süüdistatavaks või menetlusaluseks isikuks tunnistatud, kuid ütluste sisu võib selle endaga kaasa tuua.
- 62 Kommenteeritava sätte **isikuline kaitseala** on samuti lai, kuna tegemist on igäihe õigusega („kedagi“). Samas on see esemeliselt seotud riigivõimu tegevusega isiku süü tuvastamisel, mis seab kaitsealale teatavad olukorralised piirid. Kaitseala ei sõltu isiku formaalsest rollist süüteo-
menetluses (kahtlustatav, süüdistatav, menetlusalune isik või tunnistaja), vaid kaitsevajadust tuleb hinnata sisuliselt, lähtuvalt sellest, kas isikul on oht ennast või oma lähedasi menetleja ees süüstada.²⁶⁸ Seepärast peab menetleja selgitama isikule enne ülekuulamist tema õigusi ja tagama kaitsja abi ülekuulamisele. Ilma kaitsja abita võib selle õiguse teostamine jääda menetleja surve all pelgalt illusoorseks ja ebatõhusaks. Enese mittesüüstamise privileeg välistab isiku ülekuulamise tunnistajana ja tema hoiatamise valeütluste andmise eest (KarS §-d 318 ja 320), kui esineb kahtlus, et isik võib olla süüteo toime pannud. Kui isik keeldub *nemo tenetur* õiguse alusel ütluste andmisest, ei või teda rohkem survestada ülekuulamise jätkamiseks. Samuti tuleb ülekuulamine viivitamatult katkestada ja selgitada isikule tema õigusi, kui ta annab ütlusi tunnistajana, kuid tema spontaansed ütlused süüstavad teda ennast või tema lähedasi. Vastasel juhul ei ole kõnealune põhiõigus sisuliselt tagatud.²⁶⁹ Ka kriminaalmenetluste eraldamine ei tee kaastäideviijatest, kelle süüasi lahendatakse paralleelselt nt kokkuleppe-
menetluses, võistlevas kohtumenetluses tunnistajaid, keda võib hoiatada ütluste andmisest keeldumise või valeütluste andmise eest (KrMS § 287¹ lg 5). Kui süüdistatav keeldub ütluste andmisest, kuid väljendab samas, et ta nõustub andma ütlusi alles pärast tunnistajate risküsitlust, puudub alus tema varem antud ütluste avaldamiseks KrMS § 294 p 1 kohaselt.²⁷⁰ PS § 22 lg 3 põhiõiguse adreessadiks on üldjuhul süüteo menetleja, s.o uurimisasutus, prokuratuur ja kohus.
- 63 Vaieldav on **juriidiliste isikute** kaitse enese süüstamisele sundimise eest. Valitseva arvamuse kohaselt juriidilisele isikule vaikimisõigus ega enese mittesüüstamise privileeg ei laiene, vähemalt mitte samas ulatuses kui füüsilistele isikutele.²⁷¹ Samast eeldusest

²⁶⁵ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 41; C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht, § 25 äärenr 15.

²⁶⁶ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 137; EIK 03.04.2012 – Van der Heijden *vs.* Holland, p 50.

²⁶⁷ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 43.

²⁶⁸ RKKKo 20.03.2002, 3-1-1-25-02, p 10; RKKKo 01.07.2005, 3-1-1-39-05, p 14; RKKKo 08.11.2017, 4-16-6037, p 17.

²⁶⁹ Vt ka RKKKo 01.06.2005, 3-1-1-39-05, p 14: õigus tugineda enese mittesüüstamise privileegile ei sõltu isiku formaalsest menetlusseisundist ega ka sellest, kas asjaolude suhtes, mille kohta isikult tõendeid nõutakse, on kriminaalmenetlust alustatud.

²⁷⁰ RKKKo 25.11.1997, 3-1-1-105-97; RKKKo 23.11.1999, 3-1-1-105-99.

²⁷¹ U.S. Supreme Court 1906, 201 U.S. 43 – Hale *vs.* Henkel, lk 69–70; BVerfG 26.02.1997, 1 BvR 2172/96, p 80 jj (E 95, 220, 242); EK 15.10.2002, C-238/99 P jt. – Limburgse Vinyl Maatschappij jt, p 273–275; S. Trechsel. Human Rights in Criminal Proceedings, p 349 viitega EIK Société Sténuil *vs.* Prantsusmaa (taotlus nr 11598/85 – kustutatud kaebuse nimekirjast).

lähtub ka direktiiv (EL) 2016/343 art 2, mille kohaselt art-s 6 sätestatud õigused vaikimisele ja enese mittesüüstamise privileegi kohaldatakse ainult füüsilistele isikutele.²⁷² Erialakirjanduses on väljendatud seisukohta, et need põhiõigused peaksid laienema ka juriidilistele isikutele, kui neid võib karistada.²⁷³ Kui juriidilised isikud osalevad kriminaalmenetluses füüsiliste isikute kaudu, peaks need õigused laienema ka juriidilisele isikule, kuna vastasel juhul jääksid nende füüsilistest isikutest esindajad kaitseta.²⁷⁴ Viimane väide ei ole aga lõpuni veenev ja põhineb mõnevõrra ebaõigetel eeldustel. Nimelt ei saa juriidilist isikut, kui tahes kehandunud ja iseseisvunud ta ka poleks, piinata, väarikust alandavalt kohelda, hirmutada vm moel füüsiliselt või vaimselt sundida.²⁷⁵ Kui riigivõim rakendab sundi, siis ikka füüsiliste isikute suhtes, olgu nad tegevad enda või juriidilise isiku nimel. Seepärast tuleb veel kord rõhutada inimese, mitte menetlusosalise (kahtlustatava, süüdistatava) kui juriidilise fiktsiooni kaitse vajadust. Seega saab ütluste andmisel kaitsta vaid ütlusi vahetult andvat füüsilist isikut, kui ta süüstab muu hulgas ennast.²⁷⁶ Kui aga juriidilist isikut ähvardatakse süüteo avastamisele kaasaaitamisest keeldumise korral õiguslike repressioonidega (nt tegevusloa äravõtmine), rakendub tema kaitseks üldisem riigivõimu teostamise seaduslikkuse nõue (PS § 3) ja meelevaldsuse keeld (PS § 13). Teiseks tuleb olukorraga, kus juriidiliselt isikult nõutakse sanktsiooni ähvardusel välja dokumente või muud teavet, mis *eo ipso* võib süüstada ka füüsilisi isikuid, arvestada füüsiliste isikute vastu peetavas süüteomenetluses tõendite lubatavuse hindamisel. Sealjuures võib niisuguse vahendliku sunni abil saadud teabega talitamiseks kõne alla tulla kaks lahendust: analoogia läbiotsimisega või siis süüteomenetluse paralleelmenetlustega (komm. 65, 73 jj). Esimesel juhul on tegemist materjaliga, mis eksisteerib pärast materialiseerumist füüsilise isiku tahtest sõltumatult ja on seega kohtu loal kasutatav isiku vastu tõendina süüteomenetluses.²⁷⁷ Teisel juhul loetakse tõend saaduks süüteomenetluse garantiisid eiravalt, s.o sundi kasutades, mistõttu ei ole see isiku süüküsimuse üle otsustamisel lubatav tõend. Lähtudes kommenteeritava sätte eesmärgist, peab kirjeldatud juhul olema füüsiline isik kaitstud selle eest, et juriidilise isiku kaudu minnakse mööda indiviidi põhiõigustest, mistõttu sellise kahtluse korral tuleks kohtul eelistada teist varianti ehk siis tõendi lubamatuks tunnistamist. Muul juhul tuleks lähtuda tõendi lubatavuse üldistest alustest, st kas on järgitud tõendite kogumise korda ja kas need on usaldusväärsed. Pigem võib juriidilistele isikutele vaikimisõiguse ja *nemo tenetur* põhimõtte laiendamine õonestada selle kaitseala füüsiliste isikute suhtes, andes aluse intensiivsemateks riiveteks avalikes huvides, nagu nähtub kohtujuristi ettepanekust EK kohtuasjas *Consob*.²⁷⁸ Ohtu *nemo tenetur* põhimõttele samaaegse süüteomenetluse korral juriidilise ja füüsilise isiku vastu ilmestavad ka näiteks juhud, kui juriidiline isik koondab oma organisatsiooni kaudu näiliselt vastutuse mõnele isikule (n-ö tankistile). Ka sellisel juhtumil tuleb aga juriidiliselt isikult saadud füüsilist isikut süüstavatesse tõenditesse suhtuda ettevaatusega.

- 64 **Professionaalne privileeg** ei ole hõlmatud PS § 22 lg-te 2 ega 3 kaitsealaga, kuna sellisel juhul ei langeks kokku normi isikuline kaitseala (kuriteos kahtlustatavad isikud) ja reaalselt kaitstavad isikud, kellele saladusi usaldatakse (advokaadid, arstid jne). See põhimõte tuleneb pigem eraelu (PS § 26 lg 1, EIÖK art 8) ja kutseala valiku kaitsest (PS § 29 lg 1), kuivõrd teatud ametiülesannete (kaitsja, arst, vaimulik jt) täitmise eeldab usaldussuhet

²⁷² EK 02.02.2021, C-481/19 – *Consob*, p 45.

²⁷³ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 145; S. Trechsel. Human Rights in Criminal Criminal Proceedings, p 349.

²⁷⁴ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₃, PS § 22 komm. 40.

²⁷⁵ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 144 jj.

²⁷⁶ Samas, lk 145.

²⁷⁷ EK 18.10.1989, C-374/87 – *Orkem vs. Euroopa Komisjon*, p 34–35.

²⁷⁸ Kohtujurist P. Pikamäe 27.10.2020 ettepanek EK kohtuasjas C-481/19 – *Consob*, p 90 jj.

teenuse pakkuja ja kliendi vahel.²⁷⁹ Usaldussuhe kaitsja, arsti ja vaimuliku ning isiku vahel ei tähenda aga seda, et neid saaks pidada laiemas tähenduses *lähedaseks* kommenteeritava sätte tähenduses.

B. Erandid, piirangud ja riived

- 65 Enese mittesüüstamise privileeg on **reservatsioonita põhiõigus**, mistõttu selle piiramine on lubatud ainult teiste põhiõiguste või põhiseaduslike väärtuste kaitseks. Robert Alexy ja Madis Ernits on koguni leidnud, et tegemist on absoluutse reeglga, millest erandid ei olegi lubatud. Seevastu EIK on leidnud, et vaikimisõigus ja enese mittesüüstamise privileeg ei ole absoluutsed inimõigused.²⁸⁰ Arvestades PSi põhiõiguste detailsemat kataloogi ja EIÕKi kui miinimumstandardit, ei pruugi kohtu lähenemise ülevõtmine kommenteeritava sätte tõlgendamiseks olla alati kooskõlas PS §-de 11 ja 13 nõuetega. Riigikohus on siiski EIKi lähenemise osaliselt üle võtnud.²⁸¹ Seda seisukohta jagab ka valitsev arvamus dogmaatikas.²⁸² Üldlevinud arvamuse kohaselt ei hõlma vaikimisõiguse ja enese mittesüüstamise privileeg isikusamasuse ja isikuandmete tuvastamist (vt ka KorS §-d 32 ja 33).²⁸³ Seesugune nõue peaks siis kehtima ka isiku tuvastamisel virtuaalse suhtluse puhul, kuigi selle praktiline täitmine võib olla keeruline. Dokumentide väljanõudmine karistuse või sunni ähvardusel ei ole EIKi kohtupraktikas leidnud päris koherentset käsitlust.²⁸⁴ Lähtuvalt isiku tahte kaitsmisest on küll leitud, et olemasolevad dokumendid, mis eksisteerivad juba ilma isiku tahteta valmis kujul, ei ole *nemo tenetur* põhimõtte absoluutse kaitse all.²⁸⁵ Seevastu uute dokumentide väljastamise nõue või kohustus väljastada dokumente, mille olemasolus ei ole haldusorgan isegi kindel, on võrdsustatud ütluste andmisega koos isiku tahte murdmisega, mis seega nõuab mittesüüstamise privileegi kaitset.²⁸⁶
- 66 Riive sedastamisel on keskse tähendusega sunni kohaldamine isiku vaikimistahte murdmisel (sunnimõiste kohta vt komm. 60). Üheks selliseks meetmeks on kindlasti **karistusähvardus** selle eest, kui isik ei avalda teda süüstavat teavet menetlejale. Riigikohus on leidnud, et LS § 169 lg-s 5 ette nähtud kohustus teavitada politseid liiklusõnnetusest kohe ja selle kohustuse rikkumise eest sätestatud väärteokaristus (LS § 263 lg 1) riivab küll enese mittesüüstamise privileegi, kuid see riive on põhiseaduspärane.²⁸⁷ Seda riivet õigustab mh see, et isiku kohustus teavitada politseid kohaldub üksnes väga kitsastel alustel, avaldatava teabe hulk on piiritletud, vajadus kaitsta teiste inimeste elu, tervist ja vara ning muid kaalukaid õigushüvesid (nt looduskeskkonda), riigi poolt teabe saamiseks rakendatav sund (väärteokaristus) pole intensiivne, mootorsõiduki puhul on tegemist kõrgema ohu allikaga, mille juhtimine eeldab teatud kõrgendatud oskusi ja seda kinnitavat juhiluba, ning ennekõike vajadus kaitsta teiste inimeste elu, tervist ja vara ning muid

²⁷⁹ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 139.

²⁸⁰ EIK 08.02.1996 – Murray vs. Ühendkuningriik, p 44; EIK 17.12.1996 – Saunders vs. Ühendkuningriik, p 49; EIK 21.12.2000 – Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa, p 57–59; EIK 06.06.2000 – Averill vs. Ühendkuningriik, p 45; EIK 07.04.2015 – O'Donnell vs. Ühendkuningriik, p 49.

²⁸¹ RKKKo 08.11.2017, 4-16-6037, p 19, 20, kuigi viimane puudutab pigem PS § 22 lg-s 2 sätestatud põhiõigust.

²⁸² H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 49; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 146 jj.

²⁸³ EIK 25.09.2003 – Vasileva vs. Taani, p 39; S. Trechsel. Human Rights in Criminal Proceedings, lk 354 jj; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 46.

²⁸⁴ EIK 25.02.1993 – Funke vs. Prantsusmaa, p 44; EIK 21.04.2009 – Martinen vs. Soome, p 73–76; EIK 03.05.2001 – J.B. vs. Šveits, p 66; EIK 17.12.1996 – Saunders vs. Ühendkuningriik, p 68.

²⁸⁵ EIK 17.12.1996 – Saunders vs. Ühendkuningriik, p 69. Vastupidine seisukoht: EIK 03.05.2001 – J.B. vs. Šveits, p 68.

²⁸⁶ EIK 25.02.1993 – Funke vs. Prantsusmaa, p 44.

²⁸⁷ RKKKo 08.11.2017, 4-16-6037, p 23.

kaalukaid õigushüvesid (nt looduskeskkonda).²⁸⁸ Nende Riigikohtu seisukohtadega võib üldjoontes nõustuda.²⁸⁹

- 67 Kuriteo uurimisel ja süüteo või muu ohtliku olukorra ennetamisel on võimalikud mitmed **sekkumised isiku kehalisse puutumatusse**, millel võib olla seos *nemo tenetur* põhimõttega. Kehalise võrdlusmaterjali (DNA-, vere- ja süljeproovid jms) võtmine, biomeetriliste markerite kontroll ja kehaline läbivaatus ei ole üldjuhul kõnealuste põhiõiguste või printsiipidega hõlmatud, lähtuvalt juba nende määratlusest ja sellest, et nende tõendite saamine ei sõltu isiku tahtest ning aktiivsest käitumisest (komm. 54 ja 58).²⁹⁰ Küll aga tuleb nende juures arvestada inimväärikust austava kohtlemisega (PS § 18 lg 1), isiku-puutumatuses (PS § 20 lg 1 teine alternatiiv) ja teabelise enesemääramisega (PS § 26 lg 1), mis seavad niisugustele sekkumistele kõrgendatud nõuded.²⁹¹ Seevastu tõenduslikku alkomeetrisse puhumine on selgelt isiku tahtele alluv aktiivne käitumine, mille tulemusena võib tekkida süüstav tõend, mistõttu kaasaaitamiskohustus riivaks enese mittesüüstamise privileegi kommenteeritava sätte tähenduses. Sellest arusaamast lähtub ka KorS § 38 lg 2, mis annab isikule alkoholihoobe kontrolli korral õiguse teada toimingut põhjust ja eesmärki ning õigust keelduda sellest. *Nemo tenetur* põhimõtte ja inimväärikuse kaitsega oleks vastuolus aga polügraafi kasutamine, isegi kui süüdistatav ise sellega nõus oleks. Selle instrumendi kasutamine seaks lisaks konkreetsele süüdistatavale surve alla ka kõik teised süüdistatavad, kes ei soovi seda testi teha.²⁹² Samuti ei ole puht füsioloogiliste mõõtmiste kasutamine samastatav isiksusega tema terviklikkuses.²⁹³ See läheks ühtlasi vastuollu inimväärikuse absoluutse kaitse põhimõttega (vt ka § 18 komm.).
- 68 Erijuhtumiks sunni osas on isiku **lõksu püüdmine**, kui põhiõigustest mööda minekuks kasutatakse ütluste väljameelitamiseks menetlejaga salaja koostööd tegevat isikut. Sellise jälitustegevuse meetme kasutamise korral on tegemist vaikimisõiguse ja enese mittesüüstamise privileegi rikkumisega, kui isikult on samal ajal võetud ka vabadus ja küsitlemine on pealetükkiv.²⁹⁴ Seevastu vabaduses viibides isik sellele garantiile toetuda ei saa, kuivõrd ta saab valida, kellele ja mida usaldada.²⁹⁵ Isiku salajane pealtkuulamine, kui seda tehakse seaduse nõudeid järgides, ei riiva aga *nemo tenetur* põhimõtet, kuivõrd puudub sund teabe avaldamiseks. Ka ebaseadusliku pealtkuulamise korral on tegemist eelkõige eraelu puutumatus (PS § 26) riivega.²⁹⁶
- 69 Kui isikult teda ennast **süüstavate tõendite** väljapiitsutamine sunniga on tabu, siis õiguslikult märksa hallim ala on n-õ prääniku kasutamine nende **väljameelitamiseks**. Ka siis võib olla tegu otsese survega (nt vabadus kokkuleppe või süü ülestunnistuse vastu) või siis lõksu püüdmisega (alusetute või ebaseaduslike lubaduste andmine, nt süü ülestunnistuse vastu kriminaalmenetluse lõpetamine), sest koostööst keeldumise korral ähvardatakse isikut ikkagi konkludentset (karmima) karistusega.²⁹⁷ Seesugused juhud

²⁸⁸ RKKKo 08.11.2017, 4-16-6037, p 21–23.

²⁸⁹ Sarnase argumentatsiooniga: EIK 29.06.2007 – O’Halloran ja Francis *vs.* Ühendkuningriik, p 56 jj.

²⁹⁰ Tõendid, mis saadakse sunniga, kuid on olemas süüdistatava tahtest sõltumatult: EIK 17.12.1996 – Saunders *vs.* Ühendkuningriik, p 69; EIK 11.07.2006 – Jalloh *vs.* Saksamaa, p 69, 100–117; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 142 jj.

²⁹¹ Saksa kriminaalmenetlusõiguses on üldjuhul tahtevastaseks kehalist puutumatus riivavaks võrdlusmaterjali võtmiseks nõutav kohtu luba: C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht, § 33 äärenr 8, 22, 31. Teiste isikute puhul peab olema nende seisund võrreldav tunnistaja omaga, samas § 33 p 25; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 142, 144.

²⁹² RKKKo 18.10.2001, 3-1-1-87-01, p 9.3.1; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 41; S. Trechsel. Human Rights in Criminal Proceedings, lk 350.

²⁹³ H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 41.

²⁹⁴ EIK 05.11.2002 – Allan *vs.* Ühendkuningriik, p 50–51.

²⁹⁵ EIK 10.03.2009 – Bykov *vs.* Venemaa, p 101.

²⁹⁶ EIK 01.03.2007 – Heglas *vs.* Tšehhi Vabariik, p 75; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV, PS § 22 komm. 50; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 132 jj.

²⁹⁷ C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht, § 25 äärenr 26 jj.

riivavad kindlasti enese mittesüüstamise põhiõigust. Kuigi süü ülestunnistamine on põhimõtteliselt vaid üks tõend teiste kõrval, premeeritakse materiaalõiguses süü ülestunnistamisele ilmumist, puhtsüdamlikku kahetsust või süüteo avastamisele aktiivset kaasaaitamist karistust kergendava asjaoluna (KarS § 57 lg 1 p 3). Seda saab seletada süüteo lunastamise ja taasühiskonnastamise eesmärkidega, mis lähtuvad eripreventiivsest kohtlemisest materiaalõiguses. Ka kriminaalmenetlusõiguses on süü ülestunnistamine või muul moel enda süüteo tõendamiseseme asjaolude väljaselgitamisel antav abi (KrMS § 205) ja leebusetaoitleja poolt konkurentsüsüüteo ülestunnistus (KrMS § 205¹) tasustatav menetluse lõpetamisega.²⁹⁸ Niisugused regulatsioonid on käsitatavad pehme survena isikule ennast ja teisi süüstada, mis lähtub riigi tõendamiskustest mitmete peitkuritegude menetlemisel. Ülalkirjeldatud eesmärgid võivad põhimõtteliselt olla legitiimsed *nemo tenetur* õiguse kergete riivete või piiripealsete juhtumite korral. Menetlusökoonomia ja justitiisüsteemi ülekoormamise vältimiseks kohaldatavad erandid täiemahulisest võistlevast kohtumenetlusest ehk lihtmenetlused (KrMS 9. ptk, VTMS 10. ptk 2. jagu) on samuti puutumuses *nemo tenetur* põhimõtte ja süütuse presumptsiooniga²⁹⁹, kuivõrd ka nende puhul meelitatakse kahtlustatavat ja süüdistatavat mõistetava karistuse kohustusliku (KrMS § 238 lg 2) või kokkuleppelise kergendamise ja menetluse kiirendamisega aktiivsele koostööle või kaitseõigustest loobumisele enda süü tuvastamisel.³⁰⁰ Seepärast on niisugustes asjades eriti oluline kohtu kohustus kontrollida isiku lihtmenetluse kohaldamisega nõustumise vabatahtlikkust (KrMS § 247 lg 2). Kohus ei saa kokkuleppemenetluse raames piirduda pelgalt ja formaalselt selle kontrollimisega, kas süüdistatav on kokkuleppest aru saanud, kas kokkuleppe tekst väljendab tema tõelist tahet ja kas ta ka kohtus on kokkuleppes märgituga nõus.³⁰¹ Oluline on, et süüdistatav oleks kokkuleppest sisuliselt aru saanud ja et seda sõlmides oleks ta väljendanud oma tõelist tahet.³⁰²

- 70 PS § 22 lg 3 põhimõtted on tagatud ka **menetlusseaduse** tasandil KrMS § 34 lg 1 p 1 teise alternatiiviga (kahtlustatava õigus keelduda ütluste andmisest), § 38 lg 1 p 3 teise alternatiiviga (kannatanu õigus keelduda ütluste andmisest), §-ga 71 (tunnistaja keeldumine ütluste andmisest enda või oma lähedase vastu) ja § 64 lg-ga 1 (tõendite kogumise üldpõhimõtted). Küll aga on seadusega oluliselt piiratud süüdistatava vaikimisõigust KrMS § 294 p-ga 1, mis lubab kohtus avaldada seda põhiõigust kasutava süüdistatava kohtueelses menetluses, sama või teise kriminaalasja varasemal kohtulikul arutamisel antud ütlusi, kui süüdistatav keeldub kohtulikul uurimisel ütlusi andmast.³⁰³ Riigikohus on seisukohal, et KrMS § 294 p 1 tuleb tõlgendada selliselt, et kui süüdistatav kasutab kohtulikul uurimisel oma õigust ütlusi mitte anda, saab esitada tõendina tema ütlused, mille ta andis mistahes teise kriminaalasja kohtulikul arutamisel, laiendades seda võimalust isegi süüdistatava vahistamismenetluses kohtus kaitsja juuresolekul antud seletustele, kui talle on eelnevalt tutvustatud tema õigusi, sh vaikimisõigust.³⁰⁴ Seega on kehtiva kriminaalmenetlusõiguse tõlgenduse kohaselt kohtupraktikas isikul võimalus loobuda vaikimisõigusest ainult ühe korra – vaikimisõiguse tõhus (taas-)kasutamine pärast

²⁹⁸ Vt ka H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 52–53.

²⁹⁹ Samas, § 22 komm. 53.

³⁰⁰ Seonduvalt süüühimõtte järgimisega: RKKKm 14.12.2009, 3-1-1-96-09, p 9; lähemalt U. Lõhmus. Kas kokkuleppemenetlus on kooskõlas karistusõiguse süüühimõttega? – Juridica 2014/7, lk 548.

³⁰¹ RKKKo 04.10.2007, 3-1-1-52-07, p 7.

³⁰² RKKKo 26.09.2005, 3-1-1-79-05, p 10.

³⁰³ RKKKo 13.06.2013, 3-1-1-64-13, p 8; RKKKo 11.03.2013, 3-1-1-24-13, p 8.1, 13 ja 14.3; RKKKo 13.06.2013, 3-1-1-64-13, p 8; RKKKo 11.03.2013, 3-1-1-24-13, p 8.1 ja 14.3 ja kõige ulatuslikumalt selles suunas: RKKKo 10.11.2022, 1-21-2039, p 15 jj. Vt ka H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 55.

³⁰⁴ RKKKo 10.11.2022, 1-21-2039, p 19 jj (süüühimõtte antud ütlused); RKKKo 10.06.2022, 1-18-437, p 50 jj (KrMS § 71 kontekstis tunnistaja ütlused).

seada on välistatud. Samas jäävad sellise PS § 22 lg-s 3 sätestatud põhiõiguse riive põhjendus ja kaalutlused üldsõnaliseks ning ebaselgeks.³⁰⁵

- 71 **Vaikimisõiguse kasutamise** äraspidine tõlgendamine **isiku süüd kinnitava tõendina** on kindlasti vastuolus PS § 22 lg-ga 3 ja ka *in dubio pro reo* reegluga³⁰⁶, kuigi EIK on oma kohtupraktikas seda Ühendkuningriigi õiguse kontekstis teatud juhtudel lubatavaks pidanud.³⁰⁷ Esiteks tähendaks see vaikimisõiguse (PS § 22 lg 3) tuuma või olemuse riivet (PS § 11) ja teiseks ka tõendamiskoormise lubamatut ümberpöörämist (PS § 22 lg 2). Samuti oleks raske ette kujutada kahtlustatava või süüdistatava vaikimisõiguse kasutamise sätestamist eraldi tõendiliigina KrMS § 63 lg-s 1 ja kohtu poolt sellisele tõendile tuginemist. Sellisel „tõendil“ ei saaks olla tõendikogumis mingit iseseisvat väärtust või jõudu. Järelikult ei ole EIKi praktika vaikimisõiguse piiramisel mehhaaniline ülevõtmine PS § 23 lg 2 ja 3 riivete õigustamisel põhjendatud (vt ka komm. 65). Seetõttu ei saa ka nõustuda Riigikohtu argumentatiivse tuginemisega EIKi vastavale praktikale.³⁰⁸ Siiski ei ole Eesti süüteo menetlusõiguses välistatud isiku süüditunnistamine ka ainult kaudsete tõendite alusel või ühe (otsese) tõendi pinnalt, kui kohtu siseveendumuse kujunemine on kohtuotsuse põhjustest ammendav ja jälgitav.³⁰⁹
- 72 Kohtupraktikas on esile kerkinud küsimus sellest, kas ja mil määral on piiratud ka **lapseealise isiku õigus keelduda ütluste andmisest enda lähedase vastu** ja tema sellest õigusest teavitamata jätmise olukorras, kus seda lähedast kahtlustatakse lapse vastu raske isikuvastase kuriteo toimepanemises.³¹⁰ Kui juba *enese* mittesüüstamise privileeg ei ole absoluutne põhiõigus, vaid seda saab mõningal määral piirata teiste põhiõiguste ja põhiseaduslike väärtuste kaitseks (vt komm. 65 jj), siis võib sama väita ka lähedase mittesüüstamise põhiõiguse kohta. Üheks selliseks kaalumiskohaks võib olla olukord, kus lähedane on rünnanud just lapseealise tunnistaja või kannatanu olulisi põhiseaduslikult kaitstud õigushüvesid (elu – PS § 16, tervis – PS § 28 lg 1, inimväärikus – PS § 18, kehaline puutumatus PS § 20 lg 1 2. alt). Teovõimelise täiskasvanu puhul on ka siis isiku tema PS § 22 lg 3 teises alternatiivis sätestatud õigusest teavitamine endiselt vajalik, võimaldades tal teha autonoomse otsustuse ühe (isiku süüditunnistamisele kaasaaitamine) või teise (lähedase ja perekonnasidemete hoidmine) käitumisalternatiivi kasuks. Seevastu lapseealise puhul võib selline teavitamine halvimal juhul päädida emotsionaalse manipuleerimisega, kuivõrd laps ei suuda ealisest arengust tulenevalt hinnata tema suhtes toimepandu ja oma käitumisalternatiivide tagajärgede kaalu. Samuti on tegemist subjektiivse põhiõigusega, millest isik saab alati loobuda. Alaealisele kannatanule tema õigusest ütlustest keeldumise kohta teavitamata jätmine siis, kui teda ei saa ütlustest keeldumise eest tema eest hoiatada, ei riiva ülemäära intensiivselt tema kõnealust põhiõigust. Eelöeldu ei saa aga anda vastust küsimusele, kas selliselt saadud tõend on ka igakordselt usaldusväärne.

³⁰⁵ Vt ka RKKKo 11.03.2013, 3-1-1-24-13, p 13: kriitika seaduseelnõu 599 seletuskirja aadressil, milles muudatuste selgitusi napib.

³⁰⁶ Vt ka RKKKo 06.10.2016, 3-1-1-58-16, p 32–33: erinevalt tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 231 lg-test 2–4 ei näe kriminaalmenetlusõigus isiku süüküsimuse lahendamisel tõendamisest vabastamise alusena ette asjaolu(de) omaksvõttu. Veel vähem on põhjust rääkida „süüdistusversiooni omaksvõttust“ olukorras, kus süüdistatav end süüdi ei tunnista ja kasutab KrMS § 35 lg-st 2 ja § 34 lg 1 p-st 1 tulenevat õigust keelduda ütluste andmisest. Samuti on väär järeldus, et ainuüksi ristküsitlusest keeldumine annab aluse lugeda süüdistatav ebausaldusväärseks tõendiallikaks.

³⁰⁷ EIK 08.02.1996 – Murray *vs.* Ühendkuningriik, p 45–47; EIK 07.04.2015 – O’Donnell *vs.* Ühendkuningriik, p 49.

³⁰⁸ RKKKo 8.11.2017, 4-16-6037, p 19.

³⁰⁹ Vt nt RKKKo 06.10.2017, 1-15-10967, p 6; RKKKo 27.04.2020, 4-19-447, p 13; RKKKo 07.11.2019, 1-18-86, p 64.

³¹⁰ RKKKo 23.10.2015, 3-1-1-73-15; EIK 22.06.2021, R.B. *vs.* Eesti.

- 73 Küsimus enese mittesüüstamise privileegi laienemisest **haldusõigusesse**, kas siis paralleelmenetluste või haldustrahvide menetluste kohaldamisele, on seni kohtupraktikas ja erialakirjanduses lõpliku vastuseta. Kui EIKi kohtupraktika kaldub paralleelmenetluste osas paindliku üksikjuhtumiga arvestava lahenduse suunas, siis Riigikohus keelab haldusmenetlusest saadud tõendi kasutamise kriminaalmenetluses, kui see on saadud sunni või karistusahvarduse abil.³¹¹ EK on leidnud, et ka halduskaristusmenetluses kohaldub vaikumisõigus ja enese mittesüüstamise privileeg füüsilisele isikule.³¹² Riigikohus on esmalt üldiselt sedastanud, et tõendite ülevõtmisel teisest menetlusest, mille käigus võidakse ka kohaldada sundi, tuleb arvestada kriminaalmenetluses tõendite kogumise põhimõtteid.³¹³ Seejärel on võetud selge positsioon, et (muus menetluses saadud) tõend, mille saamisel on kohaldatud sundi või saadud see sanktsiooni ahvardusel, ei ole lubatav tõend kriminaalmenetluses.³¹⁴ Samas seob Riigikohus seda piirangut konkreetse süüteomenetluse tõendamiseseme asjaoludega. Enese mittesüüstamise privileegi riivega ei ole tegu nt siis, kui maksuhaldur nõuab alustatud maksumenetluses vastava äriühingu raamatupidamisdokumentide esitamist, välistamata samas võimalust, et neid dokumente kasutatakse tõendina ka kriminaalmenetluses juhatuse liikme või tema lähedaste vastu, kuid isik tunnistatakse süüdi maksudeklaratsioonis valeandmete esitamise, mitte aga maksuhalduri nõutud dokumentide esitamata jätmise või nende ebaõigetena esitamise eest.³¹⁵ Seega kokkuvõtlikult ei laiene Eesti riigisisese õiguse kohaselt *nemo tenetur* põhimõtte reeglina otseselt haldusmenetlusele, küll aga sellest tõendite ülevõtmisele süütemenetlusesse. Haldus- ja halduskohtumenetluse enda raames saab aga isiku teabelist enesemääramist kaitsta pigem PS § 26.
- 74 Eraldiseisev küsimus on enese mittesüüstamise privileegi laienemine peamiselt **ELi õigusest** tulenevale **haldussanktsioonide kohaldamise menetlusele**, mille puhul ei toimu süüteomenetlust, kuid kohaldatakse selliseid sanktsioone, mis on materiaalselt käsitletavad karistustena.³¹⁶ Kuigi kommentaaride kirjutamise hetkel on Eesti õiguses tegemist veel *de lege ferenda* probleemiga, võib ennetavalt nentida, et EIKi praktikast lähtuvalt tuleb *nemo tenetur* põhimõtet kohaldada ka haldussanktsioonide puhul sellistel juhtudel, kui tegemist on füüsilise isikuga. EPÕH art 48 EK tõlgenduse kohaselt kohaldub süütuse eeldamise põhimõtte ka juriidilistele isikutele haldussanktsioonimenetluses.³¹⁷ Juriidiliste isikute puhul taandub riigisisese menetluses aga küsimus sellele, kuivõrd on seeläbi oma õigustes riivatud füüsiline isik (komm. 62). Samuti võib riigisisese õiguses olla vajalik süüteomenetluses juurdunud põhiõiguslike tagatiste sätestamine ka väiksemate juriidiliste

³¹¹ RKKKo 22.10.2007, 3-1-1-57-07, p 14–17; RKKKo 28.01.2008, 3-1-1-47-07, p 22; RKKKo 01.06.2005, 3-1-1-39-05, p 13 jj.

³¹² EK 02.02.2021, C-481/19 – Consob, p 57–58.

³¹³ RKÜKo 17.02.2004, 3-1-1-120-03, p 16–17. Sama põhimõtte kohta Saksa õiguses: C. Roxin, B. Schünemann. Strafverfahrensrecht, § 25 äärenr 18.

³¹⁴ RKKKo 22.10.2007, 3-1-1-57-07, p 14–17. Veelgi laiema, välistades potentsiaalselt isikut süüstava teabe kogumise sunniviisiliselt ka väljaspool kriminaalmenetlust: J. Sarv. Mõningatest haldus(kohtu) menetluse ja süüteomenetluse paralleelsusega seotud probleemidest, lk 317 jj.

³¹⁵ RKKKo 22.02.2016, 3-1-1-109-15, p 143–144; H. Sepp, E. Kergandberg. – PSKV₅, PS § 22 komm. 59.

³¹⁶ Vt nt lähemalt: A. Soo, A. Lott, A. Kangur. Võimalused Euroopa Liidu halduskaristuste ülevõtmiseks Eestis, lk 242 jj.

³¹⁷ A. Eser, M. Kubiciel, J. Meyer, S. Hölscheidt (koost.). Charta der Grundrechte der Europäischen Union. 5. vlj. Baden-Baden: Nomos 2019. Art 48 komm. 13, 15. Vt ka EK 22.11.2012, C-89/11 P – E.ON Energie AG vs. Komisjon, p 72 jj: süütuse presumptsiooni kohaldatakse menetluses, mis on seotud ettevõtjate suhtes kohaldatavate konkurentsieeskirjade rikkumisega ja mille tagajärjel võidakse määrata trahve või karistusmaksid. EK 16.02.2017, C-90/15 P – Hansen & Rosenthal KG ja H&R Wax Company Vertrieb GmbH vs. Euroopa Komisjon, p 18, 19: kuigi konkurentsiasjades haldussanktsioonide kohaldamisel kehtib *in dubio pro reo* reegel ja süütuse eeldamise põhimõtte ning konkurentsieeskirjade rikkumise tõendamiskoormis lasub ametiasutusel, tuleb ettevõtjal tõendada asjassepuutuvate õigusvastasust välistavate asjaolude olemasolu.

isikute, nt n-ö ühe isiku äriühingute puhul. Seesugustel juhtudel on samas küsitav karmide haldussanktsioonide kohaldamise põhiseaduspärasus üldiselt lähtuvalt PS § 23 lg-st 1 ja laiemalt õigusriigi põhimõttest, kui selle meetme eesmärk on kõrvale hiilida karistusõiguse ja süüteomenetluse garantiidest.³¹⁸ Seevastu on kriitika ELi aadressil ja haldussanktsioonide osas ülepaisutatud juhtudel, kui haldussanktsioone kohaldatakse regionaalsetele või üleilmsete suurkorporatsioonidele. Siis on karistusõiguse ja süüteomenetluse tagamise nõue selgelt ebamõistlik ja ebatõhus, kuivõrd puudub ülekaaluka riigi eest kaitset vajav subjekt, kes on enamiku süüteomenetluslike kaitseõiguste vaikivaks eelduseks.

- 75 Isikult teda süüstava teabe ja süüstavate dokumentide väljanõudmine või ütluste andmisele sundimine võib aset leida nii haldusmenetluses kui ka **tsiviilõiguses** (komm.-d 46 ja 76). Kuigi EIK on lugenud *nemo tenetur* põhimõtte adreessaadiks riigivõimu esindajaid³¹⁹, pole iseenesest välistatud, et sundi kohaldatakse teatud juhtudel ka tsiviilkohtumenetluses ja isegi eraõiguslikes suhetes. Selliselt saadud dokumentide ja ütluste kasutamine süüteomenetluses ohustab kahtlemata isiku enese mittesüüstamise privileegi ja vaikimisõigust. Ka niisuguses olukorras tuleks kaaluda tõendi vastuvõtmisel süüteomenetluses, kas see rikub isiku enesesüüstamise vabadust.
- 76 Nii **täitemenetluses** kui ka pankrotimenetluses tagab arestiähvardus muu hulgas võlgniku kohustust anda teavet (eelkõige oma vara kohta). Samas võib võlgniku tegevus oma vara kasutamisel osutada kuriteoks (nt KarS § 384). Seega võib tekkida olukord, kus võlgnik on kohustatud pankroti- või täitemenetluses andma teavet, millest võib nähtuda, et ta on toime pannud kuriteo. PankrS § 85 lg 4 sätestab selgelt, et pankrotimenetluses teabe andmise kohustuse täitmiseks antud teavet saab kriminaalmenetluses isiku vastu kasutada vaid tema nõusolekul. TMSis sarnane säte puudub. Olukorras, kus ei ole selget normi, mis välistab seesuguse teabe kasutamise võlgniku vastu kriminaalmenetluses, kerkib üles küsimus sellise olukorra vastavusest PS § 22 lg-ga 3.³²⁰ Kuivõrd Riigikohtu kriminaal-kollegium on maksumenetluses sunniviisiliselt antud ütluste kohta otse PS § 22 lg-le 3 viidates leidnud, et tegemist ei ole kriminaalmenetluses lubatava tõendiga³²¹, peaks sama seisukoht kehtima ka täitemenetluses kohustuslikult antud teabe kohta.

³¹⁸ Siinkohal tõusetub taas teravalt küsimus puudevast *solange*-klauslist või sarnasest põhimõttest ELi õiguse ülevõtmisel: M. Ernits jt. The Constitution of Estonia: The Unexpected Challenges of Unlimited Primacy of EU Law. – A. Albi, S. Bardutzky (toim.). National Constitutions in European and Global Governance, lk 887 jj.

³¹⁹ EIK 17.12.1996 – Saunders *vs.* Ühendkuningriik, p 68; W. A. Schabas. The European Convention on Human Rights. A Commentary, lk 319.

³²⁰ RKTkm 14.10.2015, 3-2-1-103-15, p 15.

³²¹ RKKKo 22.10.2007, 3-1-1-57-07, p 14–17.